

83150000

v

Բարսի

5-6/93

Ի ԽՈՐՈՑ ՍՐՏԻ ԽՕՍՔ ԸՍՏՕՈՅ ՀԵՏ

Ընդունելի Հի-սո-սաթվն
 այս ազիոզորմ Հեծեծանվներին
 Ե- այս բանական նս-էրն Հոսոսորիք
 Որպէս անարի-ն զսՀաբերո-թի-ն.
 ՕրՀնո-թեամբ որբի՛ր օ- մալրի՛ր ամէն
 Տառը մարեանի այս ազբերգո-թեան.
 Վա-երադրի՛ր, Հոսոսորի՛ր, կնի՛ր
 Ըյն որպէս արձան յա-իդեանական
 Ընդի՛ր օ- Հանոյ Գործերի կարգո-մ :

Թ՛օզ որ առջե-դ լինի մշտապէս
 Ո- յետլիկիդ Հնշի շարո-նակ,
 Ի՛օնի շո-րթերով ին ընդրեայներին,
 Հրիշտականերիդ լեզո-ով Բարբառ-ի :
 Թ՛օզ որ քարածո-ի ին ամսո-ի Հանդէպ
 Ե- ընծայ Բերո-ի ին սո-րբ որակո-մ,
 Ինկի քանարո-մ անո-նդ կրող
 Ո- Բո-րի փառ-իդ սեզանի վրայ,
 Պակասանո-ի յա-էդ ին Գանձարանո-մ
 Ե- ամբարո-ի ին սրացո-սաթվի մէջ :

Թ՛օզ որ Հոչակո-սաթ Հասնի ազգերին,
 Մոզովո-րդներին կարոցո-ի ի լս-րի
 Տպո-ի դո-ներին Բանականո-թեան
 Ե- զգայո-թեան սեմերի վրայ
 Գրոշմո-ի ամսո-ր :

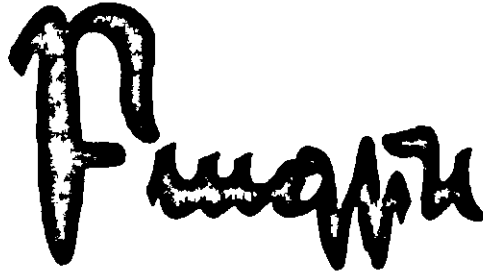
Ո- Բեկէր որպէս մի մահկանացոս՝
 ոչիդի վախճանո-եմ :
 Բայց այս մարեանի յարակայո-թեամբ
 կը մնամ անմահ :

(ԹՅՆ ՁԸ. Բ.) ԳՐԻԳՈՐ ՆԸՐԵՆԵՑԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

- 1.- * * * Հանդիպում անձանոթին հետ
- 12.- ԱՐՄԱՆՏ Մրտիս հետ
- 13.- » Մանկան նման
- 14.- » Սէ՛ր, սէ՛ր
- 15.- Վ. ՇՈՒՇԱՆՅԱՆ Տենդեր
- 48.- Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ Առաւօտեան զգայնութիւն
- 49.- » » Ամառնային զգայնութիւն
- 49.- » » Աշնանային զգայնութիւն
- 50.- » » Զմեռնային զգայնութիւն
- 51.- » » Ելից
- 52.- * * * Մեակ Թովհանիսեան
- 52.- Ս. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ Տափաստան
- 76.- ՄԱՐՈՒՇ Մնացեալը
- 78.- ՄԵՍՐՈՊՈՒՀԻ Ճամբու գրոյց
- 85.- * * * Միջազգային գիտածողով
Նուիրուած Գրիգոր Նարեկացիին
- 86.- Ռ. ԴԱԻՈՅԵԱՆ Գրիգոր Նարեկացու
բանաստեղծական արուեստը
- 98.- * * * Ատոնիս
- 99.- ԱՏՈՆԻՍ Ընտանի օտարը եւ հեռուոր
հարազատը
- 104.- » Այդ միացեալ անվախճանը
- 108.- » Լեզուին գեղեցկութիւնը եւ
միտքին խորութիւնը
- 112.- Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ Այլափոխումներու ծիսակատարը
- 119.- * * * Մշակութային բուրեր

296-2001

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒՐԵԱՆ և ԱՐՈՒԵՍՏԻ

ԼՔ. ՏԱՐԻ ԹԻԻ 5-6 ՄԱՅԻՍ-ՅՈՒՆԻՍ 1993 ՊԵՅՐՈՒԹ

Ն. ՉԱՐՈՒՈՒՏԵԱՆ

**ՀԱՆԴԻՊՈՒՄ՝
ԱՆԾԱՆՕԹԻՆ ՀԵՏ**

Վերջապէս Ռասանք բարձունքի մը վրայ, որ կը կոչուի Բարեյու-
տոյ Հրուանդան: Աշխարհը կը վերջանար Ռոս: Անճայրածիր ովկիանոսը
կը տարածուէր մեր առջեւ եւ անոր մոայլ ու փոթորկայուց ջուրերէն
անդին կը տեսնէինք սառցալեռներու ճերմակ սպառնալիքը:

Ժողովուրդը, որ մեզի կը հետեւէր, կանգ առաւ ու նայեցաւ շուր-
ջը: Քամին սաստկութեամբ կը փչէր հարաւէն եւ անճորի կաթիլները
փշրելով կը սրակէր մեր սառած ոսկորներուն վրայ: Ընթմակ թռչուններ
կափկափելով կը փախչէին դէպի հիւսիս:

Ծուարած կը նայէինք մեր շուրջը, երբ մեր դիմացը յայտնուեցաւ
ցից ապառած մը, որ քողարկուած էր ամպերու թափանցիկ խառով մը:

Եւ յանկարծ ապառածը շրջապատող մառախուղը սկսաւ խոտանալ,
եւ ճերմակ կերպարանք մը յայտնուեցաւ բարձունքին վրայ:

2000

Բազմութիւնը զարմանքէն աղաղակ մը արձակեց: Մայրերը գրկեցին իրենց զաւակները, եղբայրները պատմէչ կանգնեցան իրենց թոյրերուն եւ ծերունիները իրենց ասիւրուն մէջ առին մամիկներուն խորշոմած ու չորցած ձեռքերը:

Աղջամուղջով ծածկուած բլրակին վրայ, ճերմակ զանգուածը կը շարունակէր խտանալ ու ձեւաորոշիլ: Ու տեսանք ճերմակ պարեգօտով եւ փարթամ հասակով ծերունի մը, որուն աչքերը կը ցոլացնէին լաւիտեանկանութեան ծալքերը: Դիմագիծը, որ խիստ էր, մեղմացաւ յանկարծ ի տես պարտաւուն եւ թափառող բազմութեան:

Ձեռքով ճշան մը քրաւ եւ մեր լառաջապահ խումբը երկիւղով մօտեցաւ պատկառագող ծերունիին:

—Դուք ո՞վ կ'ըլլաք եւ ինչո՞ւ եկած էք մինչեւ հոս:

—Մենք կը կոչուի՞նք հայեր: Մինչեւ հոս եկանք, որովհետեւ բոլոր ատեանները գոցուեցան մեր առջեւ եւ դատաւորները չուզեցին լսել մեր զանգատները:

Ծերունին շփեց ճակատը ու նստաւ ժայռի մը վրայ:

—Ես ամաքներու պահապանն եմ: Այս վայրը կը կոչուի Բարեչուտայ Հրտանդան: Երիտասարդ ու յանդուգն ծովախոյզ մը այսպէս կոչեց այս վայրը, որովհետեւ այս ապստամբէն անդին կը սկսին ովկիանոսին խաղաղ ջուրերը: Ոմանք զայն կը կոչեն Փոթորիկներու Հրտանդան: Մեծագոյն հաճոյքս է ճեմել ամաչութեան մէջ, ունկնդրել հովերուն ոռնոցը եւ մրրիկներուն կատաղանքն ու մոլեգնած ալիքներուն բախումը ապստամբերուն: Երբեմն նաեւ կ'անցնին բացերէն: Լաւագոյն ժամանցս է դիտել անոնց պայքարը բնութեան գերագոյն ուժերուն դէմ: Յաճախ կը միջամտեմ ու կը խաղաղեցնեմ ջուրերը, երբ կամրջակէն տագնապած մայրեր եւ անմեղ մանուկներ օգնութիւն կը պոռան:

—Մենք Բարեչուտայ հրտանդաններուն չենք հաւատար: Ասկէ շատ ատելի վտանգաւոր տեղերէ անցած ենք, բայց երբեք չենք հասած խաղաղ ու հիւրընկալ ջուրերու:

—Ձեր ծերունիներուն աչքերուն մէջ իմաստութիւն կը կարդամ, ձեր երիտասարդները ունին բարի ու խրոխտ նայուածք մը, ձեր մանուկները լուրջ են եւ համբերող եւ ձեր աղջիկները միանգամայն ունին մեղմադձոտ եւ տիեզերքի պէս խորունկ ու խորհրդաւոր աչքեր:

—Մենք ունինք շատ մը յատկութիւններ, բայց չունինք հանգիստ: Ժամանակին ունէինք պետութիւն, հզօր բանակներ, թագաւորներ, իշխաններ, նախարարներ, քաղաքներ, բերդեր, եկեղեցիներ, վանքեր եւ դարոցներ...: Բոլորը խլեցին մեր ձեռքէն: Հիմա ճամբայ ելած ենք արդարութիւն պահանջելու: Դիմեցինք մեծերուն, բախեցինք արդարութեան պայտներուն դուռները, բայց Դատաւոր չգտանք:

—Երբ երիտասարդ էի, մօտ երեք հազար տարի առաջ, կը հսկէի Հելլեսպոնտի անցքին վրայ: Ես տեսայ Արմէնի հզօր որդիները, որոնք կ'ուղղուէին դէպի Արեւելք՝ նոր հողեր փնտռելու համար: Արմէնները ազատութիւնը սիրող անվախ եւ անպարտելի ցեղախումբ մըն էին, որոնք պաշտպանեցին երկնամերձ պարիսպներով Տրովադան՝ աքէացիներուն դէմ: Անոնք հաստատուեցան Եփրատ գետի վերի հոսանքին

վրայ: Արմենները զինակցեցան Ռզօր Ռրարտուի Ռեռ եւ վտարեցին շրջանին սպառնացող Ասորեստանի բանակները: Դուք չէք կրնար սե-
րունդը ըլլալ այն քաջերուն, որոնցմէ կը դողային սումերն ու Բաբելոնը,
պարթեւն ու սկիւտացին: Ո՛ր եմ ձեր դէկավարները, ո՛ր եմ ձեր իշ-
խանները: Ձեզի կը պակսէր միաբանութիւնը, ա՛յն շաղկապը, ստանց
որուն միջնաբերդերը գետնին Ռասասար կ'ըլլան:

—Մեր մեծագոյն թշնամին եղած է մեկուսացումը: Դարձած էինք
տեսակ մը կղզի, որուն շուրջ կ'ոռնային թշնամի վոհմակները:

—Ձեր մեծագոյն տկարութիւնը եւ ուժը եղաւ ձեր բարձրասիրու-
թիւնը: Ձեր թագաւորներուն եւ ասպետներուն երազը եղած է մէկական
լեռ ունենալ իբր դամբարան: Անոր համար չէք հաստատուած այն
քրջաններուն մէջ, որոնք բարձր լեռներ չունին: Կը զարմանամ, որ
Տարտուվ եւ Արարատով զոհացած էք: Դէտք է հաստատուէիք Հիւս-
լայա լեռներուն վրայ:

—Մենք կը կարծէի՞նք, որ լեռները անմատչելի են՝ ովկիանոսնե-
րով շրջապատուած կղզիներու պէս: Այսօր կորսնցուցած ենք մեր
միջնաբերդը:

—Միջնաբերդ ունենալը կարեւոր չէ: Կարեւորը Ռինը կորսնցնել է
ետք նորեր կառուցանելն է: Ժառ մը ազգեր ունէին ամէն բան՝ հող,
երկիր, բանակ, իշխանութիւն, քայց անոնց կը պակսէր բան մը, որ
նրք ունեցած էք աստուորէն՝ հաւատք ու երազ: Միշտ է, հող չունենա-
լը մեծ դժբախտութիւն է, քայց աւելի մեծ դժբախտութիւն է ուրանալ
հաւատքը ու մոռնալ երազը:

—Մենք կը հաւատանք մեր հայրութեան եւ վառ կը պահենք մեր
երազը՝ գերբնական փարոսի մը պէս: Երբ բռնակալները մարեցին այդ
փարոսը եւ խաւար հաստատեցին մեր երկրին վրայ, մեր սրտերուն մէջ
անկայծ կը մնար բոցավառող արշալոյսներու յոյսը: Խաւարի ու եղեռ-
նի այդ օրերուն, մեր աշուղները կը շարունակէին երգել, իրենց վանքե-
րու խուցերուն մէջ մեր սուրբերը կ'ընդօրինակէին մեր նախնիներուն
ձգած ձեռագիրները, եւ ապառաժներու գագաթը, ժողովուրդին օգնու-
թեամբ, շինարար վարպետներ հոյակերտ տաճարներուն զմբէթները
քիչ մը աւելի կը խրէին երկինքի կապոյտին մէջ, որպէսզի անձկութեան
գիշերները աստղեր թառին անոնց վրայ: Մեր գերեզմաններու նուի-
րական խաչքարերուն տակ մեռելներ չէ, որ կը քնանան, այլ՝ ոգիներ,
որոնք լուռ կը սպասեն ազդանշանի մը՝ ապագան բեղմնաւորելու հա-
մար:

—Բայց այսօր, վիատութիւն կը կարդամ ձեր դէմքերուն վրայ:
Դուք յոգնած կը թուիք եւ վերջնական ելք մը կը փնտռէք ձեր ճակա-
տագրին:

—Մեր դէմքին վիատութիւնը կու գայ ո՛չ թէ մեր հոգիէն, այլ՝
աշխարհի անտարբերութենէն, որ կեղծիքին գերագոյն աստիճանն է:
Բազմաթիւ դարեր ապրել էտք լուծի տակ, մեր հայրենիքին մէջն իսկ,
մեր քաջ իշխանները, բազուկի ուժով, հիմնեցին ուրիշ թագաւորութիւն
մը Միջերկրականի արեւմտեայ մասերուն: Այդ օրերուն մեր բերդերը ամուր էին,
մեր վանքերը՝ բարգաւաճ, եւ մեր արուեստագետները՝ աշխարհաճո՛ղ-

չակ: Ռենէինք հմուտ գիտնականներ, բժիշկներ եւ ճարտարապետներ: Մեր բանակները երեք դար անառիկ դարձուցին այդ երկիրը: Յետոյ՝ բարեկամ կարծուած պետութիւններ մեզի դաւանանեցին՝ մեր հողերէն մաս մը յափշտակելու համար: Ասիոյ խորերէն անուս ու վաշկատուն հորդաներ մարախներու պէս թափեցան մեր վրայ: Անոնք ծոյլ էին ու ընչաքաղց եւ հակառակ իրենց ստորնութեան, մեզ կը նկատէին իրենց արածած ոչխարներէն քիչ մը տարբեր բան մը: Դարեր ապրեցանք անոնց ծանր լուծին տակ: Քանդեցին մեր վանքերը, պղծեցին մեր սըրբատեղիները, արգիւեցին մեր լեզուն, ոտնակոխ ըրին մեր պատմութիւնը: Բայց մենք չմոռցանք մեր լեզուն ու մշակոյթը եւ սրբատեղիներ կանգնեցինք մեր սրտերուն մէջ, որովհետեւ մեր պատմութիւնը կարմիր էր, մեր յոյսերը՝ կապոյտ, եւ մեր երազները կը ծփային՝ մեր սուրբ հողին վրայ աճող ոսկեգոյն հաւկերուն պէս:

— Բայց ինչո՞ւ չդիմեցիք օտար պետութիւններուն, որոնք ձեզի պէս կը պաշտեն Քրիստոսը:

— Դիմեցինք: Այդ երկիրներու ժողովուրդները կ'ատէին մեր թշնամին, բայց անոնց ղեկավարները կ'ուզէին սիրաշահիլ զայն, որովհետեւ ունէր ընդարձակ հող, բնական հարստութիւն եւ աշխարհագրական լաւ դիրք: Անցան տարիներ եւ տեղի ունեցաւ Առաջին աշխարհամարտը: Մեզի համակիր պետութիւնները յաղթեցին: Մեզի հանդէպ լաւ տրամադրուած նախագահ մը, պատմութիւնը ուսումնասիրելէ ետք, ճշդեց մեր անկախ հայրենիքին սահմանները: Իբր փոքր դաշնակից, մեր պատուիրակութիւնը մասնակցեցաւ խաղաղութեան համագումարին եւ ստորագրեց դաշինք: Երբ ամէն բան վերջացաւ, մեզի տուին դաշինքէն եւ քարտէսէն օրինակ մը եւ ըսին. «Ահա՛ ձեր իրաւունքը, ահա՛ ձեր հայրենիքը», բայց չքաշեցին մեր թշնամիին սկոռները: Կարգ մը պետութիւններ նոյնիսկ անոր զէնք հայթայթեցին, որպէսզի անելի զօրանայ: Մեր ժողովուրդը ոտքի ելաւ եւ դէմ դրաւ Բոնակալին անհամար ուժերուն, որոնք սովալլուկ գայլերու պէս կը խուժէին դէպի մեր երկրին սիրտը՝ բնաջնջելու համար իրենց որբացուցած մանուկները եւ կրկին սպաննելու մեր մեռելները: Կոռեցանք մէկով տասի դէմ: Գերագոյն ճիգով մը կասեցուցինք եւ պարտութեան մատնեցինք Բոնակալին հորդաները, ստոյգ բնաջնջումէ փրկեցինք մեր ժողովուրդին մէկ մասը: Ազատագրուած փոքրիկ հողամասին վրայ այսօր կ'ապրի մեր ժողովուրդին կէսը: Իսկ մեր արհնոյժ ոռոգուած եւ մեր միլիոնաւոր մեռելներուն աճիւններով նուիրագործուած հողերուն մեծագոյն մասը պատանդ կը մնայ մեր թշնամիին ձեռքը: Եւ այդ ընդարձակ հողերուն վրայ մեր սրբատեղիները, աներակ ու ամայի, կանգնած են շիրմաքարերու պէս: Հոն վաշկատուն ցեղախումբեր կը թափառին եւ չարագուշակ թռչուններ կը վայեն: Երբ փոթորիկը ցրուեց մեզ, ապաստան գտնանք Քիւրդնկալ երկիրներու մէջ: Բայց մեր մտքէն չէին հեռանար անցեալի արհաւիրքները եւ հայրենիքին կարօտը: Տարին անգամ մը քով քով կու գայինք մեր նահատակներուն յիշատակը ոգեկոչելու եւ աշխարհին պատմելու մեր չարտենական երազը:

—Աշխարհին կը պատմէք ձեր երազը, բայց չէք հաւատար ձեր սրբութիւններուն. կ'ոգեկոչէք ձեր ճախատակները, բայց չէք հաւատար յաւիտենական կեանքին: Ձեզ հիւրընկալող երկիրներուն մէջ կ'ապրիք խաղաղ ու բարգաւաճ կեանք մը: Ծինած էք եկեղեցիներ, բացած էք դպրոցներ: Ուսեալ էք ու ձեռներէց. ունիք բժիշկներ, երկրաչափներ, գիտնականներ, մասնագէտներ, գործատէրեր: Ձեր երկրին մէջ աղքատ էիք ու ծուծկալ, բայց աւելի լաւ հայեր: Հիմա դարձած էք ինքնահաւան ու սնամիտ եւ մարդ չէք հաւնիր: Կը քննադատէք ձեր ղեկավարները, կը պախարակէք ձեր մտաւորականները, կ'անտեսէք ձեր գրողները, կը ծաղրէք ձեր բանաստեղծները եւ կ'արհամարհէք ձեր լեզուն ու մշակոյթը: Ջիրար չէք հանդուրժեր, իրարու կը նախանձիք: Երբ իրարու եղես նայիք, ձեր աչքերուն մէջ կը փայլի չար նշոյլ մը՝ կարծէք ձեր եղբայրները ձեր թշնամիները ըլլալին: Ու վերջապէս ձեր հայութիւնը կը նկատէք անտանելի բեռ մը, եւ ձեր երազը՝ աւելորդ քուրջ մը, որ Նեստուի մորթին պէս փակած է ձեր մարմինին: Վա՛յ այն ժողովուրդին, որ կ'արհամարհէ իր սրբութիւնները եւ չի հաւատար իր երազին:

Երրունդին ձայնը այնքան անհար էր, որ ովկիանոսը սմբեցաւ եւ քազմութիւնը, լանցաւոր մանուկներու խումբի մը պէս, ետ-ետ քաշունեցաւ՝ շլսելու համար ճշմարտութիւնը...

Երրունդին տեսնելով մեր անհրեկ փիճակը, զոջաց իր կշտամբանքին սաստկութեան համար եւ դէմքին խստութիւնը մեղմացաւ: Պահ մը լուռ մնաց մէկու մը պէս, որ մոռցած է ըսելիքը, յետոյ նայելով մեր կողմը՝ հարցուց.

—Այն ատեն, ինչպէ՞ս բացատրել ձեր ճակատագիրը: Ես դատարար չեմ, բայց պատրաստ եմ լսելու ձեր գանգատները եւ օգտակար ըլլալու ձեր Դատին:

Մեր յառաջապահ խումբը նախանշեց ու միացաւ քազմութեան եւ աջ կողմէն երեցան մարդիկ, որոնց գլխուն վրայ դարերու փոշին կար, եւ որոնց աչքերուն մէջ կը լճանար անկատար երազներու տառապանքը:

Եւ ժողովուրդը ճանչցաւ իր նախապետները, թագաւորները, իշխանները, հերոսները, սուրբերը եւ բանաստեղծները ու ծունկի գալով, երկիւղածութեամբ ականջ տուաւ անոնց խօսքերուն:

Խումբին առջեւէն կը քալէր բարձրահասակ ու թիկնեղ մարդ մը: Արջի մորթէ թիկնոցը նեղ կու գար իրեն : Մէջքին կապած էր կաշիէ գօտի մը, իսկ աջ ուսին անցուցած էր խոշոր աղեղը, եւ ձախին՝ նետերով լեցուն կապարճը:

—Ես քեզ կը ճանչնամ,— ըսաւ ծերունին,— քու ցեղախումբդ Թրակիոյ անտառներուն մէջ արջ ու գայլ կ'որսար: Դուն արմէններուն խելացի ու քաջ ղեկավարն էիր: Ծնորդիւ ձեր քաջութեան, Տրովադա քաղաքը կրցաւ տասը տարի դէմ դնել հելլէներու գրոհներուն: Պատենաբազմէն ետք, ցեղախումբիդ մէկ մասը գաղթեց դէպի Արեւմուտք, միւս

մասը՝ դէպի Արեւելք: Այն ատեն, Փոքր Ասիոյ ամբողջ տարածքը ձեր տրամադրութեան տակ էր: Կրնայիք Քասառաւորի ձեր ուզած վայրը, Միջերկրականի գեղածիծաղ ասիերուն կամ Լիդիոյ ջրառատ ու բերրի անդաստաններուն վրայ, բայց գացիք շատ անելի հեռուները, մինչև ուրարտացիներուն երկիրը: Ինչո՞ւ:

—Որովհետև կը սիրէիք ազատութիւնը, այսինքն՝ լեռները: Թրակիոյ մէջ մեզ կը կոչէին ԱՐՄԷՆ, այսինքն՝ տղամարդ, որովհետև մեր կիներն ալ քաջ էին, եւ ճարտար՝ զէնքի գործածութեան մէջ, եւ կը կոտէին իրենց ամուսիններուն կողքին: Այո՛, մեր ճամբուն վրայ տեսանք շատ մը բերրի եւ ջրառատ երկիրներ, բայց խորհրդաւոր ուժ մը կը մղէր մեզ միշտ առաջ: Որովհետև մենք ճամբայ ելած էինք Քիւն երազ մը իրականացնելու: Երբ տեսանք Արարատ լեռը, հասկցանք, որ անհկաւ էր մեր երազին խորհրդանշանը: Արարատեան աշխարհը դարձաւ մեր հայրենիքը եւ կոչուեցաւ Հայաստան, որովհետև անունս Հայկ է: Մենք կրնայինք լեռներու զազաթէն մեր նետերով վար առնել երկինքին աստղերը:

—Երբ յայտնուեցաք դաշտավայրին վրայ, ես քազմած էի սրբազան լեռան ձիւնապատ կատարին: Նսպեցայ ձեր աչքերուն մէջ եւ հասկցայ, որ դուք արծանի էիք այս երկրին զաւակները ըլլալու: Գիտէ՞ք, որ Արարատը աշխարհի պորտն է: Երանի այն ժողովուրդին, որ կը վայելէ Արարատ լեռան հովանին: Բայց անհկաւ նախանձը պիտի գրգռէ մօտիկ ու հեռաւոր ազգերուն: Չար ու վայրագ ուժեր պիտի ելլեն անոր դէմ եւ պիտի փորձեն զայն ջնջել աշխարհի երեսէն: Խաղաղ ու երջանիկ օրերուն պիտի յաջորդեն արիւն եւ արցունք: Պիտի ըլլան հալածանք ու ջարդ: Հազար հողմակոծ տերեւներու պէս պիտի ցրուին աշխարհի ամբողջ տարածքին վրայ, բայց իրենց միտքէն պիտի չսրբուի երբեք իրենց հայրենիքին յիշատակը...

Այն ատեն յայտնուեցաւ երիտասարդներու բանակ մը: Անոնց գլուխը պաշտպանուած էր պոյիճէ սաղաւարտներով եւ անոնց մէջքէն կախուած էին պողպատե սուրբեր:

—Մե՛նք,— ըսին,— մեր ազգին գրաճում լեզուներն ենք: Հին օրերուն կը քալէիք բանակներուն առջեւէն եւ թշնամի զօրագունդերը կը ճեղքէիք նաու մը երկաթե ցռուկին պէս: Յետոյ՝ մեզ կոչեցին նախարար, իշխան, ասպետ, ֆետայի: Միշտ կրուած ենք մէկով տասի դէմ: Մեր ազգը պիտի չմեռնի այնքան ատեն, որ մեր հարազատ արիւնը Քուսի մեր զաւակներուն երակներուն մէջ: Անոնք թո՛ղ երբեք չըմոռնան, որ մեր հայրենիքին անխորտակելի պատճէշը իր կտորն զաւակներուն ձեռքերուն մէջ փայլատակող սուրբն են:

Ու յետոյ մէկիկ-մէկիկ ներկայացան եկեղեցականներ, մտաւորականներ, ազգային դէմքեր ու ըսին իրենց խօսքը: Վերջապէս կարգը եկաւ գրագէտներուն եւ բանաստեղծներուն:

—Անունս Գրիգոր Նարեկացի է,— ըսաւ առաջինը,— Աստուած ինձի տուաւ ձիրք ու տաղանդ, որպէսզի երգեմ իր փառքը եւ իր ընտելծագործութեան գեղեցկութիւնը: Ձգեցի աշխարհ ու մեկուսացայ լեռնամերձ վանքի մը մէջ՝ Անոր անելի մօտ ըլլալու համար: Խուցիս

մեծութեան մէջ լանդգնեցայ խօսք ուղղել իրեն և Իրմէ խնդրեցի, որ ողորմի ինձի, ազգիս ու մարդկութեան: Եւ լուսածին Տիրամայրը այցելեց ինձի, զիս մխիթարեց և խոտացաւ քարեխօսել իր հրդայն, որպէսզի Իր հովանիին տակ առնէ նուաստս և ազգս:

—Անունս Սայաթ-Նովա է,— ըսաւ երկրորդը,— ես սիրոյ և քարեկամութեան երգեր երգեցի: Թագաւորներ և իշխաններ զիս պատուեցին իրենց ապարանքներուն մէջ: Դարպասեցի անմատչելի իշխանութիւններ, տառապեցայ ու լացի: Բայց շուտով անդրադարձայ կեանքի ունայնութեան: Ուզեցի փրկել հոգիս, քաշուեցայ վանք: Առտու մը, երբ ծնրադիր խորանին առջեւ կ'աղօթէի, վայրագ խուժանը ներս խուժեց: —Ուրացի՛ր Քրիստոսդ, եթէ կ'ուզես որչ մնայ,— պրտաց անոնց պետը,— շարունակեցի աղօթել: Այն ատեն ան քաշեց ետքաղանը և գլխատեց զիս: Մարմինս սպաննուեցաւ, քայց հոգիս ճերմակ ամպի մը պէս հանգչեցաւ խորանին վրայ:

—Ե՛ս,— ըսաւ երրորդ մը,— կը կոչուիմ Խաչատուր Աբովեան: Երգեցի հայրենիքիս վէրքերը, խեղճ ու դժբախտ ազգիս տառապանքները: Աստուծմէ խնդրեցի լոյս՝ աշխարհին համար և մեծերէն պահանջեցի արդարութիւն: Ձայն տուի ամայքներու մէջ, և մեր աներուած բերդերէն զրահուած կտրիճներ դուրս եկան և նետուեցան արիւնոռուշտ գայլերու վրահմակներուն դէմ: Առտու մը, երբ նստած էի գրասեղանիս առջեւ, համազգգեստաւոր մարդիկ ներս խուժեցին, զիս տարին ամայի վայր մը և նետեցին խոր վիրապի մը մէջ, ուրկէ չկրցայ դուրս ելլել:

—Անունս Սիամանթօ է,— ըսաւ չորրորդը,— երգեցի արեան և հոգեվարքի երգեր, որովհետեւ ազգիս ճակատագիրը սեւով պատած էր ուղեղս: Անմեղ մանուկներու և թոճադատուած կոյսերու դիակներուն առջեւ՝ վրէժ գոռացի և թքեցի մարդկային արդարութեան երեսին: Երգս լսելով, հայրողիներ հեծան իրենց երիվարներուն վրայ ու արշաւեցին Չարին թագաւորութեան դէմ: Ապրիլի գիշեր մը, սեւ ճիւղներ զիս ձերբակալեցին ու տարին հեռաւոր ու ամպի ճամբու մը վրայ և քարերով քախջախեցին գլուխս:

—Ես կը կոչուիմ Դանիէլ Վարուժան,— ըսաւ հինգերորդը,— եղեգնեայ գրչովս երգեցի փառքեր, երգեցի կարօտ, երգեցի արիւն, որովհետեւ մեծ եղած էր մեր փառքը անցեալին, և անսահման՝ մեր վիշտը ներկային: Երգեցի մեր հին աստուածները և մեր աղջիկներուն գեղեցկութիւնը: Մեր ներկան մութ էր, քայց մեր անցեալը ունեցած էր փառաւոր և նախանձելի շրջաններ: Ապագան կը տեսնէի յուսադրիչ ու պայծառ: Ուզեցի ժողովուրդս առաջնորդել դէպի աղբիւրը լոյսին: Ապրիլի գիշեր մը կոտորեցին գրիչս ու զիս սպաննեցին ամայի և մութ ձորի մը մէջ: Բայց դահիճները չեն գիտեր, որ իրենց ռճիրները չեն կրնար խուսափիլ աստղերու վկայութենէն և Գերագոյն Արդարութեան աչքէն:

—Մենք կը կոչուինք Ռուբէն Սեակ, Գրիգոր Զօհրապ, Երուխան, Խաժակ, Ակնունդ,— ըսին միւսները,— ուզեցինք մեր շուրջը սփռել քիչ մը գեղեցկութիւն և լոյս, քայց խաւարածին զազանները շուսան և

նեղացան այդ լոյսէն եւ իրենց դաշույններով կտրեցին մեր լեզուները եւ փորեցին մեր աչքերը:

—Ես կը կոչուիմ Եղիշէ Չարենց,— սկսաւ ուրիշ մը,— կը պատկանէի անհրատուածներու դասակարգին: Հիւսիսէն երեցաւ կարմիր լոյս մը, որ հաւասարութիւն եւ եղբայրութիւն կը խոստանար: Եղայ անոր ջանակիրը: Կը հաւատայի ազգերու եղբայրութեան եւ մարդոց հաւասարութեան: Բայց անդրադարձայ, որ այս թողութիւն մէջ կը մոռնայի իմ ընկճուած ազգիս իրաւունքները: Երբ ձայն բարձրացուցի, այդ օրւան մեծ բռնակալը զիս դաւաճան հռչակեց եւ զիս սպաննել տուաւ բանտի մը մութ խուցին մէջ:

—Իմ անուն Պարոյր Սեւակ է,— ըսաւ սեւ մազերով երիտասարդ մը,— արթնցուցի թմրած հոգիները, նրգեցի մեր ազգին մոռցուած փառքը, մեր լեզուին գեղեցկութիւնը, մեր նախատակներուն նուիրական աւանդը: Մեր ազգին թշնամիները կատղեցան: Եւ ամբան գեղեցիկ օր մը, ամայի ճամբու մը վրայ, անոնց վարձկաններուն կողմէ վարուած բռնակառքը բախեցաւ ինքնաշարժիս եւ զիս տրորեց իր անուներուն տակ:

Ծերունին պահ մը լուռ մնաց, թերեւս ինք այլ ելք մը կը փնտռէր մեր անլուծելի ճակատագրին: Վերջապէս գլուխը վեր առաւ ու ըսաւ.

—Ուժը արարչագործութեան գերագոյն արտայայտութիւնն է: Ուժը կը ստեղծէ, բայց նաեւ կը քանդէ: Ուժը կը բաժնէ, երբ կենդանախոյս է եւ կը միացնէ, երբ կենդանաձիգ է: Հո՛ն՛ ուր կը պակսի ուժը, իրաւունքը կը դադրի գոյութիւն ունենալէ: Մի՛ մոռնաք, որ միութիւնը զօրութիւն է: Ձեր ազգին ճակատագիրը երեսն կու գայ ձեր պարտութեան կեանքներէն: Դուք ազգերու Սիգիփոսն էք: Նախախնամութիւնը տնտարար խոչընդոտած է ձեր երթը, որպէսզի ցոյց տաք ձեր մեծութիւնը եւ փաստէք ձեր ճակատագրին եզակիութիւնը:

—Սիգիփոս գիտէր իր ընկերքը, իսկ մենք անորոշութեան մէջ ենք: Մեզմէ շատեր կը վհատին, ուրիշներ դասաչիք կ'ըլլան եւ իրենց ուսէն կը թօթափեն իրենց ինքնութիւնը, իրենց հաւատքը, իրենց անունը՝ չկրելու համար Հայութիւն կոչուած օրէ օր ծանրացող բեռը:

—Դասաչիքներ եղած են միշտ եւ ամէնուրեք: Կարելորը շարունակել է ճանապարհը, որովհետեւ ձեր նպատակին կը հասնիր անպայման, եթէ չնահանջէք:

—Բայց ինչպէ՞ս յառաջանալ, երբ ամբողջ աշխարհը պատկնէ կանգնած է մեր առջեւ, երբ մեր դերբուկ ու արհունոտ ճամբուն վրայ չի յայտնուիր Բարի Սամարացի մը, որ ձեռք երկարէ մեզի, այլ իւրաքանչիւր դարձուածքի՝ մեր դէմ կ'ելլեն արագակախութիւն եւ կեղծ քարեկամներ, որոնք կ'ուզեն մեզ մերկացնել մեր իրաւունքներէն եւ ժառանգութենէն:

—Որեմն դուք չէք հաւատար ձեր ժողովուրդի մեծութեան եւ ձեր Դատին արդարութեան: Մամբաները միշտ վախճան մը կ'ունենան, երբեմն կը տանին գողգոթաներու: Բայց գողգոթաները հանգրուաններ են միայն, որոնք կը կանխեն Զատիկներ: Աւագ Ուրբաթներուն միշտ կը յաջորդեն Յարութեան Կիրակիները: Ըսէ՛ք ինձի, ո՞վ աւելի մեծ է՝

բիրտ ու կոյր ո՞ւժը, որ կը ճզմէ ու կը բնաջնջէ, թէ այն էակը, որ գիտակցաբար, մահը աչք առնելով, կը ծառանայ անոր դէմ: Մարդկութեան մեծագոյն հանճարներէն մէկը՝ Պլէզ Փասքալ, որ երկրաւոր կեանքը անցուց մարմնական եւ հոգեկան անպատմելի տառապանքներու մէջ, բայց հաւատարիմ մնաց իր երազին ու հաւատքին, գրած է նախադասութիւն մը, որ պէտք է բնաբանը ըլլայ ձեր ազգին: Այդ հանճարը, որ չսփած է անհունի սահմանները եւ մարդ արարածին տկարութիւններն ու մեծութիւնները, կ'ըսէ. «Մարդը եղէզ մըն է, բնութեան ամէնէն տկարը: Մանրէ մը, կաթիլ մը կը բաւէ զայն զգետնելու: Բայց եթէ ամբողջ տիեզերքը միանար իրեն դէմ եւ զայն ճզմէր իր ծանրութեան տակ, մարդը պիտի մնար ակնի մեծ, քան այդ կոյր ուժը, որ զինք կը սպաննէ, որովհետեւ մարդը գիտէ, որ կը մեռնի, բայց տիեզերքը չի գիտեր, թէ կը ճզմէ զայն»:

Թեթեւ հով մը բարձրացաւ ծովէն ու ցրուեց կուտակուող ամպերը: Ծերունին կրկին տեղ տուաւ հսկայ ժայռին վրայ, սպասելով, որ մեզմէ մէկը խօսք առնէ: Այն ատեն մեր խոմբէն բաժնուեցաւ փարթամ հասակով տարիքոտ մարդ մը եւ մօտենալով ժայռին, հարցուց.

— Դուն, որ կը տեսնես անցեալը եւ գալիք օրերը, ըսէ՛, արդեօք օր մը պիտի հասնի՞նք մեր երազին:

— Կը հասնիք, եթէ հաւատաք ձեր Դատին արդարութեան եւ ձեր ժողովուրդին մեծութեան եւ պատրաստ էք ձեր երազի ճամբուն գոհելու ամէն բան, նոյնիսկ ձեր կեանքը:

— Այո՛, կը հաւատանք մեր Դատին արդարութեան եւ մեր ժողովուրդին մեծութեան եւ պատրաստ ենք մեր երազի ճամբուն գոհելու ամէն բան, նոյնիսկ մեր կեանքը, բայց չենք ուզեր ըլլալ նոր դարերու Սիզիփոսը:

— Ուերմն՝ միացուցէ՛ք ձեր ուժերը եւ սրբագրեցէ՛ք ձեր թերութիւնները: Այն ատեն պիտի գտնէք Դատաւոր, եւ ամբողջ աշխարհը պիտի ըլլայ ձեր փաստաբանը:

— Թերութիւն ունենալը մարդկային է: Մատնանշեցէ՛ք ժողովուրդ մը, որ թերութիւն չունենայ:

— Կան թերութիւններ, որոնք կը ջլատեն հաւաքական աշխատանքը: Դուք կ'ըսէք, որ չէք ուզեր ըլլալ նոր դարերու Սիզիփոսը, բայց արդէն էք, որովհետեւ անոր պէս լամառ էք եւ ինքնագոյն: Ան, առանց վիատելու, լերան կողմ ի վեր կը գլորէր հսկայ ժայռը՝ կատարելու համար աստուածներուն վճիռը, բայց չէր անդրադառնար, որ իր ըրածը սխալ է, որովհետեւ, հագի զագաթին մօտեցած, անտեսանելի ձեռք մը վար կը հրէր ժայռը: Սիզիփոսի մեծագոյն թերութիւնը իր կարճատեսութիւնն էր: Ան կը գործէր միշտ նոյն ձեռով եւ նոյն ուղղութեամբ: Եթէ փոխէր գործելակերպը, եթէ փնտռէր ուրիշ ճամբայ մը, քանի մը անյաջող փորձերէ ետք, շատ հաւանաբար կարենար ժայռը հասցնել զառիվերէն անդին: digitised by A.R.A.R.@

—Ռոբնմն՝ քա՛ց մեր աչքերը, որպէսզի գտնենք մեր երագին լաւագոյն ճամբան:

Երրոնին ոտքի ելաւ: Փոթորիկը դադրած էր եւ ծովուն ջուրերը մանուկի ձեռքերուն պէս կը հպէին ցամաքին: Ան թեւերը տարածեց եւ անոր ահեղ ձայնը լռեցուց փոթորիկին վերջին խորտումները:

—Հայե՛ր,— պոռաց,— մինչեւ ե՞րբ զիրար պիտի քաջաշէք տարբեր ուղղութիւններով: Օրինակ առէք թիւ գաղիացիներէն, որոնք երբ իսմերաշխ էին, ո՛չ միայն կը դողացնէին ամբողջ աշխարհը, այլեւ բազմաթիւ անգամ պարտութեան մատնեցին Հոռմի բանակները, գրաւեցին Եօթը Բլուրներու վրայ նստած քաղաքը եւ թշնամի զօրավարի երեսն ի վեր պոռացին. «Վէ՛՛ վիճթի՛ս», այսինքն՝ «Վա՛յ պարտուողներուն»: Բայց անոնք ձեզի պէս ապերասան եւ ինքնախաւան էին: Երբ պարտակտուեցան, իսկառակ իրենց քաջութեան, պարտուեցան այդ նոյն Հոռմի բանակներէն եւ ինկան անոր լուծին տակ: Զգաստացէ՛ք եւ մի՛ կրկնէք այն սխալները, զորս ձեր նախնիք գործեցին:

«Երբեք չուզեցիք ենթարկուիլ ձեր մեծերուն: Իշխանները իրենք զիրենք գերադաս կը նկատէին թագաւորէն, իսկ իրաքանչիւր անհատ ինքզինք գերադաս կը նկատէր իշխանէն: Նոյնիսկ երբ թշնամին կը սպառնար ձեր գոյութեան, չէիք մոռնար ձեր քիզանդական վէճերը: Իշխաններէն մաս մը չէր միանար թագաւորին, ոմանք նոյնիսկ իրենց հողերը ընդարձակելու համար կը մեղսակցէին թշնամիին եւ կը կրուէին իրենց հայրենիքին եւ թագաւորին դէմ: Այս անմիաբանութեան եւ շահադիտութեան ինտենանքը դուք ինձմէ լաւ գիտէք,— դարերով թըշտուութիւն եւ սարկութիւն:

«Դարեր անցան եւ մոխիրին տակ թաղուած խանձողը կրկին ըսկրսա բոցավառի, եւ աշխարհ եկան լուսաւոր ճակատով մտաւորականներ եւ բանաստեղծներ եւ ջահեր վառեցին ձեր խաւարամած ճամբուն վրայ...: Դո՛ւք խնդացիք անոնց վրայ եւ արհամարհեցիք ձեր լուսաւորիչները:

«Այդ ջահերը ոմանց հոգիներուն մէջ հրահրեցին հայրենիքի սէրը եւ զանոնք վերածեցին զոթաբերութեան խարոյկներու: Մտաւորականները լքեցին իրենց սեղանները, քաղքենի երիտասարդներ՝ իրենց փարթամ տուները, գիւղացիներ՝ իրենց արօրները: Անոնք երզում քրին հանգիստ չճանչնալ, մինչեւ որ խորտակուի անարդարութեան միջնաբերդը: Այդ անձնորացները լեռներու մէջ կը թափառէին, կը կորսցուէին ձիւներու տակ, կը քնանային քարայրներու մէջ՝ ձեր գոյութիւնը եւ պատիւը պաշտպանելու համար լսիրշ գազաններուն դէմ, բայց դո՛ւք ձեր դուռները կը գոցէիք անոնց երեսին, երբ գաւաթ մը ջուր խնդրէին: Անոնք կախաղան կը բարձրանային ազգին արժանապատուութիւնը բարձր պահելու համար եւ կը մեռնէին անհասասար կոխներու մէջ՝ ձեր կեանքը եւ ինչքերը պաշտպանելու համար, բայց դուք կ'որհանայիք զանոնք եւ ափ մը հող կը մերժէիք անոնց գերեզմանին:

—Եթէ նոյնիսկ միանանք եւ մէկ մարդու պէս ներկայանանք ազգերու ատենանիւ անջեւ, ո՞վ պիտի լսէ մեր ձայնը: Մեր թշնամին

կ'արգիլէ, որ նոյնիսկ մեզ ընդունին ներս: Այն ատեն, ո՞վ պիտի ըլլայ մեր դատաւորը:

—Ձեր դատաւորը գերագոյն արդարութիւնն է: Նայեցէ՛ք ձեր շուրջը. բոլոր այն պետութիւնները, որոնք հուրով ու սուրով հպատակեցուցած են իրենցմէ տկար ազգերը, փլած են՝ խաւաքարտէ դղեակներու պէս: Երէկուան կայսրութիւնները բաժան-բաժան եղած են, եւ անոնց երբեմնի հզօր տէրերը այսօր ձեռք կ'երկարեն իրենց ստրկացուցած պզտիկ ժողովուրդներուն: Պատմութիւնը չի մոռնար, եւ Նախախնամութիւնը, ուշ կամ կանուխ, կը բանայ հաշիւներու տոմարը: Օր մը, Գորշ Գայլն ալ պիտի ենթարկուի անոնց ճակատագրին, թէեւ ան կը շարունակէ խածնել աչ ու ձախ՝ մեծ պետութիւններու մեղսակցութեամբ, որոնք իրենց անմիջական շահերը գերադաս կը համարեն իրենց փողա-հարած սկզբունքներէն եւ ժողովուրդներու իրաւունքներէն:

—Իսկ ո՞վ պիտի ըլլայ մեր փաստաբանը:

—Դուք փաստաբանի պէտք չունիք: Երաշխատորի ալ պէտք չունիք, որովհետեւ կանխիկ վճարած էք ազատ ու խաղաղ ապրելու իրաւունքը: Կը բաւէ, որ վկայութեան կանչէք ձեր ճահատակները:

—Ո՞վ պիտի ըլլայ մեր պաշտպանը, ո՞վ պիտի լուծէ մեր վրէժը:

—Յիշեցէ՛ք ձեր արքաներէն մէկուն իմաստուն խօսքը. «Սահման քաջաց՝ զէնն իրեանց»: Անցեալին՝ ուժը քազուկն էր եւ թիւը, այսօր՝ ուժը ուղեղն է: Ամէն անգամ, որ պարտուած էք զէնքով, ուժ տուած էք ձեր ուղեղին: Ձեր ճակատագիրը տարօրինակ է ու եզակի: Ես համոզուած եմ, որ խորհրդատու ուժ մը կը հսկէ ձեր վրայ: Դուք հազուագիտ այն ազգերէն էք, որոնք յաջողեցան պահել իրենց ինքնութիւնը եւ դիմագիծը: Դուք ունիք անելի քան երեք հազար տարուան կեանք: Ինձի ըսէ՛ք, քանի՞ հզօր կայսրութիւններ ապրած են այնքան երկար: Փոթորիկներ եւ աղէտներ անցած են ձեր վրայէն՝ տերեւներ եւ ճիւղեր տանելով ձեր կողմին, բայց բունը մնացած է անսասան: Ազգ մը, որ անելի քան երեք հազար տարի տոկացած է, չի կրնար անհետանալ մէկ օրէն միւսը, եթէ վճռած է գոյատեւել:

ՆՈՒՊԱՐ ՉԱՐՆՈՒՏԵԱՆ

Փաստեհեա, 7 Դեկտեմբեր 1992

ԱՐՄԱՆՏ

 ՄՐՏԻՍ ՀԵՏ

I

Հազի իմ կոպիտ
 բոռնցքի չափ ես,
 Բայց եւ աճափ ես,
 ծով ես ալեծուփ,
 Տաք ես ու փափուկ:
 Կէս դարից աւել
 վառել ես, վառուել,
 Ինչպէ՛ս է, սիրտ իմ,
 որ չես սպառուել...

II

Երագդ քանթեցի յոյսի եւ համբերութեան իւղով,
 Դրի հոգու բաց պատմութեանին,
 Ռոպէսզի լուսաւորես դարձի ճամբաները բոլոր:
 Անթարթ՝ հսկեցիր սաղ գիշեր,
 Սպասեցիր, սպասեցիր աճկաւ,
 Բայց չեկաւ, նա չեկաւ ու չեկա՛ւ...
 Սպասելուց ճերմակեց ծամը գիշերուայ,
 Առկայծեց, թրթռաց լոյսը ճրագիդ.
 Նորոգեցի իւղը յոյսի եւ համբերութեան,
 Մաքրեցի պատրուդդ հոգու դողդոջ մատներով,
 Ռոպէսզի լուսաւորես դարձի ճամբաները բոլոր:

III

Արմատներդ աչքերիս մէջ են.
 Չի՛ թօշնի երբեք ծաղիկդ կապոյտ:
 Երբ թայտում, այրում ես անլուր,

Յորդում են աչքերս, անձրեւում տխուր՝
 Մախմուր հովիտում քո հոգու:
 Արմատներդ աչքերիս մէջ են.
 Չի՛ թօշնի երբեք ծաղիկդ կապույտ:

1993, Բոստոն

ՄԱՆԿԱՆ ՆՄԱՆ

Մանկան նման

Քառատացի ամենքին—
 Փոքրին, մեծին եւ խենթին ու
 խելօքին—

Հաւատացի՛ սրամիտ,
 Ու ասացի սրտի խօսքեր անկաշտ,
 Ամուր՝ ինչպէս գրանիտ,
 Փափուկ՝ վարդի թերթի պէս:
 Խենթը լսեց ու հոհոաց նա անկեղծ.
 Խելօքը սեպեց ինձ յիմար...
 Չգիտէի, աշխարհի մէջ այսքան մեծ՝
 Փոքր մարդիկ կան անհամար:

Խենթը ժպտաց, աչքերն յառած երկնքին,
 Ու զեց խօսել, բայց լռեց նա տրտմազին:
 Ճառով տեսայ՝ խելօք էր նա խելօքից,
 Մեղքից անմաս ու պմաս էր իր հոգին,
 Ու քալեց միշտ իմ կողքից:

Խանդով տեսայ
 Ու խինդով ես մի անհուն՝
 Խելօք խենթ էր իմաստուն,
 Աչքերի մէջ միշտ կար մի փայլ բոցարծարծ,
 Թարթիչներին՝ գոլ մի ցօռ,
 Որոնց միջից տրտում նայում էր Աստուած
 Ու հաւատն իմ լացող...

1993, Բոստոն

ՍԷ՛Ր, ՍԷ՛Ր

Սէ՛ր, սէ՛ր, ի սէր քեզ
 Խօսել ենք որքա՛ն,
 Ասուած ու շատուած
 Բաներ ենք ասել,
 Սակայն քչերս ենք
 Քեզ իրաւ հասել,
 Քչերս՝ հասկացել
 Ո՞ր քեզ հետ սիրով
 Մեր հացը կիսել:
 Ո՞ր հիմա ես էլ հասել եմ,
 հասե՛լ
 Քո դրանը պերճ,
 Ո՞ր կասել եմ, տես,
 Թշնամանք ու վէճ,—
 Ամէ՛ն, ամէճ ինչ,
 Որ խորք է հոգուդ,
 Եւ կիրք անօգուտ...
 Փրկել եմ ես արդ՝
 Քեզ ատելութեան
 Միրաններից սուր,
 Ո՞ր դարձրել եմ, տես,
 Հոգիս մի Մտոր,
 Որ պիտի աճես
 Այն Մանկան նման:
 Քո՛նք եմ այս անգամ՝
 Հոգով ու սրտով,
 Էութեանք ամբողջ,
 Եւ Դու ի՛նչ ես որջ՝
 Այժմ եւ յաիտեան...

1963, Բոստոն

ԱՐՄԱՆՏ

Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

Տ Ե Ն Դ Ե Ր

VI

Կանգ առնելով, երկվայրկեան մը ու կարծես անցեալի բաւիղին մէջ խարխափելով, հաւաքելով յիշատակի փշուրներ, նայուածքը բարձրացուց, դանդաղ տխրութեամբ մը ու արտասովոր յամառութեամբ նայեցաւ Իդայի դէմքին: Կարծես ցանի հատիկները շատցած էին վերջին հանդիպումէն ի վեր, իրենց խարտեաշ ցորենի գոյնով ու ձախ ականջին բով՝ խալը աւելի սեւցած էր: Իր երկար թերթերումբներուն շուրջ, դէմքին վրայ, գրաւիչ կերպով տխուր կ'ընծայէր գայն: Աչքերուն մէջ սակայն նոյն ծածուկ ակեղծութիւնը կար ու շարժումներուն մէջ նոյն յանկուցիչ շնորհը:

—Կը սխալիս, Իդա', — ըսաւ յանդգնութեամբ, — ընդհակառակն, շատ զգայասէր եմ ու բնական հակում ունիմ սեռային չափազանցութեան: Այս հակումը յանախ յաղթած է ինձ ու անշուշտ իր ժխտական անդրադարձը ունեցած է առողջութեանս վրայ: Թէեւ երբեք անձնատուր չեմ եղած իրեն, կոտած եմ յուսահատօրէն, ամբողջ հոգեկան ուժովս ու յանախ դառնօրէն յուսաբեկուած՝ տեսնելով մարդուն սկարտիսը բնութեան ու բնագոյնն առջեւ...

Կ'ուզէր շարունակել, բայց հանդիպեցաւ Իդայի աչքերուն մէջ խաղաղ, այլ գօրաւոր ընդդիմութեան մը՝ որ գայն կը հրաւիրէր կարծես լռութեան: Նստած էին կաղամախի շուրին տակ, երեկոյեան գաղջ արեւը ողողած էր պարտէզը, ուրախ ու անորոշ շշուկ մը կը բարձրանար ամբողջ բուսականութենէն: Անուտեան անձրեւած էր առատօրէն, հողը թաց էր հետեւաբար ու տերեւներուն վրայ յապաղած ջուրի կաթիլներ կային: Վարդենի մը, քիչ մը անդին, կ'արիւնէր ու արուարձանի միապաղաղ լռութիւնը սկսած էր լեմալ, գործէ վերադարձող բանուորներու ձայներով: Վայրկեան մը լռեց, նայուածքը կայծած գետին, զգալով հանդերձ, որ պէտք է խօսի: Հոգին

աւելի քան երիտասարդ էր հիմա, ու երկար ամիսներու բացակայութենէ յետոյ, Իդայի նուրբ ու ծածուկ ժպիտը մարմնէն ներս շարժման մէջ դրած էր յուզումներու, յիշատակներու եւ զգացումներու ամբողջ մեքենականութիւն մը: Փոքրիկ ճիգով մը՝ վերադարձաւ իր պատմութեան ու նոյն յամառութեամբ նայելով Իդայի աչքերուն շարունակեց՝

—...Կար նաեւ ուրիշ աղջիկ մը այդ տարին, որուն վրայ՝ կարծես ամէն անգամ հոգիս կտոր-կտոր կը ձգէի: Մարմինը արտասուվոր խռով մը կը պատնառէր ինձ: Կոնքը քիչ մը լայն էր, ինչպէս նաեւ մարմնին ամբողջ վարի մասը...

—Տարօրինակ է, Աշո՛տ, բոլոր պատմութիւններու մէջ աղջիկները այդպէս են: Կարծեմ երեւակայութիւնդ կարելու դեր մը կը խաղայ այդտեղ, կարծես թէ նայուածքդ կ'ալլափոխէ գիբեմբ...

—Կրնայ ըլլալ: Ու յետոյ՝ կարելորդ մանրամասնութիւնները չեն, քանի որ եթէ աչքերս փակեմ՝ գայն կրնամ տեսնել ինչպէս որ էր, իր մանկուանկ ու աշխոյժ գեղեցկութեամբը: Ու արդէն,— յարեց՝ պատասխանելով ներքին առարկութեան մը, քան թէ խօսակցիւն,— գեղեցկութիւնը իմքի մէջ արժէքագուրկ է ինձ համար, կարելորդ անոր գօրութիւնն է, մարմնէս ներս՝ տենդ, ուրախութիւն ու ցանկութիւն յառաջացնելու իր կարողութիւնը: Ատոր համար է, որ մարդ շատ մը գեղեցկութիւններու բովէն կրնայ անցնիլ առանց խռովի, գրեթէ անուշադիր: Մնաց որ, ամէն էակի ներքին նախասիրութիւններում ու խառնուածքին համապատասխան՝ գեղեցկութեան տիպար մը կայ, աղջիկներու տեսակ մը, եթէ կարելի է ըսել, որ կը յարմարի, առաւել կամ նուազ, իր պահանջներու ամբողջութեան...

—Այո,— առարկեց կրկին Իդա,— ատոր համար է անշուշտ, որ միջակ գեղեցկութեամբ կին մը չի կրնար բազմամարդ փողոցէ մը անցնիլ՝ առանց բազմաթիւ արու նայուածքներու ցանկութեան առարկայ դառնալու: Ակնարկներ կամ՝ որ կարծես ծածրակդ կ'այրեն կամ կը խրիմ բիրբերէդ ներս: Ուրիշներ՝ որոնց յանդգնութենէն ու լպիրշ վստահութենէն անկարելի է չըվախնալ...

—Ենթադրենք, որ այդպէս է,— շարունակեց յայտնապէս շուգելով առարկութեան պատասխանել,— Ենթադրենք, որ ամէն արու ամէն գեղեցիկ կնոջ առջեւ ցոյց կու տայ խռովի որոշ նըշաններ: Իմ ըսածս սակայն ուրիշ բան էր: Ինչ որ է, եթէ թոյլ տաս շարունակել պատմութիւնս...

—Անշուշտ,— պատասխանեց բարեհաճ ժպիտով մը, արմուկներով կոթնելով աթոռի կոնակիւն: Նստած էր հակառակ կողմէն, կարծքը կոթնցուցած աթոռի յեմակին ու սրունքները կողմնակի

երկարած: Մարմնին դիրքին մէջ կար յայտնանք ու գրգռիչ բան մը: Ազդրերուն եւ ծունկերուն վրայ զարնանային թեթեւ պարեգօտը կը պրկուէր, յայտնելով դեռ շատ երիտասարդ ու բարեձէն մարմին մը: Կուրծքը բանտարկուած էր, շնորհալի ցայտօճով մը, արմուկներուն եւ աթոռին միջեւ՝ ցոյց տալով իր դեռ անաղարտ գեղեցկութիւնը: Ու իր երկդիմի, խորունկ ու զարմանալի նայուածքը անզաղտնապահ լոյսի մը պէս էր: Յետոյ՝ գլուխը թեթեւօրէն ու շատ փաղափուշ կերպով ձգեց արմուկին վրայ ու կրկնեց.

—Շարունակէ՛, գիտես որ երբեք չես ձանձրացներ զիս:

Ու այդ ժպիտը, այդ անշուշտ փաղափուշ ակնարկը, այդ շարժումներուն կամաւոր անզաղտնապահութիւնը վերջապէս՝ սիրոյ հրաւերի պէս թուեցան Աշոտին: Գողունի, այլ տա՛մ նայուածքով մը փաթթեց զայն ու մտովի ըսաւ. — Անշուշտ, հակառակ մեր ամբողջ ընտանութեան ու երկարատեւ բարեկամութեան՝ ամուսնին ներկայութեան չէ, որ նման դիրքով մը պիտի նստի: Այս մտածումը, յեղակարծ ու վտանգաւոր թելադրութեան մը պէս, շրջան ըրաւ մտքին մէջ Բանի մը անզա՛մ ու աւելի ուժգնութեամբ շարժման մէջ դրաւ նայն յուզումներուն, յիշատակներուն եւ զգացումներուն ամբողջ ծածուկ մեքենակաւորութիւնը: Այսուհանդերձ, տիրեց ինքզինքին ու անհամզօտ, գործէ խեղդուած ձայնով մը շարունակեց. — Բառերը կը դողային սակայն շրթներուն վրայ ու ամբողջ մարմինը արթնցող ու մեծցող ծարաւի մը տիրապետութեան տակ էր: Բառերը պատրուակներ էին միայն ու այդ յիշատակներու անելի մէջ կորսուած աղջկան պատմութիւնը, կարծես խողովակ՝ ուրկէ կը հոսէր էին վշտի պէս յամառ, մեռած կարծուած, այլ յաւէտ արթուն իր սէրը՝ դէպի իր երիտասարդ բարեկամուհին:

1088-1988

—...Աչքերը սեւ էին, — ըսաւ, — երկար ու շատ խիտ թերթերունքներով...

Ու մասնաւոր կերպով կանգ առաւ հոս, ստորագծեց կարծես նախադասութիւնը: Կարծես ըսել ուզէր — ինչպէս քու արտեւանումներդ, Իդա՛, որ դէմքիդ վրայ ստուեր կը ձգեն: Եւ արդէն կը զգաս անշուշտ, որ այս ամբողջ պատմութիւնը պատրուակ է ու անտարակոյս կարեւոր չէ, թէ իրապէս այդ աղջկան թարթիչները երկար ու խիտ էին թէ ոչ. այլ այն՝ որ դուն ըմբռնես, որ արտասովոր կերպով յուզիչ է դէմքդ ու սիրայեղց, երբ նայուածքդ կը նետես գետին ու թարթիչներդ կը ծածկեն անքերուդ պեկոծութիւնը:

—Երկար ու խիտ թերթերունքներով ուրեմն, — կրկնեց Իդա, յայտնի հեզնութեամբ ու շեղ, շատ խոնջ ակնարկ մը ձգեց կըրկին Աշոտի դէմքին վրայ, — երկար ու խիտ թերթերունքներով...

—...Վիթի աչքերու պէս էին, վայրի ու միաժամանակ շատ քաղցր: Երբ աչքերուս կը նայէր՝ կ'ուզէի ձեռքս դնել իր մազերուն վրայ ու շատ գորովալի բառեր ըսել իրեն: Կուրծքերը նոր կը բուսնէին...

—Կա, լա, Աշո՛տ, — հծծեց մեղադրանքով, — անցի՛ր...

—Դէմքին վրայ կար շատ սրտագին մանկութիւն մը՝ որ շրթներուն անկիւնը երբեմն կը փոխուէր ցաւի արտայայտութեան: Ձեռքերը աշխատանքէ մաշած էին: Կը ծառայէր հարուստ տան մը մէջ ու ամէն անգամ, որ կ'երթայի իրենց մօտ աշխատելու, թողով իր գործը, աղուոր ու ջերմ ժպիտով մը կը մօտենար ինձ ու կը հարցնէր, թէ ինչպէ՛ս եմ, լա՛ւ եմ, մեր վերջին հանդիպումէն ի վեր:

Աշխատանքի ժամուն, անընդհատ մեր նայուածքները կը հանդիպէին իրարու ու մեր աչքերուն մէջ անտարակոյս պարզ համակրութենէ ասելի բան մը կար: Երբեմն՝ կը հանդիպէինք դուրսը, փողոցը: Անսպարեղով ու ակնյայտնի ուրախութեամբ կու գար վրաս ու երկարօրէն կը խօսէինք: Կը պատահէր նաեւ, որ իրեն հանդիպէի աղբիւրին գլուխը, անմիջապէս դռները կ'առնէի ձեռքէն, կը լեցնէի ու կը տանէի միմչէ իրենց դրան առջեւ: Ամբողջ վարձատրութիւնս քաղցր ու մանկունակ ժպիտ մը կ'ըլլար, որ որպէս հմայեկ կը տանէի հետս ու հաւատա՛, Իդա՛, օրումն ամբողջ մնացեալ մասը այդ ժպիտը հարուստ ու երջանիկ կ'ընէր գիս: Գոպկա կը ծռէի, գլանիկ մը կը վառէի՝ որուն համը կը դառնացնէր բերանս, բայց հպարտութեանս թոյլ չէի տար նետել, ու ծուխը փչելով, կը սկսէի երգ մը մրմուսալ: Այդ երգը ամիսներով կը բնակէր շրթներուս վրայ ու հիմա անգամ, յեղակարծ կերպով կը վերադառնայ, Կիրակի առաւօտները մանաւանդ ու կը պարտադրէ, որ հոգիս իր կարգին վերադառնայ անցելայուշ օրերու: Անկարելի է չտուել գայն, Իդա՛, ու որքան ալ անպատշաճ թուի ըսածս, կրնաս հաւատալ, որ որեւէ փողոցային կամ շուայտ գզացում տեղ չի գտներ հոգիս մէջ, երբ որեւէ էկեղեցական մեղեդիէ յետոյ, անգգալաբար շրթներս կը հծծեն գայն: Ընդհակառակն, ամուշ տառութիւն մը կը խածնէ դէմքս ու ամբողջովին կը վերադառնամ իմ թափառիկ ու արձակունակ մանկութեանս: Անտարակոյս չես լսած այդ երգը, մտիկ ըրէ՛...

Ու սկսաւ սուլել, գլուխը հակած ուսին ու ճակատը առած իր լայնշի ափին մէջ: Երկարածից, մեյամաղձոտ ու նոյն ատեն շուայտ արեւելեան երգ մըն էր՝ որ մեղմ կարկաչով մը կը հոսէր իր շրթներէն: Յետոյ սկսաւ երգել, յայտնի երկչոտութեամբ, վայնալով, որ քիչ մը ցանկալարոյց բառերը կը վիրատորեն իր երիտասարդ բարեկամուհին.

*Դձի քրտական տուները
Աճա՛ն, ամա՛ն, հալէ՛յ...
Ջուրի կ'երթան քրդուհիները,
Աճա՛ն, հալէ՛յ...
Քրտնած են իրենց աղուոր ծիծերը,
Աճա՛ն, հալէ՛յ...*

Յետոյ յանկերգը՝ որ կը Քակուէր, գարնամային պայծառութեամբ մը, մինչ իր դէմքը մանկութեամբ կը ցլար՝

*Ծարասած աղուոր աղջիկներուն
Ջուր տուէր, հալէ՛յ...*

Կ'երգէր ու կը փնտրէր նոյն ատեն, Իդայի աչքերուն մէջ, իր սիրած ժպիտը, որպէս ներողութեան ու հանութեան նշան, բայց չգտնելով գայն՝ յանկարծօրէն լռեց: Որքան ուրախ պիտի ըլլար, եթէ ան ըմբռնէր՝ որ ո՛չ մէկ գարշ ու գոհիկ գգացում չկար իր հոգիին խորը: Ու այս երգը՝ շատ մը ուրիշներու նման, իր յիշատակին մէջ կը յամենար, որովհետեւ իր ծալքերուն մէջ կը պահէր՝ խնամով՝ անցեալի պատառ մը, երբ իր մանկութիւնը, փողոցներն ի վար կը մեծնար, հակառակ սեւ թշուառութեան: Իդայի աչքերը սակայն մեղամաղձուտ էին ու անժպիտ եւ անոր մարմինը վերագտած էր սովորական օրերու իր լուրջ ու գաղտնի գեղեցկութիւնը: Դիրքը փոխած էր հիմա ու իրիկնային գով շունչէն պատշապանուելու համար ծունկերուն վրայ եղած ցփսիմ նետած էր ուսերուն: Նայուածքը յառած էր անորոշ կէտի մը ու ջղայնութեամբ կը խաղար ցփսիին ծոպերուն հետ:

— Ներողութիւն, Իդա՛,— ըսաւ յամառութեամբ նայելով աչքերուն,— ներողութիւն՝ եթէ երգս թեզ վիրատրեց, գիտե՛ս որ յետին միտք երբեք չունիմ...

— Օ՛, ո՛չ,— յարեց երիտասարդ կինը, խարդախ ու ծածուկ ժպիտով մը,— գիտե՛ս որ Քեզմէ շուտով չեմ վիրատրուիր, գէշ, անկիրթ տղայ մըն ես, Աշո՛տ...

Աշոտին նայուածքին յամառութիւնը սակայն սկսած էր նեղել, անհանգստացնել գայն: Այդ հայեացքը նոր էր, շատ յանդուգն ու ինք չէր ճանչնար գայն: Ամիսներու բացակայութենէ մը յետոյ ահա գայն կը տեսնէր տարբեր, կարծես աւելի՛ յարձակողական, աւելի՛ յաղթող երիտասարդութեամբ: Ու առաջին անգամ ըլլալով զգաց, որ գլուխ գլխի այս խօսակցութիւնը կրնայ վտանգատար ըլլալ ու գոչաց բիչ առաջուն իր բմահան լճումին համար: Անտարակոյս ինք էր յամցատր: Առաջին քայլը ինք ըրած էր ու հիմա ստիպուած էր կրել հետեւանքները: Յեղակարծ վախ մը սպրդեցաւ հոգիէն ներս: Ու յուսահատականը այն էր՝ որ խորապէս կը զգար, որ այդ վախը Աշոտէն չէր, այլ՝ ինք՝ զինքէն: Կը բաւէր, որ ան համարձակէր խզել գոյութիւն ունեցող

համաձայնութիւնը ու անհա իր ամբողջ ընդդիմութիւնը կրնար խորտակուիլ: Կրնար երիտասարդ ու սիրատենչիկ աղջիկ մը ըլլալ, անոր ներկայութեան ու տկարութեան պահու մը՝ կրնար մոյճիակ սայթափիլ: Այս մտածումը այնքան գէշ ու յանցատր կը թուէր իրեն, որ աչքերը կախեց գետին: Ամբողջ մարմնով կը դողար ու ձեռքերը, խոռված ու լճուն բաներու պէս, անընդհատ տեղափոխութեան մէջ էին: Յետոյ նեղուելով լուսեմէն ու իր յուզումը ծածկելու համար յարեց՝

—Այո՛, մի՛ բողոքեք, գէշ ու անկիրթ տղայ մըն ես, Աշո՛տ, ու ցաւայիմ այն է, որ անկարելի է փոխել ինձ, շուտով երեք տարի է, որ...

—Կ'աշխատիս զիս կարգի բերել,— ընդմիջեց գրեթէ գուարթութեամբ,— բարեբախտաբար սրբագրուելու փափաք չունիմ, Իդա՛...

—Ու կը համարձակիս հպարտանալ...

Յետոյ լռեց ու շահագրգռութեամբ նայեցաւ Աշոտին դէմքին: Անտարակոյս փոխուած էր այս վերջին ամիսներու ընթացքին: Աչքերուն մէջ բիրտ, գրեթէ վայրագ ու յաղթական բան մը կար: Շարժումները կը յայտնէին անձնապատան վստահութիւն մը: Բերանը՝ վտանգատր կերպով պատրաստ էր կարծես համբարի ու ամբողջ դէմքը կ'արտայայտէր լի ու շռայլ երիտասարդութիւն մը: Ու նայուածքը այնքան յամառ էր ու տաք՝ որ ստիպեցաւ իր ակնարկը խոնարհել: Ու վախը մեծցաւ: Դառնութեամբ ըսաւ՝

—Գիտեմ, որ կարեւորութիւն չես տար դիտողութիւններուս, ու...

—Օ՛, Իդա՛, լաւ չէ ըսածդ,— բողոքեց Աշոտ անկեղծ ու ջերմ ձայնով,— գիտե՛ս որ ճիշդ հակառակն է, բնաւ վեհանձն չես այսօր, կարծես թէ աւելի լաւ պիտի ըլլար եթէ եկած չըլլայի...

Երկուքն ալ լռեցին: Ու այդ կարճ լռութիւնը գիրենք ամբողջապէս մօտեցուց իրարու: Կարծես թէ բաժնուած էին, երկար տարիներէ ի վեր ու խռով իրարմէ ու անհա յանկարծ ամէն բան պայծառացաւ կրկին: Իդա գգաց, որ կորսնցուց կոխը ու այլեւս անպաշտպան աղջկան մը պէս է՝ անոր յամառ նայուածքին տակ: Հոգին յանձնելու, պայքարէ հրաժարելու մեծ ծարաւ մը կը նեղէր գայն: Ու յաղթելու համար իր սեփական տկարութեան կ'ուզէր խնդրել, որ Աշոտը բարձրանայ ու մեկնի: Յետոյ մտածեց, որ վստութեան պէս բան մը պիտի ըլլար՝ այդ ընթացքին մէջ: Ու գորովի յեղակարծ վերադարձով մը, երկարօրէն նայեցաւ անոր մեծ աչքերուն ու ըսաւ՝

—Ինչպէ՛ս կրնաս նման բան մը ըսել, Աշո՛տ, գիտե՛ս որ այս յարկին տակ միշտ սիրած եմ ինձ: Կը բաւէ, որ դրան մէջ երեսաւ՝ որպէսզի բոլորս գուարթանամք...

—Ու որեւէ անմիտ բան ըսեմ կամ անմեղ կատակ մը համարձակիմ ընել՝ որպէսզի անմիջապէս յանդիմանեն զիս...

—Օ՛, յանդիմանե՛՛ր, յանդիմանե՛՛ր... իրա՛ն որ գէշ տղայ մըն ես, Աշո՛տ, ու այսօր, որոշած ես անշուշտ զիս վշտացնել: Ինչ որ զիս կը նեղէ այն է՝ որ չես ուզեր հաստալ, թէ խօսքերդ երբեմն կրնան վիրաւորել զիս իրենց համարձակութեամբ ու...

—Փողոցային մկարագրով,— լրացուց իբր թէ վշտացած,— Բառորդ ժամէ ի վեր շրթներուդ վրայ է առիկա: Ինչո՛ւ չես ըսեր, Իդա՛...

—Օ՛, ո՛չ, եթէ շարունակես այդ շեշտով խօսիլ, իրապէս կը վշտանամ, Աշո՛տ: Գիտե՛ս, ապրած միջավայրդ, ուսանողական շրջանակը, ուր ամէն բան կարելի է ըսել ու մաեւ թափառաշրջիկ մանկութիւնդ պատճառ եղած են, որ կորսնցնես պատշաճութեան զգացումը: Անշուշտ փափկանկատ ես ու զգայուն՝ բայց չես ուզեր համոզուիլ, որ կիներ կան, որ կրնան իրապէս վիրաւորուիլ, երբեմն...

Նախադասութիւնը մնաց կիսատ շրթներում վրայ: Նայուածքը բարձրացուց ու անգամ մը ես զգաց, որ կորսուած է կոխը: Քաղցր դող մը կը ցնցէր մարմինը, ձեռքերուն վրայ բարեկամութեան ծարաւը կը մեծնար: Կ'ուզէր ըսել, որ երբեմն կը չափազանցէր, գէշ ու փողոցային պատմութիւններ կը պատմէր, այդ գէշ տղան, բայց յեղակարծ յուզումը ձայնը խեղդեց կոկորդիլն մէջ: Կ'ուզէր բարձրանալ ու պատրուակով մը երթալ մերս՝ ծածկելու համար հոգիին տկարութիւնը, բայց չէր կրնար: Աշոտին յամառ ու տա՛մ նայուածքը որոգայթի պէս էր ու յանցապարտ ուրախութեան, կարծես թէ ինկած ըլլար ապօրէն յուզումներու ցանցի մը մէջ: Իսկ Աշոտը թէ՛

—Կը տեսնե՛ս, Իդա՛, որ ո՞խ չես կրնար պահել դէմս ու բնաւ լրջօրէն չես վիրաւորուած խօսքերէս, որովհետեւ զիտես, որ անընդունակ եմ քեզ վշտացնելու...

Ձայնը, Բաղցր հասկնեպով մը դողաց ու նոյն յամառ ու վայրի նայուածքով փաթթեց Իդային թրթռուն իրանը: Կը զգար, որ նոր բան մը պատահած է իրենց երկուսին միջեւ ու գոյութիւն ունեցող լուռ համաձայնութիւնը խախտած: Օրը սկսած էր տարածամիջ: Արեւը՝ իր հուսկ ճառագայթներով, հիմա կ'ողողէր Իդայի կիսադէմքը ու մագերում գոց խարտեաշը կարծես կը բացւէր մտք ոսկեգոյնով մը: Լոտփիւնը խախտու էր ու վտանգաւոր: Ծաղիկներուն բոյրը ու բզկզներուն եւ միջատներուն տարտամ շշուկը գարնան երեկոյեան անդորրութիւնը կը դարձնէին յղի բոլոր անկարելի ուրախութիւններով: Թե՛ք ինկած՝ բազկաթոռին վրայ, խոշոր գլուխը կորսնցուցած ափին, նոյն յամառ հայեացքով՝ կարծես կը յագեցնէր երկար ամիսներու իր ծարաւը ու իր

նայուածքը թէ՛ անգաղտնապահ էր ու յանդուզն եւ թէ հեզ ու սղայատամբով լի:

Լուսինը դժուար էր խզել, որովհետեւ երկուքն ալ յուզուած էին ու խրած մտածումներու անելի մը մէջ: Սիրոյ ծարաւը, որ-պէս մարմնացեալ ներկայութիւն, կը յածէր շուրջը, անգայտ ու ծաւալուն երգի մը պէս: Մէկը՝ հարկ էր որ խզէր խաղաղութիւնը:

Ու բարձրանա՛ր, երթա՛ր ներս կամ անուններուն մօտ:

Ցուէր խօսքով կամ շարժումով մը՝ յղի մթնոլորտին մէջ կուտակուած յանցանքի բոլոր կարելիութիւնները:

Նեղոյով ու երկչոտ ձայնով մը, ուր կը զգացուէր իր ամբողջ հոգեկան տագնապը, վերջապէս Իդան էր, որ եղծեց վայրկեան-հին գեղեցկութիւնը, ըսաւ՝

—Յետոյ, ինչպէ՛ս վերջացաւ պզտիկ աղջկան պատմութիւնը, Աշո՛տ...

—Այո՛, այո՛...

Մըթմըթաց անորոշ ձայնով մը: Կարծես թէ զինքը արթնցուցած էին ծանր նինջէ մը, երազի մը ճիշդ կէսին: Կամ թէ իր կեանքին մէջ պատահած էր խիստ կարեւոր ճակատագրական դէպք մը, շրջած իր բոլոր ծրագիրները ու ճիշդ այդ պահուն, մէկը մօտեցած կը հարցնէր. — Ժամը Բանի՞ն է, ընկեր...

Այսուհանդերձ, թէև խիստ յոգնած ու տենդահար՝ ներքին յարանում յուզումէն, վերադարձաւ իր անցեալին, մեծամայլ անցաւ կրկին արեւելեան Բաղա՛մի փողոցներէն ու այդ Բաղցր ու մաքուր աղջկան յիշատակը, գաղջ ու անուշ գուրգուրանքի մը պէս Բուտեցաւ դէմքին: Կարծես լսեց այդ կորուսեալ աղջկան ձայնին յուզիչ մանկութիւնը:

—Ամբողջը այդ էր, — յարեց տա՛մ ձայնով մը, — մնացեալը գեղեցիկ չէ: Որովհետեւ, անգամ մը, իր տիրուհիին բացակայութենէն օգտուելով՝ անձնատուր եղանք մեր գէշ բնագոյններուն, եղծելով մեր յարաբերութեան մեյամադճոտ բանաստեղծութիւնը: Անշուշտ մեծ բան մը չըրիմք, Իդա՛, բայց այդ օրէն յետոյ, մեր ակնարկներուն մէջ այլեւս մանկութիւն չմնաց ու մեր շարժումները, իրարու ներկայութեան, ձախուէր էին ու անհանգիստ: Ամէն տեղ կը փնտռէինք իրար, յարանում կարօտով մը ու ո՛չ կրնայինք ամբողջովին գոհանալ իրարմէ, ոչ ալ վերագտնել առաջին օրերու Բաղցր բարեկամութիւնը...

Պզտիկ ու Բաջ աղջիկ մըն էր, արժանի սիրոյ եւ հաւատարմութեան: Բայց իրարու սահմանուած չէինք անշուշտ ու ատոր համար ալ կեանքը մեզ բաժնեց իրարմէ...

Յետոյ բարձրացաւ ու սկսաւ խոշորաբայլ նեմել, ձեռքերը գրպանները ու գլուխը ծած՝ կուրծքին վրայ: Մօտեցաւ վարդե-

նիին, որ իր բազմաթիւ ծաղիկներով կ'արհմէր ցանկորմին Բով: Հարուստ թուփ մըն էր ատիկա, ծաղկումի լրութեան մէջ: Զղայ-նութեամբ մեծապսակ վարդ մը փրցուց ու, աճապարանքէն՝ ձեռքը թեթեօրէն արհմեցաւ: Արեան պզտիկ կայլակներ կը ցայտէին կարծես ուրախութեամբ ու ինք՝ հաճոյքով ու վայրի հրճումով կը դիտէր ատիկա: Յետոյ՝ ջերմ շրթներով սկսաւ ծծել զանոնք, ինչպէս երբ մանուկ էր: Եւ իր սեփական արեան համը կարծես անլի արագացուց իր յուզումը: Քաղցր, տաք, շատ մտերիմ բանի մը պէս էր այդ արհմը:

— Կեանքը տարօրինակ է, — ըսաւ Երկմիտ, — անընդհատ մարդ կը ձգտի բոլոր կիսատ մնացած բաները իրենց վախճանին տանի: Բայց անկատար կապերուն, կէս-անձնատուութիւններուն, կիսաձայն խօստովանութիւններուն մէջ է՝ որ մեր հոգին կը գտնէ իր լաւագոյն սնունդը: Կը բաւէ, որ որեւէ երազ իրագործուի՝ վայրկեանապէս իր գեղեցիկութիւնը կորսնցնելու համար: Գեղեցիկ են նաեւ աւարտած բաները, որովհետեւ կը սկսին երկրորդ կեանքով մը ապրի: Յետոյ՝ հաւատարմութեան ու սիրոյ ամէնէն ուժեղ զգացումին հետ, մարդ նոյն մարմնին մէջ կը կրէ նաեւ մոռացումի արտասովոր կարողութիւն մը: Ու ասիկա է սիրոյ բոլոր տառապանքներուն ազդիւրը: Հակասութիւններու եւ ընդդիմութեանց շղթայ մըն է կեանքը: Նոր գեղեցկութեանց, նոր յուզումներու անյազ ծարսին Բով՝ նոյն ուժգնութեամբ կ'ապրի հին, սիրելի, յիշատակ դարձած բաներու հանդէպ զգացուած մեծ գորով մը: Այնպէս որ, անընդհատ, մարդ Երկմիտ՝ կը կենայ այս բոլորին մէջտեղ ու իր խուճապահար գլուխով՝ կը դառնայ աչ ու ձախ: Ո՛ր երթալ, ո՛ր ուրախութիւնը վերցնել, ի՞նչ բանի, որո՞ւ հաւատարիմ ըլլալ...: Նոյն հակասութիւնը նաեւ սիրոյ մէջ: Կը հանդիպիս աղջկան մը, կը սիրես ու ահա կը թուի, թէ բոլոր միւս արկածները հասարակ էին, անարժան դոյզն ուշադրութեան: Ու այլեւս անկարելի պիտի ըլլայ կանգ առնել ուրիշ աղջկան մը մօտ: Բայց ժամանակը կը քրքշայ մութին մէջ, կը սուլէ մեր ետեւէն: Ու մարդ ինք ալ չի գգար, թէ ինչպէ՛ս կը պատահի, երբ յանկարծ, իր հոգին կը կախուի, վիրատր թոչումի մը պէս՝ ուրիշ ճիւղէ մը: Ու ամէն վերադարձ, դէպի հին բարեկամութիւն մը կը թուի անհնար: Յետոյ նոր դէպքեր կը պատահին, կարծես թէ ամէն ինչ կը նորոգուի շուրջը ու հին սէր մը յանկարծ կը գարթնու, անլի՛ գորութեամբ...

Անզգալաբար մօտեցած էր Իդային ու ձեռքերը հանգչեցուցած էր երկաթէ սեղանին վրայ: Կը խօսէր արագութեամբ ու բառերը կարծես սուլելէն կը փութին երիտասարդ կնոջ դէմքին:

Ու Բանի՛ կը խօսէր՝ ձայնը ա՛յնքան կը դառնար հրատապ, աճապարտ, շատ ջերմ:

—...Մարդ ո՛չ իր անձին, ո՛չ իր արարքներուն, ոչ ալ իր հոգիին տէրն է: Անընդհատ պատահած բաներուն, դուրսը տեղի ունեցած դէպքերուն ու ուրիշ մարդոց քայլերուն յորժանապատոյտին մէջ, մեր պատիկ անձը, յուսահատ շարժումներով կը դառնայ ինքն իր վրայ, ինչպէս աչքերը փակ ձի մը՝ շրիորին շուրջ: Ու մտածել որ մարդիկ կան, որ դաշն կը կոեն ամբողջ կեանքի մը համար կամ խոշոր բառերով՝ ասպարէզ կը կարգան յաւիտենականութեան: Մէկ տարին, տասը տարին ի՞նչ են որ, ցմահ պիտի սիրեն իրար: Ու ահա հազիւ չորս եղանակ յետոյ՝ իրենց մայրամասները ազահութեամբ կը թափառին այլուրեք, ուրիշ հրնումքներու ի խնդիր...

Ձայնը հանգչեցաւ վայրկեան մը: Մարմնին տենդը կարծես թէ ինկած էր: Արեան երկու մուրք երիզներ չորցած էին ձեռքին վրայ:

—Թշուառ բան է մարդ ըլլալ ու գրեթէ անկարելի՝ ազնիւ մարդ ըլլալ...

—Աշո՛տ, ձեռքիդ արիւնը սրբէ,— ըսաւ պատիկ ձայնով մը Իդա, յետոյ խաղաղութեամբ անլցուց,— արդէն ատոր համար ալ կեանքը բացառապէս գեղեցիկ է ու կրքայարոյց: Եթէ բոլոր մարդիկը ազնիւ ըլլային՝ բաղդատութեան եզր չպիտի ըլլար. գէշերը անհրաժեշտ են մանտ՝ արթուն պահելու համար մարդոց յարստեւ ճիգը: Հակասութիւններն են, որ կեանքը գեղեցիկ կ'ընծայեն, ու պայքարը՝ անհրաժեշտ...

—Անշուշտ, բայց երբ մոյն կեանքին մէջ, այդ հակասութիւններուն մէջ խրամատը կը լայննայ ու կը խախտի հաւասարակշռութիւնը, մարդ կը կորսնցնէ ապրելու ուրախութիւնը ու կեանքը կը վերածուի թշուառ, հակասական ու լոգեղ բանի մը...

Սկսաւ խաղալ վարդին հետ. ջղային շարժումներով կը փետտէր գայն ու մերթ ընդ մերթ, մայրամէջ բարձրացուցած, մոյն տամ յամառութեամբ կարծես կը խուզարկէր Իդայի հոգին: Ցետոյ՝ իրենց մայրամասները անգամ մը ես հանդիպեցան ու երկուքն ալ զգացին, որ մեծ փոփոխութիւն մը տեղի ունեցած էր իրենց յարաբերութեանց մէջ: Վտանգը կը թուէր մերձ: Ու լուսթիւնը անելի Բան մեղսակից էր:

Յանկարծօրէն՝ վայրագ բոց մը աչքերուն մէջ ու ջղային շարժումով մը, ուր կը յայտնուէր իր հոգիին տագնապին հետ, բիրտ ու անմիջական տղու մկարագիրը, գրեթէ կոպտութեամբ՝ բռնեց Իդայի մերկ բազուկը ու տենդահար շրթներով համբուրեց անոր սպիտակ մատները: Բրտութեամբ կը սեղմէր այդ դողող ձեռքը ու իր համբոյրը՝ անխուսափելի ու շատ կրքոտ,

կը ցնցէր երիտասարդ կնոջ նուրբ իրանը: Խեղդուած, սպիտակ ձայնով մը կը յանդիմանէր գայն ու ամբողջ ուժովը գայն կը ֆաշէր իրեն: Իդայի դէմքը խիստ գունատ էր ու յուզումն ու գայրույթը պեկոծած էին աչքերը: Գրեթէ կռպտութեամբ Աշոտը հրեց անդին ու արագ ֆայլերով հեռացաւ ու զնաց ներս:

Իդայի հեռանալէն յետոյ, ցուրտ խաղաղութեամբ մը, ան նստաւ աթոռին վրայ, գրպանէն թերթ մը հանեց ու սկսաւ կարդալ: Դիմագծերը արուած էին սակայն ու ձեռքերը կը դողային՝ գէշ ու խարխուլ դողով մը: Աչքերուն խորը անծայր վիշտ մը կար ու բերնին անկիւնը՝ անզուր ծամածոտութիւն մը: Յանկարծ աչքերը խոնացան ու թարթիչներէն արտասուփի կաթիլներ կախուեցան: Նոյն ցուրտ ու խաղաղ շարժումով բարձրացաւ աթոռէն ու հաստատ ֆայլերով ուղղուեցաւ դէպի պարտէզին դուռը: Աչքերուն խորը մեծ ու ծածուկ վշտի մը հետ, որ յայտնուելէ կը վախնար հիմա, կար նաեւ գէշ ու անզուր հրնուանք մը: Ու ամբողջ անձին վրայ՝ կարծես ֆինախնդիք ու խախտու արտայայտութիւն մը: Շրթներուն վրայ անուն մը կար ու այդ անունը Իդայինը չէր: Միևակը կը խօսէր, գրեթէ բարձրաձայն ու հետըզհետէ մարմնին տագնապը կը մեծնար: — Հելլա՛, Հելլա՛...

Հագիւ դրան առջեւ հասած էր, երբ մէկը անունը տուաւ: Կ'ուզէր գլուխը ետ չդարձնել ու հեռանալ: Բայց ֆայլերը մնացին հող: Գունատ, ցուրտ, իր երիտասարդութեան ամբողջ յանդրգնութեամբը նայեցաւ երիտասարդ կնոջ, որ իր ջինջ ու տրժգոյն գեղեցկութեամբ՝ արտասովոր կերպով խռովիչ էր այդ վայրկեանին ու ուզեց բիրտ խօսքով մը փակել, վերջացնել ամէն բան: Բայց նայուածքը՝ միջատի մը պէս խեղդուեցաւ Իդայի աչքերուն մէջ ու սիրտը տկարացաւ: Յուզումը սեղմեց կոկորդը ու խորապէս զգաց իր ջրածին ամբողջ բրտութիւնը: Կ'ուզէր ծունկի գալ Իդայի ծոփերուն տակ ու ներսդութիւն խնդրել, իր յեղակարծ բնատրութեան ամբողջ ուժգնութեամբը: Կ'ուզէր հեզ ու ֆողցր բառեր գտնել՝ արտայայտելու համար հոգիին անխախտ հաւատարմութիւնը, բայց արտասուփները կը թրջէին աչքերը ու շրթները կը դողային: Թաց աչքերուն խորէն կը նայէր երիտասարդ կնոջ, որ հիմա բռնած էր գորովով իր ձեռքը ու կ'ըսէր՝

— Տղայ մի՛ ըլլար: Երկուֆս ալ յանցաւոր էինք: Ենթադրեմք, որ ոչինչ պատահած է: Գիտես՝ որ անընդունակ եմ դէմդ ո՞ր պահել, եկո՛ւր...

Ձեռքէն բռնած գայն կը տանէր ներս: Մագերը կը թափէին, գողտր շնորհով մը՝ նակտին վրայ: Իր երկար ու բաց գոյն պալեզօտը կը դողար գիշերային գով շունչէն ու մարմնին ճապուկ,

նուրբ ու Բաղքը գեղեցկութիւնը կը տաճցնէր Աշոտին տենդահար արիւնը: Բերանը կ'ուզէր հանգչեցնել անոր թաշալին ծոծրակին վրայ ու իր բազուկներուն մէջ սեղմել երիտասարդ կնոջ այդ թրթռուն ու շնորհալի իրանը: Ձեռքը ազատեց անոր ձեռքին սեղմումէն, շրթունքը խածաւ ու խաղաղութեամբ սկսաւ հետեւիլ անոր: Խորապէս կը զգար սակայն, որ իր եւ ընկերոջ այդ կնոջ միջեւ խզուած էր գոյութիւն ունեցող լուս համաձայնութիւնը ու կրնար որեւէ անդառնալի բան պատահիլ այդ գիշեր:

* * *

Անտարակոյս, դժուար էր այլեւս՝ այս յարկին տակ գտնել անդորր ու ապահով բարեկամութեան մը ընծայած գուարթ հաճոյքը: Յենաձ բազմոցի մը՝ ծուլութեամբ կը լեցնէր ծխամորմը ու կը յիշէր բազմաթիւ մանր դէպքեր, կորսուած ուրախութիւններ ու գիշերային Բաղքը ժամեր՝ երբ երեքով կը նստէին թէյի բաժակներուն առջեւ ու երկար լուսիններով կը խօսէին: Ընդհանրապէս Իդան կը լռէր ու իրենք կը վիճէին, գամագան խընդիրներու շուրջ: Բոլորովին տարբեր խառնուածքի տէր, եւ ո՛չ իսկ տարեկից, առաջին հանդիպումին իսկ իրար սիրած էին սակայն, ինքնեկ ու զօրաւոր բարեկամութեամբ մը, ահա շուրջ ինը տարի առաջ: Ան հանդարտ ու հաւասարակշռուած նկարագրով մարդ մըն էր, օժտուած ցուրտ Բաղքութեամբ եւ իմացականութեամբ մը՝ որ անտարակոյս միջակէն վեր էր: Ամէն բան ցուրտ ու կարգապահ կերպով հաշուելու էր իր կեանքին մէջ: Կը սիրէր խաղաղութիւնը, իր աշխատանքը ու այս ընտանեկան յարկը, ուր հակառակ պանդխտութեան անխուսափելի դժուարութիւններուն, բարարար դիրակեցութիւն մը կար ու խաղաղ, համերաշխ մթնոլորտ: Անելի բան երեք տարիէ ի վեր, պարբերական, այլ յանախակի այցելութիւններու ընթացքին՝ երբեք չէր պատահած, որ Իգայի կամ իր ամուսնին դէմքերուն վրայ ան հանդիպէր խոյ գծոհութեան, ատելութեան կամ Բէնի արտայայտութեան: Ապահով ու ամուր բան մը կար իրենց յարաբերութեան մէջ: Ձէր կրնար ըսել, որ կը սիրէին իրար, առաջին օրերու բոլոր տենդով, բայց անշուշտ փոխադարձ վստահութեանէ, բարեկամութենէ ու վարժութենէ աւելի բան մը կար, ազնիւ ու մնայուն գորով մը՝ իրենց աչքերուն մէջ, երբ կը նայէին ի-

բարու: Այդ գործը կը յայտնուէր նաեւ իրենց շարժումներուն, վերաբերումին մէջ: Քանի՜ անգամներ Աշոտ լսած էր հետեւեալ նախադասութիւնը՝

— Իդա՛, մուշտակդ դիր, աղջիկս, ցուրտ է, կը մսիս...

Կամ թէ, երբ մինչեւ ուշ գիշեր կը նստէին, մոռնալով ժամը՝ խօսակցութեան ջերմութեան մէջ ու Իդայի աչքերուն մէջ կը զգացուէր քունի կարօտը:

— Իդա՛, դուն զնա՛ քնացիր, քնատ ես, մենք դեռ քիչ մը կը նստինք...

Կրկին լեցուց ծխամորճը ու սկսաւ հին եղանակ մը մքմալ ու մտիկ ընել պատի ծամացոյցի ծայնին: Ո՛չ, այլեւս կարելի չէր հին մտերմիկ ու տաք ընտանութիւնը: Պատահած էր անխուսափելի, նետուած էր առաջին քայլը ու կը զգար, որ քաջութիւնը չպիտի ունենայ հող կանգ առնելու: Անշուշտ նոր չէր՝ որ կը սիրէր Իդան, անշուշտ նոր չէր՝ որ անոր ներկայութեան կը զգար անզուսպ խռով մը, բայց ցարդ՝ լուս համաձայնութեամբ մը, գոհացած էին ակնարկներու, երկդիմի խօսքերու, ծածկուած ժպիտներու մէջ ընկղմած տեսակ մը սիրային բարեկամութեամբ: Բայց ինք խզեց ամէն բան՝ բիրտ շարժումով մը ու ցոյց տուաւ իր իրական դէմքը: Գուցէ անելի լա է այսպէս: Յամենայնդէպս անելի՛ պարզ, շիտակ, անելի՛ ուղղամիտ: Կը մնայ փակել, վերջացնել ամէն բան: Անզգալիօրէն խզել իր կապերը, հեռանալ...

Ու իր լքումին եւ յուսահատութեան մէջ, անմիջապէս, արունքու յատուկ յանցարտ տկարութեամբ մը՝ միտքը զնաց Հելլային: Ազատագրուելու համար Իդայէն, անհրաժեշտ էր կոթնի ուրիշի մը, յագեցնել՝ զգայարաններուն ծարաւը՝ լոնցնելու համար սրտին յամառ ծայնը: Այս մտածումը նախ՝ առերեւոյթ խաղաղութիւն մը պարզեւեց հագիւն, քիչ յետոյ սակայն դարձաւ կամակոր ու գէշ ցաւ: Զգաց իր գծուծ, մանր հաշիւին ամբողջ վատութիւնը ու զքաց իր բարոյական ազատութեան վրայ: Դա՛ ծան ծամածռութիւն մը կազմուեցաւ շրթամբներուն անկիւնը ու բերնէն փողոցային հայտնայն մը՝ ինկաւ գետին, փակելով ներքին վէճը: Բարձրացաւ ու ջղային քայլերով սկսաւ նեմել ու ամէն բան մոռնալու համար վերսկսաւ սուլել սիրային հին երգ մը: Բայց վիշտը ո՛չ միայն չէր խաղաղեր, այլեւ հետզհետէ կը թափանցէր արեան մէջ ու կը թունաւորէր գայն:

Երբորդ անգամ ըլլալով լեցուց ծխամորճը ու զնաց պատուհանին առջեւ: Դուրսը գիշեր էր արդէն պարտէզին վրայ: Թ՛ըռ-չուն մը սրտաբեկ ճիչով մը խզեց լուսիւնը: Բարակ հով մը կը սպրդէր ճիւղերուն ու խոտերուն մէջ ու մեղմօրէն կը սուլէր՝ խոհանոցէն կը լսուէր Իդային ծայնը՝ նուաղուն ու քաղցր, ջուրի

հետաւոր կարկաչի պէս: Ու այդ ձայնը կու գար եւ կը հատնէր իր ոտքերուն առջեւ, ցնցելով, խռովելով իր հոգին: Գարնանային զիշերուան ծաւալուն ու գրեթէ քափանցիկ անդորրութեան ու իր հոգիին յարանուն տագնապին միջեւ, խզումը այնքան կատարեալ էր՝ որ գոցեց պատուհանը ու վերադարձաւ, ամբողջ հասակով ինկաւ բազմոցին վրայ ու ապաստանեցաւ փողոցային հին երգի մը շուայտ ու տխուր հանոյժին: Կ'երգէր կիսածայն, միաժամանակ վերակազմելով անցեալի տեսարաններ, յիշելով մարդիկ ու Բաղաճներ: Ուրիշ յատակագծի մը վրայ սակայն՝ կը զարգանային այլ յիշատակներ ու բոլորին հէնժին վրայ ալ կար իդայի պայծառ գեղեցկութիւնը ու անոր մարմնին նապուկ, նուրբ ու Բազըր շնորհը:

Յետոյ՝ տախտակամածին վրայ լսուեցաւ Իդայի ոտքերուն ձայնը: Գլուխը ծուլութեամբ դարձուց վզին կռնդին վրայ ու նոյն տափ ու յանդուգն յամառութեամբ նայեցաւ անոր աղուոր հասակին: Աննալը լեցած էր ծովով, սեղանի լամբարի մը տկար ու փոքր լոյսը հազիւ աղօտ ցոյժ մը կ'արձակէր իրերուն վրայ: Կարծես թէ, իրապէս ոչինչ պատահած ըլլար. շատ սիրագեղ ձայնով մը, ուր այսուհանդերձ ան նկատեց, բնական ըլլալու յուսահատ ճիգ մը, Իդան ըսաւ, առանց զլուխը իրեն դարձնելու՝

— Աշոտ, շա՛տ կը ծխես, մե՛ղք է կուրծքիդ...

Կ'ուզէր բրտութեամբ պատասխանել, ըսել. — Քեզի ի՞նչ, ո՛չ ամուսինդ եմ, ո՛չ եղբայրդ եւ ոչ ալ ընկերդ, այլ միայն ամուսնիդ հիւրը...: Բայց ցած ու հլու ձայնով մը ըսաւ՝

— Գիտե՛ս, ծուխը ներս չեմ Բաշեր, Իդա՛, ու յետոյ կուրծքս առողջ է...

Ելաւ ու մտտաւ բազմոցին վրայ ու հնազանդելով ներքին ձայնի մը՝ ծխամորեքը դրաւ մէկ կողմ: Նայուածքը՝ բոլոր անկիւններէն կը վերադառնար Իդային ու կը շրջապատէր զայն: Անոր հետ՝ խաղաղ ու ծանր շարժումներով կը պատէր ընթրիքի սեղանին շուրջ ու յետոյ կ'ընկղմէր անոր խորունկ աչքերուն մէջ: Յետոյ կ'իջնէր կուրծքերու հանդարտ ու խռովիչ կորութեանը վրայ, կը սահէր վար ու կը պլուրէր սրունքներուն: Կը պլլուէր հիւանդ ու մեծ սիրով մը, կը հանգչէր վայրկեան մը ու կըրկին կը մագլցէր արագութեամբ՝ կրկին խեղդուելու համար այդ անառարկելիօրէն տրտում աչքերուն ալեկոծ ջուրերուն մէջ: Ու երիտասարդ կիներ կը գգար այդ սիրտար ու հաւատարիմ նայուածքին տառապանքը ու կը նեղուէր: Ձեռքերուն վրայ անհանգրստութիւնը հետզհետէ կը մեծնար: Անձկութեամբ կը սպասէր ամուսնին ու պզտիկին վերադարձին՝ որ կ'ուշանային, անպատեհօրէն կ'ուշանային: Անդանը յարդարելէ յետոյ՝ բացաւ միւս լոյսը եւ, մաւն պատուհանը, որպէսզի օդը մաքրուի. ու ձեռա-

գործ մը ծունկերուն նստաւ ու զլիսահակ՝ սկսաւ աշխատիլ: Նոյն նայուածքը սակայն՝ նոյն յամառութեամբ կը պլլուէր սրունքներուն ու կը թափառէր դէմքին վրայ: Չկրնալով աւելի երկար դիմադրել՝ աչքերը բարձրացուց գրեթէ ադապատանքով ու անառարկելիօրէն գորովագին հայեացքով մը նայեցաւ Աշոտի դէմքին: Կարծես ըսել կ'ուզէր՝

— Աշոտ, գիտես որ անհնար, անբարոյ, տմարդի բան մըն է ինչ որ կը մտածես, ինչ որ նայուածքդ կը ցանկայ: Գիտես որ երբեք ես ու դուն չպիտի ընենք այդ բանը, հապա ինչո՞ւ կը յամառիս Յայիլ այդպէս: Աշխատինք վերագտնել մեր անաղարտ բարեկամութիւնը՝ որով երկուքս ալ երջանիկ էինք: Ձե՛ս կարծեր, որ ատիկա աւելի կ'արժէ, քան ամբողջ մնացեալը, որ անկարող եմ բեզ տալ՝ առանց վատութեան ու նուաստացման: Նոյնիսկ եթէ ես տկարութիւնը ունենայի տալու՝ դուն պէտք է բաւական բաշ ու ազնիւ ըլլայիր գայն մերժելու համար: Գիտես որ միշտ բեզ սիրած են այս յարկին տակ: Ինչո՞ւ պզտորել այս դժուար շահուած անդորրութիւնը: Գիտես, երջանկութիւնը միշտ կարելի չէ ու չ'արժեր խնդրական բանի մը համար անվերադարձ կերպով ապերջանիկ ընել ուրիշ էակ մը՝ զոր երկուքս ալ կը սիրենք, որ այնքան ամբողջական վստահութիւն մը ունի վերանիս...

Ժամացոյցը՝ միօրինակ ու անխոնջ ճանճորոյթով մը կը կէտադրէր լուսիւնը: Պահերը կը յապաղէին: Անկարելի, անկարելի էր աւելի երկար ատեն լուռ մնալ:

*

Յանկարծ պարտէզին խորէն, զարնանային ճիչի մը պէս, լուսեցաւ պզտիկին գուարթ ու թռչուն ձայնը: Կարծես թէ մէկէն թթեցաւ սենեակին անշնչելի, ծանր մթնոլորտը, կարծես թէ ամբան հեղձուցիչ, անկարելի տօթի մը ամենագէշ պահուն՝ ամպեր պատռեցան հողին վրայ ու զարնանային նուրբ, թափանցիկ ու զով անձրեւ մը թրջեց երկիրը: Յետոյ, վագելով, ցատկելով՝ այդ անուշ ձայնը մտաւ սենեակ եւ ուրախութեամբ նորոգեց, շէնցուց ամէն բան:

Իրա՛ւ, հրաշալիօրէն նուրբ ու բնիւշ աղջնակ մըն էր: Իր սեւ ու խոշոր աչքերը անընդհատ ժպտուն էին ու իր պզտիկ, կարմիր բերանը կը խնդար: Դեռ դրան մէջէն՝ նկատեց Աշոտը ու մայրը վայրկեան մը մոռցած, եկաւ պլլուեցաւ անոր սրունքներուն ու իր պզտիկ, մաքուր թաթիկներով սկսաւ խաղալ անոր

ձեռներուն հետ: Բարձրացաւ ծունկերուն վրայ ու փաղափուշ, Բահան շարժումներով, արտայայտելով իր պզտիկ հոգիին ամբողջ ուրախութիւնը, բազուկները նետեց անոր վզին ու կարծես պահանջեց զուգուրանքի իր բաժինը: Ամիսներէ ի վեր չէր տեսած գայն, իր մեծ բարեկամը՝ որ այնքան լաւ գիտէր շփացնել գինիք ու հիմա պզտիկ անասունի մը հաւատարմութեամբ փաթառած էր անոր: Այդ մաքուր ու կատարելապէս քաղցր էակին վարակիչ մանկութիւնը՝ վայրկեան մը զուարթացուց Աշոտը: Իր ուժեղ ու պիրկ բազուկներուն մէջ գրկեց գայն ու երկարօրէն համբուրեց մազերուն, աչքերուն ու շրթներուն վրայ: Ցուցական ու մեծ ժպիտով մը կը խնդար՝ անոր աղուոր աչքերուն ու իր խոշոր ձեռներուն մէջ կը բարձրացնէր անոր թեթեւ ու մանուկ մարմինը: Յետոյ գորովով վար դրաւ գայն՝ որպէսզի երթայ մայրը համբուրէ ու զօրութեամբ թօթեց իր ընկերոջ ուժեղ ու հաւատարիմ ձեռքը: Այդ սեղմումը իր հոգիին վերադարձուց երեկոյեան ընթացքին կորսնցուցած ուժն ու խաղաղութիւնը ու կարծես թէ կրկին հին տղան եղաւ, ազնիւ իր բարեկամութեանց մէջ ու ապահով:

—Մեզ մոռցար, Աշոտ,— ըսաւ ընկերը,— ամիսներէ ի վեր մէջտեղ չկաւ...

Ու, բռնած երկու ուսերէն՝ թօթեց գայն: Անկեղծ ու ջերմ հայեացքով մը նայեցան իրարու ու ժպտեցան տղամարդոց յատուկ պարզ, ամբողջական ժպիտով:

—Ընթրիքէն յետոյ ստիպուած եմ Բաղաբ իջնել, շատ կը ցափամ, որ ձեզի հետ չպիտի կրնամ մնալ: Բայց մտիկ ըրէ՛, Աշոտ, վաղը որեւէ մասնաւոր գործ չունի՛ս...

—Ոչ,— պատասխանեց կողմնակի ակնարկ մը ձգելով Իդային վրայ,— ոչ: Միայն առաւօտը ընկերոջ մը տունը պիտի երթամ...

—Ուրեմն վաղն ալ կը մնաս ու երեկոյեան դէմ, քիչ մը...

Խօսքը չվերջացուց, բայց նոյն անկեղծ ու մեծ եղբօր յատուկ գորովով՝ թօթեց Աշոտին լայն ուսերը: Մնաց որ, կը հասկնային իրար: Բազմաթիւ ուրիշ անգամներ, ամրան կամ աշնան երեկոներու ընթացքին պարտէզի կաղամախիին տակ՝ քիչ մը խմած էին, նոյն ատեն վիճելով գամագամ խնդիրներու շուրջ: Երբ քիչ մը արիւնքն տաքնար՝ իրենց բնատրութեանց տարբերութիւնը կարծես աւելի կը շեշտուէր ու երկար ժամերու համար կը խրէին անվերջ խօսակցութեան մը մէջ՝ որ շատ յաճախ կը փոխուէր վէճի: Երկուքն ալ կը սիրէին այդ ժամերը: Կարծես՝ իրենց թեթեւ գիմոփութեան հետ, կը վերադառնար ամբողջ Արեւելքը ու կրկին անփոյթ ու շաղակրատ երիտասարդներ կ'ըլլային: Երբ չափազանցէին՝ Իդան կարգի կը հրախրէր գիրենք՝

Բաղքը ու հեզ բառերով: Երկուքն ալ կը դժգոհէին, կը յանդիմանէին նոյնիսկ զայն, բայց կը հնազանդէին:

—Աշո՛տ, տեսա՛ր պարտե՞զը, գիշերը կարելի չէ քնանալ թըռչուններու ձայնէն, ափսոս որ ամբողջ գարնան ընթացքին չեկար...

Ու դառնալով Իդային՝

—Վաղը երեկոյեան համար՝ չմոռնաս...

Գունատ ու աղուտը դէմքը բարձրացուցած ամուսնին՝ ընդմիջեց զայն: Ու ձայնին մէջ կը զգացուէր զանգատ ու յանդիմանութիւն, նաեւ ծածկուած գորով:

—Գիտե՛մ, գիտե՛մ,— ըսաւ ժպտուն,— միայն թէ լաւ չէ, որ ամէն անգամ մեզի գալուն գլխէ համես Աշոտը...

—Իդա՛, դուն Աշոտը լաւ չես նանչնար, անյատակ տակառի կը նմանի: Տակալին բնաւ իր գիտովութիւնը չեմ տեսած: Դուն բնաւ հոգ մի ընէր, աղջիկս ու աշխատէ, որ լաւ սեղան մը յարդարես...

Խաղաղօրէն բարձրացաւ ու զնաց բռնեց կնոջ ձեռքերէն: Ամբողջ անձին վրայ կար անառարկելի ու անզուսպ ուրախութիւն մը ու աչքերուն մէջ նոյն ազնիւ ու կեանքի մէջ յաղթական, դիրքի հասած մարդու զօրատր ծպիտը: Իր երիտասարդ կնոջ նուրբ ձեռքերը փակեցին մէջ, նայեցաւ երկարօրէն աչքերուն ու ըսաւ՝

—Աշոտը մեր անտակ որդին է, ընդունէ՛ որ իր վերադարձին ի պատիւ կ'արժէ զուրս գլխի պզտիկ խննոյ՛ մը սարքել, չէ՞, Իդա...

Ձա՛յնն էր երկդիմի, թէ նայուածքը: Անտարակոյս ո՛չ մէկը, ոչ ալ միւսը: Բայց այդ նախադասութիւնը անորոշ վախ մը պատճառեց Իդային: Ի՛նչ ըսել կ'ուզէր...: Անշուշտ կոյր չէր: Մնաց որ, կը թուէր նայիլ Աշոտի աչքերուն՝ զգալու համար, որ խախտու, ծածուկ բան մը կար այլեւս իրենց երեքին յարաբերութեանց մէջ: Ծածկելու համար անհանգստութիւնը՝ քմահաճ ու մեղմ ձայնով մը ըսաւ՝

—Իբր թէ շարժապատկերի պիտի երթայինք, կը յիշե՛ս, խոստացած էիր ընկերանալ ինձ վաղը ցերեկէն յետոյ...

—Օ՛, Իդա՛, Իդա՛, կարծես որոշած ես խանգարել մեր խընճոյքը, ամէն զնով: Մտիկ ըրէ, աղջիկս, ընթրիքէն յետոյ բոլորըս միասին քաղաք կ'իջնենք, ես կ'երթամ գործիս, իսկ Աշոտը կ'ընկերանայ քեզի շարժապատկերի սրահը, եղա՛ւ...

—Լա՛ւ,— ընդունեց Իդա, մտածելով, որ անլի լաւ է քաղաք իջնել ու երեկոն անցընել համրային վայրի մը մէջ, քան թէ մընալ հոս, կրկին զուրս գլխի, ամուսնին բացակայութեան ընթաց-

ֆին: Մանաանդ երեկոյեան դէպքէն ի վեր, որ յեղակարծ կերպով շրջած էր ամէն բան:

Ընթրեցին անապարանքով: Իդան լուռ էր, մինչ ամուսինն ու Աշուրը կը խօսէին կրֆով ու անընդհատ: Ամբողջ ընթրիքի ընթացքին՝ կարծես երկուքն ալ մոռցած էին երիտասարդ կնոջ ներկայութիւնը՝ որ գլխահակ կ'ընթրէր, մերթ ընդ մերթ խօսելով պզտիկին: Յետոյ վերցուց իր սիրուն գլուխը ու երկար մայրաւորութեամբ մը քննեց զանոնք: Հայեացքը ինկաւ Աշուրի դէմքին վրայ. նոյն առողջ ու ուժեղ դիմագծերն էին, միայն թէ վերջին համդիպումէն ի վեր, կարծես թէ տառապագին ու նուրբ բան մը կար երբեմն աշխարհ մէջ: Բերանը անգամ, գրեթէ հրէական, զգայաւոր ու ֆիչ մը մեծ այդ բերանը՝ հիմա, ցաւագին ու վշտացած պրկում մը ունէր: Ճակատը, կարծես աւելի պայծառացած էր, ու մագերը՝ որ նոյն անփութութեամբ կը թափէին, մէկ կողմի վրայ, իրենց գոց ստուերով, գրաւիչ ու տաք արտայայտութիւն մը կու տային դէմքին: Յանկարծ յիշեց երեկոյեան միջադէպը, անոր խոշոր ու վայրի գլուխը հակած իր բազուկին վրայ ու շրթներուն համբոյրը՝ վերքի պէս տաք ու խոնկիչ: Յիշեց անոր բառերը՝ արտասանուած սպիտակ, գրեթէ յուզումէ խզումով մը ու զգաց, որ մարմինը կը դողայ: Անտարակոյս կը սիրէր այդ տղան, միայն թէ իր սիրոյն մէջ՝ աւելի գորով կար, քրոջական անծայր գորգորանքի զգացում եւ բարեկամութիւն՝ քան տենդ ու կիրք: Տեսակ մը անորոշ խռով ու անգայտ յուզում կու տար միշտ անոր անակնկալ ներկայութիւնը: Կը սիրէր զայն հոս՝ իր ընտանեկան յարկին տակ, այնքան մերձ իրեն ու հեռու միաժամանակ: Անոր ձայնին տաք ու խանդավառ շեշտը՝ գրեթէ միշտ իրեն կը վերադարձնէր պատանեկան յուզումներու առաջին ֆազրութիւնը: Բայց երբեք չէր պատահած, որ որեւէ յանցարար, մեղապարտ զգացում մտնէր իր կեանքին մէջ, այս երեք տարիներու ընթացքին: Ջայն գիտէր քաջ, հաւատարիմ իր բարեկամութեան մէջ ու յարգելից դէպի զինքը: Ու ահա առաջին անգամ ըլլալով՝ ան խզած էր գոյութիւն ունեցող լուռ համաձայնութիւնը ու այդ փոքրիկ միջադէպը բաւած էր, որպէսզի իր հոգին ներքին անկարելի պայքարի մը դաշտ դառնայ: Կրկին նայածքը բարձրացուց ու դիտեց զայն: Ու վշտացաւ՝ որ գլուխը ամբողջովին դարձուցած է ամուսինն, կարծես ուրանալով իր ներկայութիւնը: Ինչպէ՞ս կը ցանկար կրկին ընդունիլ իր դէմքին վրայ՝ անոր արտասովոր կերպով տաք ու յամառ նայածքը:

Ու խաղաղեցնելու համար կարծես իր վիրաւորուած հպարտութիւնը եւ հնազանդելով ներքին երամանի մը, ընդմիջեց զանոնք ու զգացուց իր ներկայութիւնը:

—Քիչ մը անապարեցե՛ք, այլապէս պիտի ուշանանք...

Վշտացած աչքերով նայեցաւ Աշոտի աչքերուն ու զգաց, որ զոհ գացած է անոր Բինախնդրութեան: Անոր հայեացքին մէջ զգաց յաղթանակի հպարտ ~~հեղինակ~~ հեղինակ տղի մը: Զգաց, որ ամբողջ ընթրիքի ընթացքին, դիտատրեալ կերպով է, որ ան դէմքը դարձուցած էր անդին: Կարծես մէկը շչալով սուրեց ականջին տակ: — Ահա կը սիրես զայն ու ան խորապէս կը զգայ արտիկա: Այլեւս ենթարկուած ես անոր զօրութեան: Կը բաւէ, որ ան համարձակի ու կրնայ ամէն բան ստանալ Բեզմէ, զգո՛ւշ, Իդա՛...

Գրեթէ ջղային շարժումներով ելաւ ոտքի: Դէմքը գունատ էր ու ձեռքերը կը դողային յուզումէն: Վիրատրուած հպարտութիւնը կը նեղէր զայն: Արագութեամբ գնաց ներս՝ հագուստները փոխելու, մինչ ծովտով բեռնատրուած սենեակին մէջ ամուսնին ու Աշոտին առողջ, արու եւ կարծես մասնատրաբար յաղթական ձայները, ուրախութեամբ կը բարձրանային ու կը բախտին իրարու: Դուռը փակեց՝ շտեյն համար գանձո՛ւմ, հապնեպով հանեց պարեգօտը ու մերկ ուսերէն, զարնան զով շունչը թափանցեց արեան մէջ: Դողահար ձեռքերով հետաւէտեց վիզը, ուսերը ու կուրծքին սրսբուն գունդերը ու յամկարծ աչքերը թրջեցան: Արտասուքի խոշոր կաթիլներ կը վազէին այտերն ի վար, մարմինը կը դողար անորոշ ու բռնակալ խռովքով մը ու կը զգար, որ զարնան գիշերով, անա կրկին անգօր ու պգտիկ աղջիկ մըն է՝ յաղթական սիրոյ ռոտներուն տակ:

*

Անշուշտ լաւ կը ճանչնար զայն: Քինախնդիր ու վայրենի մկարագրով այդ տղան: Ու մինչ ամուսնին հետ թեւանցուկ կը բալէին առջեւէն՝ ան դիտմամբ կը մնար ետ, պզտիկին հետ: Իդա կը լսէր անոնց շաղակրատ ձայնը ու կը զգար, որ ամբողջ երեկոյեան ընթացքին Բէն պիտի պահէ իր դէմ ու կրկին դեգ ու բիրտ տղայ մը պիտի ըլլայ: Կ'ուզէր զլուրը դարձնել ետ ու մայիլ անոր գէշ աչքերուն, բայց չէր կրնար: Յետոյ հնազանդելով ներքին ձայնի մը, բազուկը ազատեց ամուսնին թեւէն, զլուրը դարձուց ու ֆայցր, նուրբ ու ծածուկ ժպիտի մը մէջ, ուր մայրական անծայր գորովին կը խառնուէր յանցապարտ սիրոյ խղճահար զգացում մը, փաթթեց գանձո՛ւմ ու հոգին կարծես խաղաղեցաւ: Ըսա՛ւ՝

—Ինչո՞ւ միշտ ետ կը մնաս, Աշո՛տ...

Գիտէր սակայն, թէ ինչու ետ կը մնար: Անշուշտ ատոր համար էր՝ որ չսպասեց պատասխանի: Կը բալէր արագ ու մանր

ֆայերով ու ամէն ֆայլի հետ իր նապուկ ու գեղեցիկ իրանը կարծես թեթեւօրէն կը դողար, յայտնելով անառարկելի շնորհիք ու զծերու գրաւիչ կորուսիւմ մը: Հազիւ զգալի բուրում մը, աւելի յիշատակի զօրութեամբ, կու գար ու կը ֆուռէր Աշոտի ռումգերուն: Որքա՛ն լաւ կը ճանչնար ինք անոր գործածած անուշահոտութիւնը՝ նուրբ ու թափանցիկ ու գրեթէ գաղտնի: Ան գայն կը սիրէր՝ իր նրբանշակ ու թեթեւ հագուստներուն մէջ, մարմնին աչոյ ծածուկ բոյրովը: Բերանը հանգչեցնէ՛ր ծոծրակին վրայ ու յագեցնէ՛ր իր մեծ ծարարը անկէ, ահա՛ թէ ինչ բան կը փրկէր զինքը՝ այս մեծ վշտին բռնակալութենէն: Իդա՛, Իդա՛...

Սրունքները քիչ մը նուրբ էին ու երկար: Այդպէս է, որ ան կը սիրէր զանոնք: Օր մը, պատահմամբ՝ անակնկալի բերած ըլլալով գայն տնական հագուստներով, զանոնք տեսած էր մերկ, կատարեալ ու շատ սպիտակ ու մտքով՝ բարձրացած էր մինչեւ ծունկերուն կտրարիչները, որ կը յայտնուէին թափանցիկ հագուստին տակէն: Կը յիշէր, որ ձախ սրունքին վրայ, բումբին սկզբնատրութեանը, մեծ խալ մը ունէր: Ինչպէ՛ս կը ցանկար իշնալ գետին, ծունկի վրայ ու պլլուփի աչոյ սրունքներուն, բազուկներով գրկել, սեղմել զանոնք ու իր խոշոր ու ծանր գլուխը հանգչեցնել անոր մերկ ծունկերուն վրայ: Իդա՛, Իդա՛...

Անշուշտ, դէմքին վրայ ցանի հատիկներ կային, խարտեաշ ցորենի գոյնով ու ձախ ականջին քով՝ մանրանկար խալ մը: Բացարձակ ու ամբողջական գեղեցկութիւն մը չէր, ո՛չ: Փողոցը կամ հանրային վայրերու մէջ, մարդիկ կանգ չէին առներ, շփոթ ու արթնցած յանկարծ՝ զգայարաններու առօրեայ ֆունէն, գայն իրենց յիշատակին խորը պահելու համար: Բայց պէտք էր գայն ճանչնալ, իր գրեթէ գաղտնի, գրեթէ ամչկոտ, այլ նրբօրէն ազնիւ հոգիովը, ապրիլ իր անձէն արտաբերուած գրեթէ երազային ու սիրով թրթուր մթնոլորտին մէջ՝ զգալու համար անոր կրֆայարոյց ու խենթեցնող գեղեցկութիւնը: Հարկ էր որ երկար ու յդի լուսեմէ մը յետոյ՝ իր քննուած ձայնը ձգէր վրայ, մարմնի աննշան շարժումով մը, շարժման մէջ դնէր մէջդ՝ ապօրէն ցանկութիւններու ամբողջ խումբ մը, հարկ էր որ սենեակի կիսամութիւն մէջ, իր հեռաւոր ու մելամաղձոտ նայուածքը մշուշի պէս ծածկէր իրերը: Այն ատեն մարդ յետին գերիի մը նման կը սիրէր գայն ու աչքերուն պեկոծ հրայրֆին տակ՝ հաւատարիմ շան մը պէս, կը մնար հեզ ու ազնիւ: Իդա՛, Իդա՛...

Հասակը սլացիկ էր ու մարմինը՝ հակառակ իր նրբութեան, կը զգայիր, որ լի է ու հարուստ: Անգամ մը, կատակով, պարած էին միասին ու ինք՝ իր սիրահար բազուկներուն մէջ, զգացած էր այդ երիտասարդ ու քննուած մարմնին ամբողջ բանաստեղծութիւնը: Քիչ մը խարդախած էր ու սեղմած գայն, նկուն ու բա-

բակ մէջքին վրայ ու գրեթէ իրենց կուրծքերը վայրկեան մը հը-
պած էին իրարու: Շնչած էր ծարառով անոր մարմնին բոյրը ու
երբ Իդա զգալով, որ վտանգատը կէտի մը վրայ եմ, ազատած
էր իր թեւերէն, շուրջը կարծես թէ անդառնալիօրէն բան մը փը-
լած էր: Աչքերուն մէջ՝ մեծ վշտով մը, ինկած էր բազմոցին վը-
րայ ու լուսեամբ ծխամորեը լեցուցած՝ ծածկելու համար ձեռ-
քերուն դողը, ու զսպելու՝ յուզումը, որ կը բարձրանար կոկոր-
դին: Կարծես թէ աղբատ մանուկ մըն էր ու մէկը բռնութեամբ
ձեռքէն խլած էր իր միակ խաղալիքը: Իդա՛, Իդա՛...

Երբ բազմութեան մէջ կորսուեցաւ ամուսնին հասակը՝
զաղտնի հայեացք մը ձգեց Աշոտին վրայ ու յանցապարտ բան
մը ընելու վախը կրկին վերադարձաւ իրեն: Արագութեամբ նայ-
ածքը փախցուց, բայց աչքերուն խորը զգաց նոյն յամառ ու
տաք ցոլքը, որ ամբողջ օրը խոռված էր հոգին: Գլուխը բաց էր
ու վարսերու նոյն խորճը անփոյթ անկումով մը կը ծածկէր
նակտին մէկ մասը: Դէմքը մռայլ էր կարծես ու անտարակոյս
բիչ մը հինգած էր վերջին հանդիպումէն ի վեր: Բերնին շուրջը
անզգալի բիծեր կային ու նաեւ մինչ այդ իրեն անծանօթ մնա-
ցած անզուրկ պրկում մը: Անտարակոյս տառապած էր՝ այս
վերջին ամիսներու ընթացքին. ատիկա կը զգացուէր իր շար-
ժումներէն՝ որ դարձած էին ասելի հատու, ասելի ջղային ու
ձայնէն՝ ուր լուրջ ու վշտահար հեզնութիւն մը կար միշտ, բու-
նաւոր ու հմայաբափ բան մը:

Երեք տարի առաջ, անձրետու օր մըն էր, երբ առաջին ան-
գամ տեսած էր գայն: Եկած էր ամուսնին այցելութեան: Ինք
մինակ էր պզտիկին հետ, հրափրեց գայն ներս ու առաջին
վայրկեանէն իսկ զգաց, որ բիրտ, ազնիւ ու Բայ տղայ մըն էր:
Դժուարաւ մտաւ ներս ու իր ծանր հայեացքը, յամառ հետա-
քրորութեամբ մը ձգեց Իդայի խորունկ աչքերուն մէջ: Մեծ ու
անհանգիստ ձեռքերը յայտնապէս կը դողային ու չէր գիտեր,
թէ ո՛ր կրնար տեղատրել զանոնք: Ու Իդա յիշեց, թէ ինչպէ՛ս
մտովի խնդացած էր անոր շփոթութեան առջեւ: Անշուշտ երկչոտ
տղայ մըն է, մտածած էր: Յետոյ սակայն երբ ճանչցած էր ա-
նոր գրեթէ յաղթական, կոպիտ յանդգնութիւնը՝ համոզուած էր,
որ այդ շփոթը ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ յամառ սիրոյ մը առաջին
ծիրը: Ամբողջ կէս ժամուան ընթացքին ո՛չ մէկ լրիւ նախադասու-
թիւն կրցած էր խել անոր շրթումներէն: Կ'ըսէր. — Այո... կամ
— Ոչ...: Ու նոյն յամառութեամբ նայուածքը կը ձգէր իրերուն ու
իր վրայ: Յետոյ, անբացատրելի մանկութեամբ մը եւ դիւրու-
թիւնով մը՝ ուր կը յայտնուէր անմիջական համակրանքի վար-
ժուած տղու իր հպարտութիւնը, պզտիկը առաւ ծունկերուն մի-
ջեւ ու յաշողեցաւ խօսեցնել գայն: Խոշոր ձեռքը հանգչեցուցած

էր գլխուն վրայ ու ծուլութեամբ կը շոյէր պզտիկին փափուկ վարսերը: Ու այնպէս ձեւացուց, թէ ամբողջովին մոռցած է Իդայի ներկայութիւնը: Ու Իդա յիշեց՝ որ ինք անկեղծօրէն վիրաւորուեցաւ աստոր համար ու դուրս ելաւ սենեակէն: Ու ամբողջ այցելութեան ընթացքին իրարու հետ բառ մը իսկ չփոխանակեցին: Յետոյ՝ ամուսինը եկաւ ու ակնյայտնի յագումով վագեց անոր վրայ, ուսերէն գրկեց գայլն ու եղբայրօրէն համբուրեց: Իդա անմիջապէս զգաց, որ այդ ողջագործման մէջ կար տարբերութիւն հաւատարիմ ու գորովագին բարեկամութիւն ու անչցաւ իր ցոյց տուած ընթացքին համար: Յետոյ, ինչպէս այսօր, երկուսով խրեցան անծայր խօսակցութեան մը մէջ ու ամբողջովին մոռցան իր ներկայութիւնը: Ուշ երեկոյեան ան բարձրացաւ ու փորձեց մեկնիլ, բայց իր ամուսինը կ'ուզէր գայլն ընթրիքի պահել: Իդա յիշեց՝ որ պնդեց նաեւ ինք, բայց անշուշտ ձայնը կը մատնէր անորոշ դժկամակութիւն մը: Որովհետեւ Աշոտի աչքերուն մէջ բուսաւ խելացի ու անառակ ժպիտ մը՝ որ կարծես ըսել կ'ուզէր. — Միրելի՛ տիկին, հաւատացէ՛ք, որ հակառակ մնալու ցանկութեանս՝ ո՛չ մէկ գնով կ'ուզեմ բռնութեամբ խլել ձեր համակրութիւնը: Ձեր պնդումը զիս չի խաբէր: Կը նախընտրեմ ուրեմն երթալ, բան թէ թոյլ տալ, որ կարծէք, թէ անմիտ տղայ մըն եմ ու չեմ հասկնար ձեր աչքերու լեզուն: Միայն թէ դիտել կու տամ, սիրելի՛ տիկին, որ զիս արհամարհելը քիչ մը դժուար է: Ահա պարտք համարելով ասիկա ըսել, կը խնդրեմ, որ ընդունիք անկեղծ համակրութեանս հառաստի՛ք...: Ու այդ ժպիտը, կարծես թէ անչար հեզութեամբ մը, թեթեօրէն գլուխը խոնարհեց ու անյայտացաւ:

Յետոյ, բաժանումի պահուն եւս, պատահեցաւ փոքրիկ դէպք մը, աննշան ու պզտիկ բան մը՝ որ սակայն բանեց, որպէսզի այդ առաջին օրը՝ Իդա ատէ գայլն ու կորսնցնէ իր խաղաղ ու քաղցր տրամադրութիւնը, ամբողջ զիշերուան համար: Մարմնեղ ու առողջ, աչքերուն մէջ երիտասարդական անհանգիստ ու վայրի շողիւնով մը, կեցած դրան մօտ, ցուցական ու ուրախ գօրութեամբ մը թօթուեց ամուսնին ձեռքը: Ու կարծես թէ մասնաւորաբար, Իդա կը նկատէր ատիկա, երկարօրէն պահեց գայլն իր շայն, մեծ ու ուժեղ ձեռքին մէջ: Ու խօսքի բռնուեցաւ, տնտնաց, յետոյ կրկին սեղմեց գայլն: Ու Իդա յիշեց, որ ինք չղայնութեամբ կը սպասէր, որ վերջացնէին իրենց ծիծաղելի ու իրապէս չափազանց բարեկամութեան արտայայտութիւնները: Յիշեց նաեւ, որ կը զգար, թէ որեւէ խախտու բան կայ, Աշոտի կողմէն, այդ սեղմումին մէջ: Ու կարծես թէ չէր բաւեր ատիկա, իրեն ձեռք տալէ առաջ, անզուսպ մանկութեամբ մը ձեռքը երկարեց պզտիկին, բարձրացուց գայլն օդին մէջ, շփացուց, համբուրեց

գայն վարակիչ գործով մը աչքերուն ու ճակտին վրայ ու յաշտոյած ըլլալով արդէն անոր ստոյգ համակրութիւնը շահիլ, այնպէս ըրաւ՝ որ ան իր բնիւնը բազուկներով փաթթուի վզին ու համբուրէ զինքը: Յետոյ՝ շատ բազում փառութեամբ, դարձաւ իրեն ու զլիսու թեթեւ խոնարհութիւն մը ըրաւ, աչքերուն մէջ նուրբ ու խարդախ ժպիտով մը: Իդայի ձեռքը բիչ մնաց պիտի մնար օդին մէջ, ծալութեամբ բօթուեց գայն սակայն, նոյն ատեն խօսելով ամուսնին հետ: Ու ամբողջ անձին վրայ՝ անտարբերութիւնը, անուշադրութիւնը դէպի Իդան այնքան բնական էր, որ երիտասարդ կիներ հազիւ գայրոյթը գսպեց, խածաւ շրթունքը ու շղայնութեամբ հեռացաւ:

Կուշտ կուշտի կը յառաջանային, նեղելով բազմութիւնը ու գաղտնօրէն գննելով իրար: Իդա կը զգար՝ որ ան կը մտածէ իր մասին, ինչպէս ինք՝ անոր ու այդ զգացումը թէ՛ կը խոնկէր եւ թէ կ'անհանգստացնէր սիրտը: Ու յիշողութիւնը միշտ կը բաժնաւորէր այդ առաջին հանդիպումի երեկոյեան մանր դէպքերուն շուրջ: Երբ գնաց, ամուսինը յայտնի հպարտութեամբ մը ըսաւ՝

—Տեսա՞ր, Իդա՛, թէ ինչ լաւ տղայ է Աշոտը...

Իսկ ինք, աշխատելով ծածկել շղայնութիւնը ու որքան կարելի է անտարբեր ձայնով մը՝

—Տարօրինակ ես,— ըսաւ,— վայրենիք մէկն է ու նաեւ կուայիտ, չեմ ըմբռնէր, թէ ինչպէ՛ս կրնաս սիրել այդպէս բիրտ բնատրութեամբ մէկը...

—Կը սխալիս, Իդա՛, շատ զգայուն ու շատ նրբամիտ տղայ է: Սպասէ՛, ընտանեանայ անգամ մը քեզի, յետոյ կը գատես...

Իսկ ինք կ'ուզէր ամէն գնով վրէժը լուծել, գէթ ամուսնէն ու խորապէս զգալով հանդերձ, որ անարդար է՝ խարդախօրէն ժպտուն, հարցուց՝

—Խոստացի՞ր, որ չպիտի վշտանաս, եթէ բան մը ըսեմ բարեկամիդ մասին.

—Ըսէ՛, Իդա՛...

—Լա՛ւ, մագործի կամ հացագործի կը նմանի...

Ամուսինը բօթուեց ուսերը ու գնաց իր աշխատանքի սեղանին առջեւ: Իսկ ինք ամբողջ գիշերը մտածեց այդ տարօրինակ տրդում վրայ ու երբ առաւօտը արթնցաւ, զգաց՝ որ հակառակ արտասանած խօսքերուն՝ մեծապէս համակրած էր անոր: Անոր դէմքէն գորեղ յիշատակ մը մնացած էր սրտին խորը ու ականջնեղութիւն մէջ դեռ կը հնչէր անոր ջերմ ու բաշ ձայնը:

Գիշերը գով էր, բարակ ու ծովային աղի հով մը կը բալէր արագութեամբ ու կը բարձրանար ծառուղին: Յետոյ կը կենար որեւէ փողոցի անկիւնը ու բիչ մը յետոյ կրկին կը հետեւէր իրենց: Աստղերը կարծես կը մտէին ազոտոս կապոյտի մը խորը:

Զուարթ ու երիտասարդ զոյգեր կ'անցնէին աղմուկով, նաեւ գունատ երիտասարդներ՝ որոնց դէմքերուն վրայ դատն ու դժուար կեանքը ձգած էր իր չարագործ հետքերը: Կաղամախները կը դողային, կը սրսփային կարծես, որովհետեւ սկսած էն մտքփոխել, մտածեց Իդա: Տխուր ու փլող բան մը կար միջոցին մէջ: Ու յանկարծ հովը խեղդուեցաւ, օդը դարձաւ շնչատ, խոշոր ամպեր դանդաղութեամբ սկսան հոսիլ ու հազիւ հասած էին շարժապատկերի սրահին առջեւ՝ երբ անձրեւի խոշոր կաթիլներ ինկան սալայատակին վրայ: Անձրեւը՝ իրենց աչքերուն խորը, նստան, կողմնակի օթեակի մը մէջ, առանց բառ մը արտասանելու, գրեթէ կուշտ կուշտի, մինչ պզտիկը կոթնած էր բազրիֆին: Լուսեան մէջ՝ որեւէ եղանակ մը կու լար:

Նախ, ինչ որ տեսան, հետադուր ու աղբատ Բաղաբ մըն էր, որեւէ երեսակայական երկրի մէջ, բանուորական խարխուղ տուններով, աշնան որեւէ օրուան մը անթափանց մտախուղին մէջ: Յետոյ փողոց մը եկաւ, մէկը այն տարօրինակ փողոցներէն, որ ամերոզ, այլ ստոյգ վախ մը կը պատճառեն միշտ, նոյնիսկ շարժանկարի պատատին վրայ: Փողոց մը՝ անկարելիօրէն հետու դաշտանկարներէ եւ արձակ տարածութիւններէ, ծածկուած երկնքի գորշ ու յուսահատական պատատով մը, կարծես ստորերկրեայ, կարծես անընդհատ գիշերային: Ո՞ր էր այդ փողոցը, Բաղաբին ա՞ր մասին մէջ...: Միթէ կարելի՞ էր, որ ան յարսբերութեան մէջ ըլլար որեւէ սպահով, երջանիկ հրապարակի հետ՝ ուր ըլլային ծառեր, թեթեւ հագուստներ հագած գեղեցիկ Բաղբենուհիներ ու կապոյտ աչքերով մանուկներ...

Ո՛չ, կարելի չէր: Յուսահատօրէն անկարելի փողոց մըն էր ատիկա:

Յետոյ եկաւ լոյսի կտուց մը, վրած, մզած պատի մը վրայ՝ դեղին, միհար, հիւժախտաւոր լոյսով մը, որ քիչ մը հետու՝ նահանգացած աղտոտ ջուրերու մէջ կը մեռնէր: Ու լոյսի կտուցին տակ կար բորոտ ու կաղ շուն մը՝ որ չարաշուք ցառով մը կը տառապէր անշուշտ՝ Բանի որ կը կաղկամէր ու կը թուէր, թէ յդի է այդ չուսուական շունը ու քիչ յետոյ սողալատակին վրայ պիտի ցկնի: Ու ատիկա շատ տգեղ ու իրապէս յուսահատական բռն մըն էր: Այնպէս որ՝ մարդ կը ցանկար աչքերը փակել ու յիշել, թէ որեւէ տեղ մատողաշ ու լուսաբաբայ ծաղիկներ կային ու լուսնկայի ծորուն ցոլֆին տակ ցորենները պահէ պահ կ'ուռնանային: Յիշել, թէ որեւէ տեղ, կարկաչուն ջուրի մը եզերքներում վրայ գառնուկներ կ'արածէին ու սրինց մը սիրային երգ մը կը սուլէր, որեւէ հին ու անուշ մեղեդի մը:

Ու լուսեան մէջ որեւէ եղանակ մը կու լար: Ու փողոցին վրայ սկսաւ անձրեւել:

Ու անձրեւին տխրութիւնը իր աչքերուն խորը՝ յուսահատ ու տարաբախտ, նայեցաւ Իգայի գունատ դէմքին: Այնքան խզուած էր դուրսի կեանքին եւ այս իրականութեան միջեւ եղած կապը՝ որ կը թուէր, թէ ժամը կրնայ առօրեայէն ամէն փախուստ հնարաւոր դարձնել: Խաւարը կը բովանդակէր բազմաթիւ կարելիութիւններ: Կարելի էր չյիշել, թէ դուրսը օրէնքներ ու ընկերային կարգեր կային, որ կը սանձէին մարդոց բոլոր ուրախութեան խոյանքները, կը սահմանափակէին ամէն ազատութիւն ու կը պարտադրէին, որ բոլորը նմանին իրարու ու որոշեալ ժամերու բոլորը նոյն բաները ընեն: Կարելի էր չյիշել՝ որ կային եկեղեցիներ ոսկեշոյլ գմբէթներով՝ ուր անառակ քաղցեմուտիներ մըտովի կը մերձենային առ Նագովրեցի: Պալատներ՝ ուր հեշտութիւնը կը յօրանչէր, մաքուր հագուած սրիկաներ կային՝ որ բազմած կաշիէ բազկաթոռներու մէջ ցած ձայնով ու արտասովոր ծայր մը իրենց աչքերուն խորը, կը սակարկէին խափշիկ կամ դեղին գորշ գանգուածներու կեանքը, կը քերթէին մարդկութեան մորթը, հեռախօսի հարուածներով՝ հսկայ հարստութիւն կը դիզէին ու գիշերը՝ մերկ կիներու յայրատ պորտերուն վրայ կը խմէին ոգելից ըմպելիները արգիլուած որեւէ երկրի մէջ, հին ու անուշահամ գինի: Այս բոլոր բաները կրնային կատարուիլ կամ ոչ, այստեղ սակայն լոյսի կտուց մը կար, փլած պատի մը վրայ՝ որուն դեղին, նիհար, հիւծախտաւոր ցոլքը կ'իյնար լնացած, աղտոտ ջուրերու մէջ, կար բորոտ ու կաղ շուն մը՝ որ կը կաղկանձներ ու քիչ յետոյ գուցէ, արեան ճապատիքներու մէջ, պիտի կոյր լամուկներ ցկնէր:

Որո՞ւ ինչ փոյթ՝ թէ աշխարհը ո՞ր կը սկսի եւ ո՞ր կը վերջանայ...

Մարդիկ կան՝ որոնց համար աշխարհը կը սկսի Ուոլ Սթրիթի երկնակարկաւ շէնքերէն, ուր լեբկ դէմքով մարդիկ, խրած անկարելի հաշիւներու մէջ, լկտի յաւակնութիւնը ունին բոլոր անկախ հոգիները գերութեան մէջ պահելու: Այդ մարդիկը հաշուի չեն առնէր սակայն խելագար ամբոխներու սրբազան բարկութիւնը՝ որ յանկարծ կայսրութիւններ կը շրջէ ու, անբակներու մէջ, դեղին ու չարաշուք ծիծաղով մը կը քրջայ: Այդ աշխարհը, յետոյ կը վերջանայ Հոլիվուտի մերկութեան արդիական գործարաններուն մէջ, ուր կրկին գանազան կողմերէն, պաղպաջուն ու կատարեալ սրունքներով աղշիկներ՝ կու գան կանաչ թղթաղբումներու խուրձի մը համար, իրենց մերկ գեղեցկութիւնը ծախելու: Գէթ այդպէս տեղի կ'ունենան դէպքերը՝ պատատին վրայ:

Որո՞ւ ինչ փոյթ՝ թէ աշխարհը ո՞ր կը սկսի եւ ո՞ր կը վերջանայ...

Կրնայ սկսիլ հայկական բարձրամղակի Քսենոֆոնեան գէշ ու տրտում զիւղերէն, երկոքին Մասիսներու ստորոտէն, Մշոյ Սուրբ Կարապետի վանքէն՝ ուր տօնական օրերուն, բարձրադիր պարաններու վրայ, բազուկներնին խաչածնի պարգած, ոտաբուսիկ մարդիկ՝ կը խիզախէին արկածը, ռզեկոչելով Տարօնի սուրբին մեծ գօրութիւնը. «Եա՛, Մշոյ սուրբան Սուրբ Կարապետ»: Ու կրնայ վերջանալ, հաղադականի արկերուն վրայ, ամեզր այցիներու մէջ, եւ կամ որեւէ անտարանական եկեղեցիի մէջ, ուր պաշտամունքի օրերուն, Դաշտային Կիլիկիայէն ինչ որ հայալեւնայ որեւէ հովիւ, աչքերը կիսափակ ու ձեռքերը երկիւղածօրէն պարգած — որո՛ւ, ինչի՛, ինչո՛ւ համար — լալսահառաչ ճայնով ու անամորձիք, թշուառ հայերէնով մը կը գոչէ. — Ու հիմա, Տիրոջը գօրութիւնը ձեր ամէնուն վրայ ըլլա՛յ, ամեն..

Ո՛չ, ի՛նչ որ պէտք է՝ ո՛չ գօրութիւնն է մեթոտական կամ կաթողիկէ որեւէ տիրոջ եւ ոչ իսկ ապարդիւն, գէշ ու անբարոյացընող գրութիւնը մարդոց: Ո՛չ, ի՛նչ որ պէտք է, ո՛չ պաղպաղում ու կատարեալ սրունքներով աղջիկներն են՝ որոնց բիրբերուն խորը եթէ մայիք, կը տեսնէք կամ որեւէ խաչագող պետական Բարտուղարի եւ կամ որեւէ հասարակ զապիթի մարպոտ կառափը եւ ոչ ալ խաւաքարտէ դաշտանկարներն ու արդիւնաբերական ժպիտները ամերիկեան այս տխմար երիզներուն: Ի՛նչ որ պէտք է անա, գիւղանկարներէ եւ արձակ տարածութիւններէ անկարելիօրէն հեռու այս փողոցին մէջ, ուր շուն մը կը ցկնի՝ փափուկ ու անուշ ծաղիկներով կեռասենի մըն է, որուն միւղերուն մէջ, առատօտեան առաջին ծամուն, ցախարիկ մը երգէ ու կեռնիկ մը պատասխանէ իրեն: Որովհետեւ գոյութիւն ունին, բոլոր տգեղ ու անառարկելիօրէն տխմար երիզներէն դուրս, յուսահատօրէն անկարելի այս փողոցները:

Որո՛ւ ինչ փոյթ՝ թէ աշխարհը ո՛ր կը սկսի եւ ո՛ր կը վերջանայ..

Անձրեւին տխրութիւնը իր աչքերուն խորը՝ կը նայի Իդայի դէմքին ու եղջին կը բաղձայ մեկնիլ, մեծ ծովերու վրայէն, հեռագնաց թռչունի մը պէս: Մարդիկ կան՝ որոնց համար աշխարհը կը վերջանայ որեւէ մետաղագործարանի մէջ, ուր իրենք՝ որեւէ գործի շրթայի մը մեքենական օղակներն են միայն: Սակայն օղակ մըն են վերջապէս, ասիկա այնքան ճիշդ է՝ որ եթէ բնական պէտքերնին գոհացնելու երթան՝ մէկը պէտք է փոխարինէ գիրենք: Ասիկա հին աշխարհի մէջ սկսած են կոչել — նարտարարութեան քանական կազմակերպում: Օ՛, մէկը թող բարձրանայ եթէ կը համարձակի ու թող պնդէ, թէ ասիկա ստոյգ յառաջդիմութիւն մը չէ ու թէ արեւմտեան Բաղաբանկրթութիւնը մեծաբայլ նուաճումներ չ'ըներ: Երկնամերձ լեռներու կա-

պոյտ գծերը ու ակունքներու ջինջ կարկաչը կը պատկանին պատմութեան ու միայն մեքենական քաղաքներու խուլ ու տարապարհակ աղմուկն է, որ կը պատասխանէ մեր հոգիներու ծարախին: Ամէն անգամ երբ դուրս գայ շարժապատկերի սրահէ մը՝ կ'որոշէ, որ այլեւ չպիտի վերադառնայ, բայց ո՞վ կրնայ պնդել, թէ միշտ տէրն է իր քայներուն: Երիզը կը քալէ, կը յառաջանայ յուսահատօրէն ու ամէն անգամ ինք կը մեկնի, բազմաթիւ մտածումներու թեւերուն վրայ տարբեր երկիրներ: Դաշտանկարի կտոր մը, դատարկապարտի մը ժպիտը սենեակի մը ներքին որեւէ տեսարան դէմքի բեկոր մը կը բանեն՝ որպէսզի երեսակայութիւնը մեծաքայլ հեռանայ ու հոգին տառապի ուրիշ մարդոց ցաւերով: Օր մը քիչ մնաց նչար՝

—Վերադարձէ՛ք, վերադարձէ՛ք, ձեր պաղպաջուն ու կատարեալ սրունքներով, ձեր մարմիններուն առողջ ու քաղցր գեղեցկութեամբ, ձեր կապոյտ աչքերուն անեզր ջուրերովը՝ որեւէ քաջ դէմքով տղու սիրոյն, Հոլիվուտի աղջիկներ: Ձգեցէ՛ք գերագոյն արհամարհանքով մը բոլոր աշխատանոցներուն խաւաքարտէ դաշտանկարները, թղթ խարխուլ կարասիները, սուտ հագուստները ու այդ բոլոր ծախու յուզումները: Ձգեցէ՛ք անկարելի մարդոց ու ցնորական աղջիկներու բոլոր դիմակները, ներկի տուփերն ու ձեր թերթերումներուն ծարիրը, եղէ՛ք պարզ, եղէ՛ք մերկ ու մաքուր դէմքով, եղէ՛ք գորովալի ու խելագար սիրով, Հոլիվուտի աղջիկներ...

Արեան տենդը կը խածնէ այտերը: Յիշատակներ կը բուսին աչքերուն ու կ'իյնան հեռու: Երամորճը կը լեցնէ ու կրկին իր կարեվէր նայուածքը կ'իյնայ Իդայի գունատ դէմքին վրայ: Օ՛, ի՞նչ ողորկ ու ի՞նչ համբուրելի է երիտասարդ կնոջ այդ ջինջ դէմքը: Նայուածքը թրջած է կարծես, բերանը կը դողայ կարծես սիրոյ ծարաւով: Սպիտակ ու քաւաքաւաքի մոծորակիւ վրայ հանգչեցնէ՛ր բերանը ու ազատէ՛ր հոգիին այս մեծ տապէն: Գլուխը դնէր ծունկերուն ու ըսէր. —Ի՞նչ կ'ըլլայ, Իդա՛, զիս ալ սիրէ քիչ մը, քու անսպառ գեղեցկութենէդ պատիկ բաժնի մըն ալ ինձ հանէ, Իդա՛...

—Աշո՛տ,— հծծեց Իդա անյիշաբար ձայնով,— ինչո՞ւ ժապաւէնին չես նայիր...

Հայեացքը, գարնան անձրեւի պէս, ինկու վրան, ձեռքերը դողացին: Կարծես թէ կարելի էր չյիշել, որ դուրսը օրէնքներ ու ընկերային կարգեր կային՝ պղտորելու համար մարդոց ուրախութիւնը. կիները կը պատկանէին մարդոց, ու մարդիկը՝ իրենց Աստծուն: Ու Աստուած կը պատկանէր բոլոր սրիկաներուն: Այս բոլորը կարելի էր չյիշել:

Գլուխը հակած դէպի իր երիտասարդ բարեկամուհին, գրեթէ շնչելով անոր մարմնին բուրումը, ձայնով մը՝ ուր գարնանային ջուրեր ու թռչուններ կ'երգէին՝

— Կը յիշե՞ս, Իդա՛, անցեալ ամիսն զիշերային մեր պտոյտը ծովուն վրայ: Օգոստոսի գիշեր մըն էր, գաղջ ու շատ լուռ: Ըսկիզբը գրեթէ հով չկար, բայց քանի՛ բացուեցանք՝ այնքան ծովին շունչը մեծցաւ: Ետքը մութ էր ու լոյսերը այնքան հեռու մնացած էին, որ երկչոտ ձայնով մը խնդրեցիր, որ ետ վերադառնանք...

— Շարաք գիշեր մըն էր, — յիշեց Իդա, — յետոյ անձրեւեց...

Ու կարն դադարէ մը վերջ՝

— Ինչո՞ւ ժապաւէնին չես նայիր, Աշո՛տ, եթէ կը ձանձրանաս՝ երթանք...

Իրենց նայուածքները հանդիպեցան իրարու, ու թուեցաւ, թէ այդ վայրկեանին անբացատրելիօրէն մերձ էին իրարու: Բոլոր խոչընդոտները կործանած էին: Կը բաւէր, որ իրենցմէ մէկը առաջին բայը ընէր: Սակայն պատկեր յանկարծ եկաւ դէպի մայրը ու կծկուեցաւ անոր ծունկին ետ: Ու մէկէն ամէն բան կրկին թուեցաւ անկարելի: Ու լուսեան մէջ որեւէ եղանակ մը կ'արտասուէր:

Յետոյ՝ պզտիկը կրկին գնաց բազրիին առջեւ ու պաստառին վրայ երեւցաւ շատ հին տան մը խոնար ու տխուր մէկ միջանցք: Գիշեր էր. գէջ ու յդի գիշեր մը ու այդ միջանցքը այնքան չարաշու՛ր տեսք ունէր՝ որ կը թուէր, թէ անպայման որեւէ ոնիր պիտի պատահի: Մնաց որ, անկիւն մը գինիի կոտրած շիշ մը կար ու քիչ անդին զանազան իրեր, հագուստի մնացորդներ ու տխուր բաներ վերջապէս: Յետոյ՝ դուռ մը եկաւ, նրբանցիին խորը ու դրան առջեւ լայն կոնակով ու ցլամարտիկի ուսերով մարդ մը՝ որ կռուպի հարուածներ կ'իջեցնէր, անողորմ ուժգնութեամբ մը, առանց մտածելու իր բունցիներուն վրայ՝ որ անտարակոյս կը ցաւէին: Ու կը թուէր, թէ սրահին լուսեան մէջ կը լսուէր մարդուն կռուպի հարուածներուն ձայնը:

Կը յիշէր, նայուածքը՝ պաստառին վրայ, բայց հոգին՝ այլուր:

Ջուրերը մութ էին ու քաղաքին լոյսերը շատ հեռու: Ետին շունչը հետզհետէ կը բարձրանար, անցեալ ամիսն, Օգոստոսի այն գիշերը: Պզտիկը կծկուած էր մօրը կուշտին: Իսկ ինք կը թիավարէր: Թիկնոցը հանած էր ու շապիկին թեւերը բարձրացուցած: Ու հակառակ հովին՝ քրտինքը կը թրջէր կոնակը ու տաք կաթիլներով կ'իջնէր միջեւ մէջքին փոսը: Կը թիավարէր՝ անխոնջ ու յամառ կատաղութեամբ մը, ուրախ հանոյքով մը՝ նեղելով ջուրի տարածութիւնը ու համատարած լուսեան մէջ,

ջուրին ձայնը, մեծապէս կը խռովէր գինժը: Մերք ընդ մերք, նայուածքը կը բարձրացնէր ու անխառն երջանկութեամբ կը նայէր Իդայի քաղցր դէմքին: Ու քանի՜ բազուկներուն ձգանները կը թուլնային յոգնութենէ՝ ա՛յնքան կիրքը կը մեծնար:

Կը յիշէր, նայուածքը՝ պաստատին վրայ, բայց հոգին՝ այլուր, Օգոստոսի գիշերով, բաց ծովի վրայ կը հեռանար մեծ թեւաբախումներով:

Հովը կը խաղար Իդայի վարսերուն հետ ու նաեւ պարեգօտին: Ու ան ստիպուած էր ձեռներով բռնել գայն: Ու երբ ուզեց ճակտին վրայ ինկած վարսերը նետել ետ, պարեգօտը ուռեցաւ հովէն, բարձրացաւ՝ ցոյց տալով անթերի ծունկեր: Դէմքը թեթեւօրէն շառագունեցաւ ու ջղային անապարսմով մը պարեգօտը քաշեց: Յետոյ ժպտեցաւ ջինջ ու անուշ ժպիտով մը: Ըսաւ՝

—Աշո՛տ, յոգնեցար, բիշ մը կամաց թիավարէ...

Որո՞ւ ինչ փոյթ՝ թէ աշխարհը ո՞ր կը սկսի եւ ո՞ր կը վերջանայ...

Աշխարհը հիմա կը սկսի Իդայի աչքերուն խորը ու կը վերջանայ անոր ձեռներուն վրայ: Անգամ մը, անցեալ աշնան, գիշերուան դէմ իր հին ջերմը յանկարծ վերադարձաւ: Այտերը սկսան վատիլ ու աչքերուն մէջ դեղին ու գէշ տենդ մը պղտորեց հող ըլլալու իր ուրախութիւնը: Անդամները թուցան ու ծունկերուն մէջ մտաւ խոնջ ու մեղկ ցաւ մը՝ գոր ինք այնքան լաւ կը ճանչնար: Քաջութեամբ կը շարունակէր խօսակցութիւնը, բայց անկողնի մը վրայ երկնալու, հանգստանալու բռնակալ պէտք մը կը պահանջէր գոհացում մարմնէն ներս: Երեսկայութիւնը անհնար տենդով մը կ'աշխատէր: Շրթները կը տառապէին տապէլ ու ձեռները թշուառ ու անտէր բաներու պէս էին: Կ'ուզէր ըսել, որ հիւանդ է բայց այն ատեն հարկ էր մեկնիլ: Երբ մէկէն Իդան բարձրացաւ, մօտեցաւ իրեն, ձեռները բռնեց՝

—Աշո՛տ, հիւանդ ես, մարմինդ կը դողայ...

—Օ՛, ոչ, — ըսաւ գրեթէ տհաճ, ամչնալով իր տկարութենէն, — հիմ ջերմի մը մնացորդն է, երբեմն գիշերուան դէմ կը սկսի այսպէս ու մէկ քանի ժամէն կ'անցնի...

Ձայնը կը մատնէր սակայն մարմնին անհանգիստ տենդը: Աչքերը կը նուաղէին:

—Կանոնատր հիւանդ է, — կրկնեց Իդա՝ դատնալով ամուսնին, — ճակատը կ'այրի...

Ձեռքը դրած էր ճակտին: Գողտր շարժումով մը ետ ըրաւ վարսերը ու պնդեց՝ որ ելլէ պառկի: Հակառակ ձայնին քաղցր դիւքանքին, որ կ'օրօրէր իր դեզ հոգին, յամառութեամբ կը մընար սակայն: Կ'ըսէր. —Մեծ բան մը չէ, Իդա՛, շուտով կ'անցնի...

—Տղայ մի՛ ըլլար, Աշո՛տ, ելիր պառկէ՛...

Ձեռներէն բռնած բարձրացոց ու տարաւ անկողնին բով: Ու ամբողջ գիշերը խնամեց գայն: Երբ տենդին մէջէն՝ աչքերը կը բանար, դէմքին վրայ կը զգար անոր քաղցր, քրոջական հայեացքը: Նաեւ ձեռներուն հպանցիկ գուրգուրանքը՝ նակտին ու վարսերուն վրայ: Կարծես թէ երազի մէջ էր ու տեղի ունեցած էր անկարելիօրէն գեղեցիկ բան մը իր կեանքին մէջ: Յետոյ ննջեց, երկար ու հանգիստ բունով մը: Առատօտեան երբ արթնցաւ՝ զգաց Իդայի բուրումը անկողնին մօտ ու մեծ ուրախութիւն մը լեցոց հոգին: Տան բրդէ պարեգօտով կեցած էր գլխուն մօտ ու ժպտուն՝ կը նայէր աչքերուն:

— Բարի լոյս, Աշո՛տ, լա՛ւ ես...

— Այո, Իդա՛, շնորհակալ եմ, — ըսաւ ինք՝ շատ յուզուած ու շատ երջանիկ, — բոլորովին առողջ եմ, ժամը բանի՛ն է...

— Օ՛, ուշ է, շատ ուշ, պզտի՛կ ծոյլ, տասը...

Ձեռքը հանգչեցոց նակտին վրայ՝

— Այո՛, չեքմդ բոլորովին անցած է, բայց գիշերը իրապէս հիւանդ էի: Հագիւ կրցար բնամալ ու բունիդ մէջէն տխուր ձայնով մը կը խօսէիր...

Յետոյ հեռանալով ու առանց գլուխը ետին դարձնելու՝

— Խե՛նք բաներ կ'ըսէիր ու պաղատագին մէկը կը կանչէիր...

— Ո՛վ, Իդա՛, — հարցոց մտահոգ, — ո՛վ...

Նայուածքը տրամուրտամբ ու երկարօրէն ձգեց վրան ու հագիւ լսելի ձայնով՝

— Մէկը, որ գիտես...

Երկվայրկեան մը կեցաւ՝ տարտամ բան մը կար աչքերուն մէջ ու կարծես սուր ժպիտ մը՝ որ չէր ուզեր այսուհանդերձ ստել:

— Նաեւ ուրիշ անուն մը, Աշո՛տ, — ըսաւ երկմիտ, — գիտես որտե՛ր...

Պէ՛տք է որ արտասանէ այս նախադասութիւնը՝ որ ահա ժամէ մը ի վեր կազմուած է շրթներուն վրայ: Պէ՛տք է բանայ իր անօթի ափը ու ըսէ Իդային. — Գթա՛...

Իդայի ծունկերէն պզտիկին վերարկուն կ'իյնայ գետին: Կը վերցնէ գայն ու յանկարծ, հագուստին վրայ, իրենց ձեռները դողդողագին կը հանդիպին իրարու: Քաղցր դողով մը կը ցնցուի մարմինը ու յանդցնութեամբ կը պահէ այդ նուրբ ու անզգալիօրէն սրսփուն ձեռքը՝ տաք ափին մէջ: Այդ ձեռքը կը թայրտայ սակայն, կ'ընդդիմանայ, կը յայտնէ սրտի մը անհանգիստ տրոփումը: Պիտի պահէ, պիտի պահէ գայն...

— Աշո՛տ, — կը հծծէ խուլ ու վշտահար ձայնով, — Աշո՛տ...

— Ո՛չ, մի՛ բողոքեր, Իդա՛, այսօր անգթօրէն խիստ եղար հետըս: Տե՛ս, ինչպէս ձեռքս կը դողայ: Թոյլ տուր քիչ մը ես պահեմ ձեռքդ, լո՛ւ, լո՛ւ, Իդա...

—Տղայ մի ըլլար, Աշոտ, անդրադարձի՛ր ըրածիդ, ձգե՛՛ ձեռքըս...

Ուժով կը սեղմէ գայն, կը փորձէ տանիլ շրթներուն: Դողահար բերանով կը յաջողի հայիլ անոր ափին: Ու իր խոշոր, գրեթէ բուռն ձեռքի սեղմումէն կը ցախի Իդային դաստակը...

—Աշոտ, եթէ ձեռքս չձգես, կրնաս վստահ ըլլալ, որ այլեւս բնառ հետդ մինակ դուրս չեմ ելլեր: Հաւատա՛, երբեք չէի յուսար, որ այսքան բիրտ կրնաս ըլլալ...

—Իսկ դուն, իրապէս անգութ ես, Իդա՛, նայէ աչքերոս, նայէ՛...

Կը նային իրարու՝ թաց, յուսահատ աչքերով:

Ո՛ր են, ի՞նչ կը պատահի պաստառին վրայ: Հեռաւոր տեղ մը մարդիկ կը տատային: Մարդիկ անկարելիօրէն աղբատ են ու ապերջանիկ: Պատուհանէ մը՝ երիտասարդ կին մը կը նայի փողոց: Ու փողոցը նոյնն է, հիւանդ լոյսի կտուցով ու միշտ շատ հեռու դաշտային տարածութիւններէ: Յուսահատօրէն անկարելի փողոց մը:

—Ոչ, Աշոտ, ինչ որ կ'ընես, հաւատա՛, արժանի չէ բեզի, գէշ ու անազնի տղայ մըն ես այս վայրկեանիս, կը խնդրեմ, ձգե՛՛ ձեռքս...

—Իդա՛, Իդա՛...

—Յանուն մեր բարեկամութեան, Աշոտ, յանուն անցեալի մեր շառ օրերուն...

Թարթիչներէն արտասուքի կաթիլներ կը թափին ձեռներուն վրայ, դէմքը շատ գունատ է: Ու աչքերուն խորը կայ իրական վիշտ ու ազնիւ, հաւատարիմ, քաջ կին մը ըլլալու անվերադարձ որոշում: Բերանը կը դողայ ցաւէն:

Պիտի պահէ, պիտի պահէ այդ ձեռքը:

—Աշոտ, պիտի գղջաս վաղը, մտածե՛՛ ըրածիդ վրայ...

—Իդա՛, Իդա՛...

Կը ձգէ այդ յամառ, իր տկարութեանը մէջ՝ հաւատարիմ այդ ձեռքը: Գլուխը կ'առնէ ավերուն մէջ: Յուզումը կը խեղդէ կռկռորդ: Ու լուսիւնը՝ թշնամաբար կը բաժնէ զիրենք: Գիշերը ուշ է: Բայց երիզը կը շարունակէ քայլել: Ու կու գան մարդիկ, կու գան տուներ, կու գան փողոցներ: Գէթ լոյսերը բամայի՛ն: Գէթ որեւէ բան պատահէ՛ր:

—Իդա՛,— կ'ըսէ ամօթահար, պահելով նայուածքը,— ըսէ՛ որ կը ներես ինձ...

—Այո՛, Աշոտ,— կ'ըսէ հեղձամղձուկ, մեծ գորովով մը ձեռքը դնելով անոր ձեռքին վրայ,— գիտե՛ս որ չեմ կրնար օրս պահել դէմդ, բայց հաւատա՛, մի՛ վերսկսիր, կարծածէդ աւելի կը վըշտացնես զիս:

— Իդա՛, ըստ՛ որ ոչինչ պատահած է ու ամբողջովին մոռցած ես արդէն այս տխուր դէպքը, ըստ՛ որ առաջուան պէս կրկին լաւ ընկերներ պիտի ըլլանք...

— Այո՛, այո՛, — կը հծծէ խուլ, տառապող ձայնով, — զիտե՛ս, լա՛ւ է որ այլեւս բնաւ առանձին չմնանք իրարու հետ: Երկուքս ալ յանցաւոր ենք ու պէտք է քաւենք մեր սկզբնական պատիկ մեղքերը: Պէ՛տք է որ անելի ազնիւ ըլլաս, Աշոտ...

Երկարօրէն կը մայիկն իրարու ու յանկարծ, խաղաղօրէն՝ Իդան կը ծոխ անոր վրայ ու ջերմ, դողահար շրթներով կը համբուրէ զայն: Յետոյ կրկին կը մայիկն իրարու երկար վայրկեան մը ու կրկին, տեսակ մը նակատագրական ու հիւանդ ցոլք մը աչքերուն մէջ ու Աշոտի խոշոր գլուխը բռնած իր տաք ակներով, շրթունքները կը փակցնէ անոր շրթներուն: Ու երկուքն ալ կը դողան՝ գէշ, յանցապարտ, տարօրինակ դողով մը:

— Հիմա՛, պատիկ Աշոտ, — կ'ըսէ լուրջ ու տրտում, — խոստացի՛ր որ հին տղան պիտի ըլլաս: Ահա վնասեցինք մեր հարկը երիտասարդութեան, եղանք տկար, վատ, անհաստատիմ: Ահա ունեցանք մեր պատիկ գաղտնիքն ու խղճի խայթը: Ու երկուքով եղբայրացանք մոյ՛ն վատ արարքին մէջ: Դաւեցինք՝ դուն ընկերօջող, ես՝ ամուսնիս: Հիմա վերադառնանք մեր հին բարեկամութեան...

— Այո՛, Իդա, վերադառնանք մեր հին բարեկամութեան, մեր ծածուկ սիրոյն...

— Ահա՛ ինչ որ կրնայի տալ, Աշոտ, ապացոյց մը...

Երիտասարդ կնոջ ձեռքին վրայ՝ հանգչեցուց իր բերանը, մինչեւ որ լոյս բացին: Այն ատեն հասնեալով բարձրացաւ, ջրդայնութեամբ հագաւ վերարկուն, բռնեց պատիկին ձեռքէն ու լընուրեամբ իջաւ սանդուխներէն, առանց ետ նայելու: Դէմքը մընայլ էր ու շրթներուն անկիւնը կազմուած էր մոյն անգութ ու գէշ ծամածոտքիմը: Աչքերուն խորը կար վայրագ ու անողորմ ցոլք մը: Ու ինքնիրեն կը խօսէր: Երբ զիշերուան գով հովը գարկաւ երեսին, երկվայրկեան մը կանգ առաւ, նայեցաւ Իդայի աչքերուն զարմանալի գործով, ուր թէ՛ վիշտ կար, թէ՛ յաղթական մարդու անձնապատանուրիւն եւ թէ տեսակ մը գերագոյն արհամարհանք ու բրբջաց, բրբջաց՝ խիստ, անկարեկիր, յաղթական բրբիջով մը: Ու կարելի չէր հասկնալ, թէ ի՞նչ կը բովանդակէր այդ բրբիջը: Քիմախնդրութի՛ն դէպի իր վատ, տկար մարդու բշուառ անձնատրտիւնը, արհամարհանք՝ դէպի Իդան, դէպի կնոջ անասելի իզուրիւնը, տեսակ մը սատականութի՛ն, գարշ ու վայրենի վայելի՛ք՝ որ մարդ կը զգայ, իր անհատականութեան կրունկներուն տակ՝ իր սիրած բաները կոխկըրտել յետոյ, թէ ցաւ, անամոհելի, մեծ, եղբրականօրէն անկեղծ

ցաւ՝ որ կը յաղթէ բոլոր գօրատր մարդոց, կը տեղատրուի անոնց արեան մէջ ու կը թունատրէ ամբողջ կեանք մը...

Ո՛չ, կարելի չէր հասկնալ, թէ ի՞նչ կը բովանդակէր այդ բըրբիջը:

—Աշո՛տ,— հծծեց Իդա վիրատր ու քաղցր ձայնով մը,— Աշո՛տ...

Գլուխը դարձուց ետ, բնական ու հաստու շարժումով մը եւ ցուրտ, անտարբեր, գէշ բարեհաճութեամբ մը, որ յայտնի չէր, թէ որո՞ւ դէմ ուղղուած էր, յարեց՝

—Ի՞նչ կայ, Իդա՛...

Հարցումը ինկաւ գետին՝ քարի կտորի պէս ու կրկին լուսինը թշնամաբար բաժնեց գիրենէ: Ու կողմ կողմի սկսան քալել՝ բազմաթիւ ուրիշ գոյցերու պէս, բոլորին պէս, որ կը քալեն՝ վերադարձած ըլլան դիմակահանդէսէ, թէ թաղմանական արարողութենէ, սակարանէ, թէ հանրային տունէ: Մէկ է հաշիւը:

(Շար. 7)

ՎԱՋԳԷՆ ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ

Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ**ԽԼՈՒՆ ԵՂԸՆԸԿՆԵՐ****ԱՌԵԻՕՏԵԼՆ ԶԳԸՅՆՈՒԹԻՒՆ**

Առաւօտեան սառն ապակին
 ճեղքելով լուռ՝
 ճայ մը ճերմակ կը թեւածէ
 այդ բազմայարկ շէնքերուն մէջ.
 դէռ երկրորդ մը կը միանայ՝
 բարձր ծառէ մը ճախրելով:

Մարդիկ տակաւին կը մնան,
 աշխարհին մէջ երազներու՝
 քուն, անպաշտպան...
 Լոյսը զուարթ
 կարծես կը զտէ
 արիւնը պղտոր՝
 գիշերուան ծանր անդոճանքներէն:
 Առաւօտեան շողերուն հետ
 կը զգաս՝
 կարծես
 թէ ծառերը կրնան պարել՝
 լուսին,
 նոյնիսկ անձրեւին հետ...

Լոկ քանի մը թափափարում
 բաց թեւերու,
 սպաւ ճայերը կը սահին՝
 հանդարտութեան մէջ այդ շատ կարճ—
 գիծեր քաշելով եւ ազուցելով
 կանաչ ծառերը, երկինքը անհոռի՝
 այդ բազմայարկ կառոյցներուն...

ԼՄԼՌՆԸՅԻՆ ԶԳԸՅՆՈՒԹԻՒՆ

Կարմիր պղպեղներ
 Քիւսքի մը վրայ՝
 ողկոյզի նման
 կախուած են վերէն:

Անոնց կարմիր, սուր,
 ծայրերը երկար՝
 նժոյզներու պէս
 կարծես կ'արշաւեն
 ամէն ուղղութեամբ...
 Եւ դեռ ոլորուն
 մարմինները տաք՝
 թունդ համեր, ձայներ
 կը յուշեն յաճախ—
 աղջիկներու պիրկ մարմիններուն պէս:

Անոնք՝ տակաւին
 բոցափառ, խենէշ,
 անքուն գիշերներ կը վերստեղծեն,
 երբ գինովութեան
 հետքերը մէջդ դեռ կը յամենան:

Եւ դուն՝ քու տեսած
 ձեւերը ծանօթ
 ...նոր կը հասկնաս:

ԸՇՆԸՆԸՅԻՆ ԶԳԸՅՆՈՒԹԻՒՆ

Աշնանային տերեւները թափած են վար,
 եւ գետակին թեք ափերը կը խշրտան՝
 տերեւներու մեղեդիէն...
 Դեռ գետին մէջ,
 անոնք շարժող գիծ մը կազմած՝
 կը յիշեցնեն
 ջուրին վրայ սափող սագեր...:

Միայն ծառերու մերկ ճիւղերուն մէջ
 անձայն կը մնան՝
 այնքան անպաշտպան
 լքուած բոյները թելաւորներուն,

իրբու ձեռքերը՝ խոստմնալից, այլ
եղանակի մը պայթուցիկ, ներուժ,
միշտ թելադրելով կարօտ մը անբուժ...
 Պուրակները մերկացած են—
 սակայն, հիմա,
 տարածություն կայ ամէն կողմ՝
 ընդարձակած տեսադաշտդ:

Եւ դուն կը խորհիս,
 ինչպէս առաջին դեղնաւուն-կարմիր
 տերեւները վառ նկատած էիր՝
 տակաւին կանաչ ծառերուն վրայ,
 թէ այդ գեղեցիկ նախանշանին
 պէ՛տք է յաջողդէ՛
 տերեւաթափը, ձմեռը դաժան՝
 անխուսափելիին...

ՉՄԵՌՆԸՅԻՆ ԶԳԸՅՆՈՒԹԻՒՆ

Պատուհանին դէմ՝
 այդ թաց, առաջին ձիւնի շերտին տակ,
 ճիւղերն այրճի կը խոնարհէին—
 փոքրիկ խնձորներ՝ զարդերու նման,
 այդ տերեւաթափ ծառերուն վրայ,
 կարծես անլի կարմրած էին:
 Արուարձանային ձմեռը երկար,
 իր գալուստը վեճ, Քանգամանաոր,
 կը ծանուցանէր:

Կարգ մը օրեր՝ ծառերը ողջ,
 սանուցի խիտ, բայց թափանցիկ
 վերարկուներով ծածկուած՝
 արեւին տակ
 փալվիլէին պիտի անձայն,
 եւ խաբկանքներ ստեղծէին՝
 անհասելի գեղեցկութեան...

Գիշերները՝ ձիւնը մաքրող մեքենաներ,
 փարոսներով իրենց ուժեղ,
 նախադարեան հրէշներ (կամ՝ հրեշտակներ)
 պիտի թուային միշտ անցորդներուն,

որոնց ուշադիր քայլերուն ներքե՛ս՝
աղն ու աւազը պիտի ճարճտէին
Քայլողանքի պէս՝ անհասցէ, անտէր...

ԵԼԻՑ

Նշենիի ծաղիկներուն ծովը խելատ
կը փոթորկէր որովայնիդ հարթ տարածքին:
Ես ականջս կը դնէի պորտիդ վրայ,
ունկնդրելու այն կեանքը նոր,
որ կ'ուրճանար ինձ տենդագին...
Իսկ նայուածքդ՝ յորդ, թափանցիկ,
զարնանային անձրեւներով բեղմնատր
կլիմայ մը կը խոստանար...

Կարծես գիտէի,
եւ ջրթունքներդ լուռ կը պատմէին՝
սառոյցը հալչող դուրսի աշխարհին,
որոնք տակաւ, հոսանքն ի վար,
ջուրներուն հետ կը սահէին...
Դեռ կը պատմէին
բնախօսական զարթոցիչներու
հրաշքին մասին, —
բողբոջները երբ ծառերուն,
ականներու նման լարուած,
կը սպասէին հրահանգին՝
կանաչ ընձիւղներ
պայթեցնելու համար վերստին:

Մենք գիտէինք, որ
մեր մարմինները, աչքերը անքուն,
առանց պայմանի պիտի յանձնէինք
հալչող սառոյցի,
հոսող սերմերու եւ արմատներու
պղտոր հոսանքին...

Եւ ունկնդրէինք,
ներսդ ուռճացող
էակին սրտի զարկը անխոռով՝
անձկութիւններու երկար ձմեռէն
դուրս գալու յոյսով...

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ՍԵՒԱԿ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

Այս անունը, Սեւակ Յովհաննիսեան, հաւանաբար ուրիշ շատերու հետ, մեր ուշադրութիւնը առաջին անգամ գրաւեց շուրջ Ռիզո տարի առաջ, «Գարուն»-ի 1988 թուականի յունուարեան համարին մէջ լոյս ընծայած «Ես անաչու՛մ եմ նաչել երկնքին» խորագրուած պոեմին առիթով:

Տասնհօթը հատուածներէ կը բաղկանար այդ պոեմը, որ յեզուի ու խորքի շեշտուած առանձնապատկոթիւններով խառնուածք մը կը մատնէր եւ ուներ անծանօթին զարնուելու այլապէս առիւնքնող ուժ մը:

«Ես անաչու՛մ եմ նաչել երկնքին» շարքէն ետք, եւ անշու՛շտ անոր խորհորդին թելադրանքով, սկսանք այլեւս փնտռել Սեւակ Յովհաննիսեան ստորագրութիւնը եւ ստեղծագործական թէ վերլուծական գրութիւններու տակ քանի մը անգամ հանդիպեցանք իրեն, ասարտելով տուեալ գործին ընթերցումը ա՛յն սպասարութեամբ, որ ընթերցողը գործ ունի եւ պիտի ունենայ ասպառով լոյսեր ներշնչող նորի մը հետ:

Հայրենի թերթերուն մէջ այդ յոյսով կը փնտռէինք իր ստորագրութիւնը, երբ ընթացիկ տարւոյն սկիզբը Գերմանիայէն առինք ձայնը, այս անգամ ուղղակի կապով մը, ծրարի մը հետ, ներփակ՝ խորհրդաւորութիւններով ընթացող «Տափաստան»ը անուն ներկայ գրութիւնը, որուն առաջին կէտը կը ներկայացնենք ներկայ համարով:

Երեսունը նոր անցած շիրտասարդ մըն է Սեւակ Յովհաննիսեան, արդէն Տեղիճակ է «Մակընթաց լոյս» եւ «Չփակուող շրջան» անուն քանաստեղծական նրկու գրքոյկներու, ունի տարբեր սեռերու տակ ինկող գրութիւններու շարք մը եւ գերմաներէնէ կատարուած արձակ ու չափածոյ թագմաթիւ թարգմանութիւններ:

Վերջերս հասած նամակի մը մէջ, կը գրէր սա սրտատուջ տողերը, որոնք մօտէն կը յիշեցնեն Սփիւռքի գրողներուն կենսագրութեան մէկ երեսը.

«Զանազան սեւագործ աշխատանքներ կատարելով, ինձ էստեղ վերջապէս յաջողուեց վէպիս հրատարակութեան համար քաւարայ դրամ վաստակել, եւ այժմ իմ այդ «Ինքը» խորագրով վէպի առաջին հատորը տպագրութեան ընթացքի մէջ է հազրենհրումս:

Ընթերցողին գաղափար մը տալու համար Սեւակ Յովհաննիսեանի նաև քանաստեղծական աշխարհին մասին, կ'արտագրենք հատուած մը վերոյիշեալ պոեմէն:

ԵՍ ԱՄԱՀՈՒՄ ԵՄ ՆԱՅԵԼ ԵՐԿՆՔԻՆ

XIV

Չկա՛յ Պարտութիւն, չկա՛յ Յաղթութիւն,
Տառապանքներին չկա՛յ հատուցում...

Ես ընկալ յանկարծ Քարանձաւ մի մութ,
Գարտնաստեղծութեան մի ինչ-որ անդունդ:

Երբ խարխափելով հասալ յատակին,
Տեսալ ինչ-որ քան՝ մութ ու անագին:—

Գլուխը՝ անշարժ, որոճում էր նա
Կեանքեր ու Մահեր, Անցեալ ու Ներկայ:

Այն, ինչ անհուճն էր իմ Մտքի, Հոգու,
Բեկուած մի քիծ էր իր ժողայլ շողքում:

Շուրջը ո՛չ Լոյս էր եւ ոչ էլ Խաւար,
Այլ ինչ-որ ուրիշ, մի... երրորդ
Աշխարհ:—

Ող Ասպզան էր հսկում մշտադրում՝
Որպէս Հանճարի խելագարութիւն:

ՍԵՒԱԿ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

Ս. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ԼՏԱՓԱՍՏԱՆ

I

Անբնական փարթամ եղևնուտների ու տափաստանային մածուցիկ մթնշաղի միջով մենք յոգնած գնում էինք գետափրնեայ դարաւանդն ի վեր, որի վլիսն, բլրաչափ աղմակոյտերի ու աղբակիտուկների մէջ, բարձր եղեգնուտներով շրջապատւած, կանգնած էր մեր վազոն-չարժատնակը, որը, թէպէտ մըռայլ էր ու կեղտոտ, այնուամենայնիւ, այդ ամբողջ երեւացող հորիզոններում միակ կէտն էր, որ մեզ համար ունէր պարզ ու որոշ մի իմաստ՝ Տուն Առջեւից, ձեռքերն արագ-արագ թափ տալով, կորովի քայլում էր իմ համագիւղացի տղան, որ ինձ հասակակից էր, եւ դա նրան իր մէջ թաքուն իրաւունք էր տալիս բացէիբաց քննադատելու մեր գործերը, որ վատ էին սկզբում հայհոյում էր աշխարհին, յետոյ բաժին էր հանում գործին ու գործատիրոջը, յետոյ ասում էր, որ եթէ մենք էս մի բանը հսկէս չանէինք, այլ անէինք էնպէս, ապա, ուրեմն, ամէն ինչ էլ լաւ կը լինէր, ապա խօսքի արանքներում մեղադրում էր ինձ՝ «Դու...», ապա աննկատելի ինքն իրեն էր առաջ հրում «Ես...»: Նա եղել էր նախրապան եւ արհամարհում էր շինարարական աշխատանքը եւ հոգու խորքում իր համար նըլաստացուցիչ էր համարում խոստովանութիւնն այն բանի, թէ ինքը կարող է աշխատելուց յոգնել դրա համար էլ իրեն պահում էր թեթեւ, աշխուժ ու անդադար խօսում էր:

Սկզբում ես եռեփ էի գալիս իմ ներսում, եւ երբ այլևս անտանելի էր դառնում լուելը, ես պատրաստում էի զարժանի հակահարուած՝ տալու նրան. ես ուզում էի նրան խոցելու պէս յիշեցնել, թէ ինչպէս իմ բացակայութեամբ, երբ ես գնացել էի աւազահանք՝ աւազի հտեւից, քաղաքից եկած, իր ասելով «դատաւազական սովորող» այն դուրս տուած երեսներով աղջիկը նրան աչքը բաց խաբել էր՝ դատարկել էր նեղ օրուայ մեր մի շիշ հայկական կոնեակը, թիթեղեայ պսպղուն էփանագին փորձնական փամացոյցը նրա վրայ ծախել էր հարիւրով, ապա թէ ծիծաղի, կսմթոցների, պարծենկոտութեան, ազգասիրութեան,

խանդի ու անամօթ անեկզոտների արանքներում, ինչպէս յետոյ պարզուեց, հասցրել էր նաեւ թուցնել նրա պապենական թախանձանը՝ օձապատկեր ոսկեջրած ծխախոտատուփը։— Բայց ամէն անգամ, երբ իմ ու նրա հայեցքները հանդիպում էին, եւ նրա պղտոր, խամրած աչքերից ինձ էր նայում յոգնած անյուսութիւնը՝ վախի ու խուճապային տազնապի ինչ-որ խառնուրդով, ես միանգամից թեւաթափւում էի եւ յիշելով, թէ ինչպէս էր նա գիշերները ծանր քնի մէջ չորս հազար կիրամետր հեռաւորութիւնից մանկօրէն խօսում, խաղում իր երեխաների հետ, գրկելով կեղտոտ բարձը, գրկում նրանց փոքրիկ գլուխիկները, գուրգուրում, ծիծաղում խղճահարւում էի եւ, ընդամէնը չլուրջ պացնելով շրթունքներս, մտածում էի, որ նա մեղք չունի, մեղաւորը ես եմ յիմար ու անճարակ, եւ իմ տունը չէր, որ անջուր պատահաք էր տունը եւ իմ երեխաները չէին, որ մի օր էլ մնայու էին փլուածքների տակ։

Եւ ես դռայ ելքը տունդարձի ճամբին ես փոխեցի տեղը՝ քայլում էի միշտ վերջից՝ գլուխս համարեա՛ թէ թաքցրած առջեւիցս քայլող տղաներից երրորդի թիկունքում, եւ ինձ համար այլեւս սարսափելի չէին իմ հասակակցի խօսքերի ճարճատուն կրակահերթերը, որ դնալով աւելի ուժգնացան այն բանից յետոյ, երբ ինքնաբերաբար, որպէս «ճարպիկ տղայ», նա սկսեց գլխաւորել փետրահան թուլունների մեր երամբ։

— Լեզուդ չի՛նէր՝ ազուաններն աչքերդ կը հանէին, — այնուամենայնիւ, խայթեցի ես ու պատասխան չստանալով, զարմացայ, եւ երբ նա իմ առջեւից քայլողին անփոյթ-կողքանց ասաց՝ «Ի՞նչուր բաց», անդրազարձայ, որ ես այդ խօսքերն ասել էի մտքիս մէջ։

Արդարեւ՝ նա, ում ուղղուած էր իմ հասակակցի Հրամանը, նիհար, միջանասակ, երկար թթով ու խոշոր աչքերով մի տղայ, գինուորի հնազանդ ու անշտապ շարժումով քարի տակից հանեց պահուած բանալին։ Նա դարբարաղցի էր, ինչ-որ գիւղից, եւ նրան գտայ թաթարիայի մի ինչ-որ գիւղաքաղաքի կիսակայարանում. գնացել էի ջուր խմելու, երբ հտգարձին ծածուկ մի տեղ տեսայ նրան՝ գինուորական արդէն մաշուած ու կեղտոտ հագուստով (որից ես գլխի ընկայ, որ նա երեւի երկար ժամանակ այս կողմերում էր)։ Ճամբորդական պայուսակի վրայ նստած, արեւածաղկի սերմերը բուռ-բուռ լցնում էր բերանը ու ազահօրէն ծամելով, գոգունի նայում շուրջը Հարցուփորձից պարզուեց, որ նա աւարտել էր ծառայութիւնը, բայց չէր կարողացել տուն գնալ, որովհետեւ ընկերները՝ մի շուրջ ու մի ուսու, բաժանուելու պահին, իր ասելով, գողացել էին իրեն յատկացուած տունդարձի փողը եւ բացի այդ, ինքն էլ անձամբ չէր ուզում դատարկ ձեռով տուն դառնալ, որպէսզի հիւանդ ծնողներին հազուա-կապուստի ծախսի տակ չգցէր, այլ ուզում էր աշխատել եւ, եթէ բախար բերի, մի քանի տարի կը մնայ

էս կողմերում, գուցէ վերջում մի բան դուրս կը գայ— Ես հասկացայ, որ նա պարզապէս չէր ուզում վերադառնալ տուն. շիրուկն է՝ խելքի կը գայ—, մտածեցի ես եւ նրան առաջարկեցի միանալ մեզ:

Նա երկար շարժարւում էր ժանգոտ կողպէքը բացելու վրայ. իմ հասակակիցը դժգոհ մրթմրթոցով նրան ուսով հրեց դէն ու ինքն անձամբ բացեց դուռը, եւ երբ մտանք ներս ու վառեցինք յոյսը, առնչտները խուճապով փախան-մտան ծակուծուկերը. իմ հասակակիցը կօշիկը շարտեց մէկի վրայ, բայց չը կպաւ, եւ դա կարծես թէ նրան վիրաւորեց.

— Ես՝ ես չինեմ ու չը—, նա երեւի այլանոց աւարտել իր միտքը եւ միայն հայհոյելով, սկսեց հանել ցեխակուր, քրտնաթաց շորերը եւ այդպէս մերկաբաց փռուեց մահճակալին:

Թէպէտ տնակի միակ լուսամուտը հանդամանորէն փակուած էր, սակայն, այնուամենայնիւ, խոշոր ճահճային մոծակներն ու ճանճերը թափանցել էին ներս եւ ահա նրանք յարձակուեցին իմ հասակակցի վրայ՝ նստելով քրտնած, պղնձաթուխ մէջքին, վզին, ականջներին, բայց նա սովոր էր ու նոյնիսկ փորձ չարեց քշելու: Մենք, նոյնպէս հանուելով, փռուեցինք մահճակալներին, բայց այս անգամ, ինչպէս ինձ թուաց, ոչ թէ ամէնօրեայ մեր սովորութեամբ, այլ կարծես թէ նմանուելով նրան. կարծես թէ մենք ամէն բանում հետեւում էինք նրա օրինակին, եւ դա նա զգում, հասկանում էր՝ թաքուն կարծելով, թէ այդպէս էլ պիտի լինի Այս միտքն ինձ ջղայնացրեց, եւ, մահճակալի վրայ անհանգիստ շուռումուռ գալով, փոնքս թափեցի ճանճերի վրայ՝ ասելով, թէ աշխարհիս երեսին ճանճից աւելի կեղտոտ, աւելի սողուն կենդանի չկար:

— Ապէ՛ր, իր մահճակալից խորիմաստ ու ծանրակշիռ արձագանգեց նա, — ճանճը չլինի, մըկը կը լինի—

Ես ձայն չհանեցի:

Յետոյ տնակում նորից սօթ, լարուած, մի տեսակ թշնամական լուռութիւն էր, եւ դարձեալ ինձ զարմացրեց այն, թէ այդ ինչի՛ց էր, որ մենք՝ ցերեկն աշխատանքի մէջ այնքան զուարթախօս, կատակասէր, պարզասիրտ՝ որ նոյնիսկ իրար վիրաւորում էինք ու չէինք վիրաւորում, ուշ երեկոյան վերադառնալով տնակ, դառնում էինք ծանր, մաղձոտ, մանրախնդիր, իրար վերաբերում էինք լուռ թշնամանքով եւ ամէն վայրկեան պատրաստ էինք պայթելու: Եւ ես դարձեալ մտքիս մէջ սկսեցի մեղադրել ինձ, իմ տքնաջան անճարակութիւնը եւ դարձեալ մտքիս մէջ փախում էի դիւիքը ծածուկ վեր եմ կենում ու փախում գործից, ինձնից, ճակատագրից հետո՝ ուր աչքս կտրի կամ էլ սղիքը վաղ առաւօտեան արթնանում են եւ, ինձ չգտնելով, նետում են դուրս եւ զարհուրած կանգ առնում. գետի մութ երեսին, բարձր եղէգների մէջ յանկարծ նկատում են ինձ՝ կիսով չափ թաղուած լրի մէջ, միայն մէջքս

է հազիւ նշմարուած մառախուղում. ես՝ խեղդամահ, օրօրուած եմ ջրերին.— բայց դա ուրիշ պատմութիւնն էր, իմ խեղդուած եղբոր պատմութիւնը, ուրիշի պատմութիւնն.— Ես ապտակեցի իմ ճակատը, սրբեցի ճանճը քրտինքի հետ ու ծանր տնքալով, շուռ եկայ մէջքի կողքիս մահճակային պտուկած էր չորրորդը՝ նա, ով ուզում էր աշնանն ամուսնանալ, եւ ես խոտտացել էի, որ նա կ'ամուսնանայ. Ես նայեցի նրան, եւ դարձեալ նա ինձ դուր չեկաւ. նա գիւղացի աղայ էր, բայց զարմանալիօրէն նըման չէր գիւղացու. մաշկը՝ սպիտակ, մարմինն՝ անասողի փափրիկ ու անմկան, աչքերը՝ մանրիկ, ձեռքերը՝ փոքր, աղջկայ նման, նա անթարթ հայեացքը յառել էր մրտա առաստաղին ու ճկոյթով տարուած փորում էր քիթը.

—Չգո՛յն,— անուրախ ծաղրանքով ասացի ես,— մատդ կը ջարդես—

Նա բացակայ հայեացքով նայեց ինձ՝ ըստ երեւոյթին, չընկալելով, թէ իրեն ի՞նչ են ստում, ապա անխօս ձեռքերը կապ դրեց փորին, եւ նրա ձեռքերը մսակոյտ էին. «Թիմար-փշա-լիմար» շարեցի ես մտքիս մէջ.— հիմա նորից կը փչի—»։ Նա բացայտօրէն ստախօս էր եւ, առանց քաշուելու, անվերջ պատմում էր զանազան յիմար արկածներ, ինչ-որ աղջիկներէ փախցրելու մասին, բայց ինչ էլ որ պատմէր, միշտ ձգում, բերում, յարմարեցնում ու վերջացնում էր նրանով, թէ մի անգամ իրենց գիւղ եկած մի «պետական դիմազօծերով» մարդ ո՛նց էր հարիւր հոգու մէջ հէնց իրեն նկատել՝ վստահելով մեքենայի լուացքը, եւ դա նրա մտքում իր կարեւորութեան անցաթուղթն էր, որ նա դուրս էր քաշում ընկճուած պահերին. նրա բերանը մի թեթեւ ծուռ էր. վերին շրթունքի ձախ մասը տարօրինակ կերպով վեր էր ցցուած, եւ երբ նա սկսում էր մազել իր ստերը, ինձ միշտ թւում էր, թէ նա ստում է շրթունքի հէնց այդ մասով։ Ես, չգիտես ինչու, նրա հետ առանձնապէս սիրալիք էի վարում եւ զգո՞յն՝ կարծես ինձ համար առանձնապէս թանկ էր նրա կարծիքն իմ մասին, եւ ես համբերատար ու շողրութեամբ լսում էի նրա տաղտկալի ստերը՝ տմբտմբացնելով գլուխս—

Լուռութիւնն արդէն անտանելի էր դառնում. մի ճանճ յամաօրէն շրջում էր իմ մէջքի թունաշխարհում. ես զգում էի, թէ նա ինչպէս էր ստէպ-ստէպ կանգ առնում, հոտոտում ու կրկին անցնում առաջ, եւ յանկարծ յիշեցի, որ, ախր, պէտք էր դնալ էծի Պառուսի տուն՝ ցախ ջարդելու, այլապէս մնալու էինք սո՞ված։ Այդ վիշտութիւնն կարծես ինձ ուժ տուեց՝ նորից իմ մէջ զտնելու պատասխանատու առաջնորդին։ Ես վեր կացայ, նստեցի եւ փոքր-ինչ հեղճական հայեացքով սպասեցի, թէ որեւէ մէկն արդեօք կը լինի այդ մասին, բայց տեսնելով տղաների հանգած մարմինները, յանկարծ համակուեցի անօգ խեղճութեան մի տարօրինակ յուզմունքով. ահա այդպէս օտարութեան

մէջ ինչ-որ կեղտակուրիս վագոնում որբերի պէս անտէր-անտիրական փռուած էին նրանք, եւ անյայտ էր, թէ ինչ էր լինելու վաղը: Ես նայում էի նրանց սեւ գլուխներին, թուխ մարմիններին, եւ նրանք Հայեր էին, յատկապէս Հայեր էին, եւ յանկարծ լացը դէմ առաւ կոկորդիս: «Դո՛ւ ես մեղաւոր,— մտքումս դիմեցի իմ հասակակցին,— էն ռուսի գայն ամէն ինչ փչացրեց... Հիմա կը գնայ կը պարծենայ իրենց Մոսկուայում, թէ ո՛նց Հայերին խաբեց... Անտէր մնար էս գործը, ո՛նց լիմարացանք... կը խաբեն... ամենավերջում կը վերցնեն ու կը խաբեն. իսկ մենք ընդամէնը կը շլմենք, կը փրկուենք, կը սպառնանք, յետոյ գլխիկոր կը քաշուենք աւելի հեռու ու նորից կը խաբուենք...»:

Փուլ յանկարծ իմ ներսում ես նորից տեսայ ՆՏԱ դէմքը, այն մէկի դէմքը, որ մեր գլխին կարգծալ աստուած էր. նրան կողմէ էին իմանիչ, բայց այդ անունն ասես չէր կալում նրբան. կարծես նա ինքն էր, որոշակիօրէն միայն ինքը եւ անուն չունէր. նեղ, մշտապէս կիսախուփ-նենգախոյզ աչքերը, սուր քիթը, սուր ծնօտը, բարակ շրթունքների ասես սպառնալից դժգոհութիւնն ու ծանր քայլը, անշտապ-տիրական շարժումները եւ ամենասարսափելին՝ նրա լուսթեան սառնաշունչ քամին՝ երբ ես աննկատ մօտենում էր եւ կանգնելով մեր ետեւում, բացարձակապէս անշարժ դէմքով, շրթունքները դռոզ սեղմած, ձեռքերը մէջքին, երկար ժամանակ դիտում էր, թէ ինչպէս ենք մենք քրտնմխած շարշարում քարէ ահռելի սալազանգուածները լանջն ի վեր գլորելու վրայ,— այս ամէնը, մենք էլ հետը, ասես ապացուցում էր նրա մշտնջենական ներկայութիւնը. նա ի՞նչ ցեղ էր՝ թաթա՞ր էր, ռուս, գուրգուղ, թէ՞ այլ ինչ անբայտ էր, բայց նրա ասած իւրաքանչիւր խօսքը, որ մեզ էր վերաբերում կամ կարող էր մեզ վերաբերել, ինչքան էլ անտարբեր-անարին հնչէր՝ միեւնոյն էր, մեզ ներշնչում էր յուսաւոր-լուսաւոր խանդավառութիւն, որ, ուրեմն, հազիւ թէ նա մեզ խաբէր, աշխատեցնէր ու խաբէր. չէ՞ որ, երբ արդէն գործը սկսեց գլուխ գալ, մի անգամ նա նոյնիսկ բերանից թռցրեց, թէ Հայերն, ուրեմն, լաւ չինարար են. կարճատեւ դադարներին, երբ նստում էինք հանք հացի կամ էլ այս ու այն կողմ նստոտած ծխում էինք, մենք անվերջ քննարկում էինք, թէ ի՞նչ կարող էր նշանակել նրա այս կամ այն հայեացքը, ձեռքի շարժումը եւ միշտ թանրան քուռն յոյս ունէինք. թէ նա մեզնից գու՛ր էր. Մակայն վերջն ինչքան մօտենում էր, այնքան մենք աւելի ու աւելի էինք թաղում անել, խճճացանց կասկածների մէջ, որովհետեւ նա այլեւս չէր երեւում եւ նրա բազմաթիւ «ձեռքերից», «աջերից», «ձախերից», որ էին ինչ-որ մարդիկ անուններով ու անանուն, «ձախերից», որ էին ինչ-որ դատարկ անուններով ու անանուն էին նրա այդ բազում ձեռքերի դէմքերից, որ օր-օրի դառնում էին աւելի մոայլ, անխոստում, երբեմն՝ թշնամական,— ես իմ բազաւելի մոայլ, անխոստում, երբեմն՝ թշնամական,— ես իմ բազմամեայ ձախորդ փորձառութեամբ արդէն կռակում էի, որ

վերջը, ինչպէս միշտ, վատ, ախինքն՝ սովորական էր լինելու եւ անվերջ լըւում էի յուսահատ մաղձով:

Այդ օր էլ ահա ես ու դարաբաղցին աղիւս էինք կրում պատգարակով՝ վերջին անգամ պատգարակը լցնելիս ես յանկարծ անդրադարձայ, որ լսւում էր միայն իմ նետած աղիւսների դմփիւնը, բայց քանի որ հաշուում էի մտքումս, թէ քանի հատ ենք մէկ անգամից տեղափոխուած, ես դրան ուշք չը դարձրեցի: Երբ արդէն, ինչքան հնարաւոր էր, լըւած-պատրաստ էր պատգարակը, ես սովորականի պէս ասացի՝ «Գնացինք», բայց դարաբաղցին չարձագանգեց: Ես բարձրացրի գլուխըս՝ դարաբաղցին թփերի տակից վերցրել էր իր վերնաշապիկը եւ խնամքով թափ տալով, գնում էր գէպի...

Հը՛, ուրեմն ՆԱ ժամանել էր. ՆԱ մեր գլխի տէր-աստուածը եկել էր ուրեմն ու հայեացքով նստելու տեղ էր փնտռում: Մի պահ ես չհասկացայ, թէ ի՞նչ կապ ունէր դարաբաղցին ՆՐԱ նստելու հետ, բայց արիւնը տուեց յանկարծ գլուխիս. «Անասուն», կատաղեցի ես գէպի դարաբաղցին, «քարը գլխիդ կը տամ, անասուն», «ճշացի ես», «դու ծառայ ե՛ս, արա՛... ե՛ս դարձիր, շու՛տ, ապուշի մէկը, առանց էդ էլ ծառայում ենք»-» Դարաբաղցին շփոթուեց, կանգ առաւ, վարանեց, մի պահ ուզում էր քայլ անել դէպի իմ կողմը, բայց ՆԱ նայում էր իրեն, եւ նա, այնուամենայնիւ, տարաւ վերնաշապիկը ու խնամքով ծախելով, փռեց այն քարի վրայ, որ գլխի թեթև, մի աննշան շարժումով ցոյց տուեց ՆԱ: Ես գլուխս շուռ տուեցի՝ չտեսնելու, թէ ինչպէս էր ՆԱ ձեռքերով մի թեթև վերեւ ձգելով շալվարը ծնկների վրայ, նստում: Ես թեւթափուած նստեցի աղիւսներին, եւ սիրտս ճաքում էր անզորութիւնից: անվերջ հայտնում էի ու թքում, փնչում ու գոմոտում, քրտինքը ողողել էր ամբողջ մարմինս. ես, ափովս սրբելով, գէն էի շարտում քրտնաշիթերը՝ ասես հոգուս մաղձն էր դուրս գալիս ինձնից: Յետոյ ես խլանում էի, անզգայանում, իմ ձայնն արդէն ինձ էր հասնում ասես հեռու-հեռուից, ասես ուրիշ մէկն էր խոսում. ես գնալով ասես ցնդում էի՝ ո՛չ զգում էի աղիւսներն իմ տակ, ո՛չ ցնիլը ոտքերիս տակ, ո՛չ երկինքը գլխիս վերելում: Ես կարծես օդում էի. եւ չկայիտ Յետոյ ես գլուխս դանդաղ դարձրեցի ՆՐԱ կողմը ՆԱ ուշադիր, աչքերը կիսախուփ ու սեւեռ նայում էր ինձ, եւ ես պարզօրէն հասկացայ, որ ամէն ինչ վերջացած է: Յետոյ ՆԱ վեր կացաւ եւ ակնթարթօրէն գլխին հաւաքուած իր բազմաթիւ ձեռքերին ինչ-որ կէսբերան կարգադրութիւններ անելով, նստեց մեքենան ու գնաց, իսկ ես ամբողջ օրը մինչեւ իրիկուն մտքումս համոզում էի նրան, յորդորում էի, քծնում էի, ապացուցում ու նորից քծնում, բայց դա անօգուտ միթաբութիւն էր, եւ ես հասկացայ, որ մեղաւորը, ամէն ինչի մեղաւորը...

Ես ընդոտս վեր կացայ մահճակալից. «Մարդ ուղղակի չպիտի ասարի...», - քրթմնջացի ես՝ զգալով, որ ինձ կորցնում եմ։ Տօթը՝ մածուցիկ՝ քսուկաց ղէմքիս Գնացի ղէպի գուռը աշխատելով չնայել տղաներին։ Լուացարանի վերնում փակցուած մի կտոր ճաքած հայելիում յանկարծ տեսայ ինձ. ղէմքս կարծես ստուկեր էր՝ մուք ու անորոշ՝ մի պահ յայտնուեց ու չըքացաւ, եւ մի ակնթարթ թուաց, թէ ես արդէն ա յ ն կ ո ղ մ ո լ մ եմ։

II

Գրսում անշարժ, տօթ խաւար էր Դիմացը եղեգնուտների մուք, անթափանց զանգուածներն էին։ Գետը համարեա՛ չէր երևում նոյնպէս մուք էր Յանկարծ յիշեցի, որ ղեռ նախորդ օրուանից գետափին խոտերին փուռած լուածք էի թողեր։ Ուրախացար Մտնելով եղեգնուտների մուք անտառը, հաղիւ նըլմարելի արահետով իջայ ղէպի գետը Յանկարծ ինչ-որ խօսակցութիւն հասաւ ականջիս, ապա հանդիպակաց օտար եղեգնուտներից լսուեց ինչ-որ աղջկական կչկչոց ու նոյն պահին էլ մարեց։ Մի ակնթարթ ես նախանձով լցուեցի նրա հանդէպ, ով այդ գուռարթ կչկչոցի տիրակալն էր։ Մի կատու սրբնիաց կըտրեց արահետն իմ առջեւ ու լեղապատառ թաքնուեց եղեգնուտների մէջ։

— է՛յ, տղայ՝, — յանկարծ գետափից լսուեց մի խապոտ ծորուն ձայն, — էս կողմ արի։

Ես արագացրեցի քայլերս Գետափնեայ փոքրիկ բացատում մի մարդ կուացած քաշքշում էր ինչ-որ բան։

— Օգնի՛ր, — համարեա՛ հրամայեց այդ մարդը՝ առանց նայուլ ինձ, ապա յանկարծ ջղայնանալով, սկսեց հայհոյել նա ոտքով մի երկու անգամ։ Հարուածեց ինչ-որ մուք զանգուածի, որ ընկած էր նրա ոտքերի մօտ, ապա շտկելով մէջը, քեփըրտաց, բայց չընկաւ։

«Էս ինչ է անում...», — ինքս ինձ ասացի ես՝ զգալով, որ իմ ձայնն ինձ սրտապնդեց, բայց քիչ անց սիրտս սկսեց տագնապով զարկել, երբ աւելի մօտենալով, տեսայ, որ այդ մարդը կարծես թէ նստած էր... մէկ ուրիշ մարդու վրայ «թեղդուեցի է...», — անցաւ մտքովս, եւ ամբողջ մարմինս սրտիաց սարսափից Մի պահ խուճապահար ուղեցի ետ դառնալ բայց ինքնաբերաբար մղուեցի առաջ։ Մարդը վեր կացաւ նստած տեղից ու հայհոյելով, նորից սկսեց քաշքշել շասնելով նրան, ես յանկարծ քար կտրած կանգ առայ այդ մարդը կարծես թէ նա էր, ով մի անգամ թաթարիայի մի ինչ-որ գիւղաքաղաքում, երբ ես մի անգամ թաթարիայի մի ինչ-որ գիւղաքաղաքում, երբ ես գիւղերից առնէ շտեմելով, փուռուլ-փնել էի մի լծուած, կիտազիչընելու տեղ շտեմելով, փուռուլ-փնել էի մի լծուած, կիտազիչընելու տեղ շտեմելու անկիւնում, գիւղերուայ կէսին ինձ յանկարծ փուլ շինութեան անկիւնում, գիւղերուայ կէսին ինձ յանկարծ արթնացրեց եւ իմանալով, որ հայ եմ, ասաց, թէ աւելի լաւ կը

լինի՝ թողնեմ հասեղից Հեռանամ, որովհետեւ իրենց կողմերում չեն սիրում հայերին, իսկ հասեղ ամէն գիշեր հաւաքւում են ինչ-որ հարսեցողներ, պոռնիկներ ու «փշողներ» եւ որ ինքը բիւրեղեայ սրտի տէր մարդ է եւ կարծում է, որ հայերը լաւ ժողովուրդ են, չնայած անչի լաւ կը լինէր՝ կողորդներս մի թեթեւ թրջէինք, յետոյ նոր գնայիր. «Հը՛, ի՞նչ կարծիքի ես»,— ասաց նա ինձ, քնկոտ ճոճուելով, անհասկացող-անհասկացող նայում էի նրան. գլուխս մշուշոտ էր, կարծես դեռ երազի մէջ էի այդ մարդը յանկարծ մոայլուեց եւ գժգժ մըթմըթալով ինչ-որ բան, մի տեսակ սպառնաց. «Հաշուի առ,— մատը տնկելով, խորհրդաւոր ասաց նա,— ես կարող էի քեզ չզգուշացնել ուղղակի մեղքս եկար. կարող էի, չէ՛, կարող էի, չէ՛».— նեարդայնացած կրկնեց նա՝ կիպ մօտենալով ինձ. ինչ, սթափուելով, քրքրեցի գրպաններս ու նրա բուռը լցնելով ձեռքս ընկած կոպեկները, պատուհանից դուրս թռայ, ապա մի կերպ խոյս տալով փողոցային շներից, ինչ-որ խաւար, խորդուբորդ ու ծուռուժուռ ճամբով դուրս եկայ գիւղաքաղաքից եւ յայտնուեցի մութ, հսկայական տափաստանում, ապա ընկնելով մի ծառի տակ, պինդ, աներաղ քնեցի՝ լուսադէմին արթնանալով մէջքիս սուր, խայթող ցաւերից, կիսամեռ...

— Դու ուռեւորէն չես հասկանո՞ւմ,— գլխի կիսադարձով սրտնեղած խոպաց այդ մարդը՝ փորձելով քաշել-հանել միւսին, որը մինչեւ գօտկատեղը ցեխի մէջ էր թաղուած,— օգնի՛ր:

Ես կռացայ ու մի ձեռքս պցելով ընկածի գօտկատեղից, միւսս՝ թեւից, սկսեցի ձիգ տալով քաշել, բայց գլուխս պարտուեց կոպեկանոց գինու ծանր հոտից:

— Դու Թաթարիայում եղե՛լ ես,— ընթացքին հարցրեցի ես քաջաչոզին, բայց նա, ըստ երեւոյթին, չլսեց, որովհետեւ անընդ-մէջ հայհոյում էր. ինչ անկատեցի, որ նա նոյնպէս հարբած էր. ճապող թրով, մաղմղոտ դէմքով տարիքն առած մի մարդ, իսկ ընկածն ամենաշատը քսան-քսաներկու տարեկան, ինչքան կարողացայ միան մէջ տարբերել, դեղեցիկ դիմագծերով մի ջահել տղայ էր. Մարմինն ասես մեռելի էր՝ ծանր, գարշահոտ, կեղտոտ ու անկենդան. աչքերը փակ էին, բերանը կիսաբաց, եւ միայն խոխոռոցներն ու որեւէ մկանի յանկարծակի ջղաձգումներն էին մատնում, որ դա, ուրեմն, կենդանի մարդ էր. ինչ մի տեսակ բթացել-չլմել էի, ամէն ինչ անում էի ինքնաբերաբար՝ չմտածելով ոչ մի բանի մասին. ամէն բան ցնդել էր, եւ թւում էր, թէ ամբողջ կեանքում ես միայն այս էր, որ արել ու անում էի ի վերջոյ, ես ու այդ մարդը ընկածին քաշելով բարձրացրեցինք այնքան, որ միայն կօշիկները մնացին տիղմի մէջ. Ձեռքերս, շորերս ցեխոտուել էին, եւ ես սրտնեղելով, կըշտամբեցի ինքս ինձ, որ ամէն անգամ խառնւում եմ նման պատմութիւնների մէջ:

—Դու է՞ր վագոնի հայերից ես,— կարծես թէ յիշելով, որ ես այդտեղ իր հետ եմ, ասաց տարիքտար զլուխը դէմ տալով միւսի մէջքին՝ երեւի ուղեւալով ձեռքերն ազատել, որպէսզի միանգամից գրկէր ընկածին թեւատակերից, բայց յանկարծ կորցրեց հաւասարակշռութիւնը, եւ երկուսով նորից շրխկացին գետին՝ այս անգամ խոտերի մէջ՝ ինձ էլ քաշելով վար իրենց հետ, բայց ես կարողացայ ազատել թեւս եւ, ցատկելով ետ, չընկայ Մարդը շատ անյարմար ընկաւ. նա յանկարծ գոռաց եւ կողքի ընկնելով, սկսեց մի օտքը զուրս քաշել միւսի տակից՝ հետն էլ կատաղած հայհոյել վերջապէս նա վեր թռաւ տեղից եւ նորից սկսեց օտքով հարուածել ընկածին խոռնաչիօթ խօսելով, հազալով ու թքելով։ Երկու անգամ, ինչպէս պիտի թուաց, նա իր յիշոցների մէջ յիշատակեց ինչ-որ Մարթա Սեմեոնովնայի, յետոյ ինչ-որ պարսկներ ու հացի դանակ Մէլ-Սեմեոնովի, եւ նրան քաշեցի մի կողմ. ընթացքում նա յանկարծ զարմանալի յատակ ինձ ասաց, որ ես իրեն մի շիշ հայկական կոնեակ եմ պարտք, որովհետեւ ինքը փրկել է մեր՝ ինչպէս ինքը ասաց՝ «հայերի ճակատագիրը»։ այդ ինքը, կուրծքը դէմ տալով, թոյլ շտուկ, որ Ֆասկի թաթարները գան ու թալանեն մեր վագոնը. «Մէլ» ասի ես,— դուք իրաւունք չունէք հայերին ձեռք տալու...»։ Ես նրան նստեցրի գետին՝ համոզելով, որ պէտք չէ հէնց հիմա, էս բոպէին գնալ ու կոտորել թաթարներին, այլ կը դնանք մի ուրիշ, անկի յարմար ժամանակ։

—Ֆոկային էլ, չէ՞, կը վերացնենք,— մի պահ կարծես պայծառացաւ նա,— յատկապէս Ֆոկային—

—Ֆոկային էլ,— ասացի ես։

Նա մի ակնթարթ հանգստացած լռեց՝ զլուխն առնելով ավերի մէջ, ծնկներն օրօրելով, բայց յանկարծ նորից փորձ արեց նետուելու դէպի ընկածը, որն արդէն խոխուում ու խոքում էր՝ զլուխը թաղած խոտերի մէջ։ Ես նորից բռնեցի նրան. նա յանկարծ սկսեց հեկեկալ ու խելագարի պէս դէս ու դէն նետել զլուխը. մի պահ ծոր տուեց ինչ-որ երգից մի տող, ապա սկսեց դեղատասնաժարի կուրծք ծեծելով, պատմել մի ինչ-որ շփոթ ու մութ պատմութիւն, որից ես մի կերպ կարողացայ հասկանալ, որ այդ ջահելն իր «սեփական տղան» է, որը «զաւաճանել է սեփական հօրը», որովհետեւ իր՝ հարազատ հօր ձեռքից խլել է Մարթա Սեմեոնովնային, որը իրենն է, միայն իրենը. «Եկայ տեսայ պաշպչում են...»։ նա արանքներում յիշատակում էր ինչ-որ կեղտոտ մանրամասներ, որոնցից իմ սիրտը բառացիօրէն խառնեց, եւ մի բոպէ առաջուայ իմ վերջնական որոշումը՝ տանել դրանց տնակ ու քնեցնել, մի ակնթարթում յօգս ցնդեց։

—Ես ձեռ չուն տիրոջ...— հայհոյեցի ես ու թքելով շուռ եկայ եւ սկսեցի փնտռել իմ լուացքը, բայց, ըստ երեւոյթին, վերնաշապիկս ու ներքնաշորերս գողացել էին՝ գտայ միայն մի

գուլպատ Մինչ այդ մարդը գեռ պատմում էր. խօսում էր փրփրած ու ծոր տալով լինելով ինչ-որ Հին ու նոր Հալիւններ, անուաններ, մեքենայի մասեր, նախագահներ, եւ այլն Օս վերջրեցի գուլպատ ու ետ դարձայ դէպի արահետը Երբ արդէն դուքս էի դալիս եղեգնուտից, նրա ձայնը յանկարծ կտրուեց, երևի փռուելով Հարագատ որդու կողքին, արդէն խռմփում էր...

III

Այն, որ շորերս գողացել էին, ցաւազնօրէն խոցեց սիրտս ինձ յատկապէս դառնացրեց կորուստն իմ վերնաշապիկի, որը թէեւ գունաթափ էր ու մաշուած, այնուամենայնիւ, ինձ գուր էր դալիս. զգացի, որ էլ չեմ Հագնելու այդ վերնաշապիկը եւ շատ ուժեղ յուզուեցի. Վէս տեսակ էլ բան կը լինի՞.— մուսլ քրթմնջացի ինքս ինձ.— ամէն ինչ թարս էն Ուզում էի գուր պայով մաքրել ձեռքերս, բայց ափսոսացի եւ գուլպան խրելով գրպանս, պոկեցի մի փունջ խոտ ու սրբելով ձեռքերս, գնացի դէպի տնակը Պատուհանից լոյսը շեղակի գարկել էր խորդու-բորդ գետնին, եւ պարզ երեւում էին քարերն ու չոր ցեխա-գուղձերն իրենց տձեւ, երկարուն ստուերներով, եւ այն մտքից, որ շուրջը խաւար, ամալի տափաստանն է, դիմացը՝ խաւար գետը, վերելում խաւար երկինքը, իսկ այստեղ, ահա, լոյս է.— յանկարծ Հոգիս լցուեց այնպիսի երանագին խանդաղատան-քով, որ ես վտանգից խոյս տուած մարդու պէս յանկարծ ուժգին ցանկութիւն ունեցայ անելու ինչ-որ շարանճի, ուրախ մի բան. մի պահ մտքովս անցաւ վախեցնել տղաներին, բայց յանկարծ ներսից եկաւ իմ Հասակակցի ձայնը. նա տուեց իմ անունը. ես կանգ առայ, ապա զգուշօրէն նստելով շեմքին, սկսեցի ականջ դնել, Հայեացքով դարձած դէպի խաւարը, մըտ-քով դէպի լոյսը.

—...չէ, ախպեր, էդ՝ ուրիշ.— ոգեւորուած ասում էր իմ Հասակակիցը ըստ երեւոյթին, դիմելով միայն դարաբաղցուն, որովհետեւ չորրորդին՝ փափիկին, նա տանել չէր կարողանում, քանի որ ինքն էլ նրա պէս փչան էր —ինքը, ախպեր, շատ միամիտ է. թէ որ, խօսքի օրինակ, տեսի, որ երկու Հոգի կը-ւում են, չէ՞, Հա՛յ-հարա՛յ իրեն անպոչ գգալի պէս մէջ կը դցի վա՛յ, պէտք չի՛, մի՛ կուռէք.— խօսքն, ուրեմն, իմ մասին էր, եւ ես նստած տեղս, չգիտես ինչու, կծկուեցի —Մի խօսքով ջոկող մարդ չի.— նրա մահճակալը ճռուաց՝ ըստ երեւոյթին, նա փոխեց իր դիրքը.— էլ չի առի, կարող է՝ Հետագայում էս մարդիկ Հաշտուեն, իրար Հետ քէ՞ք անեն, արանքում ես տու-ժեմ.— լուեց լուցկու չիկոց, ապա կարճ բկահազ՝ երեւի ծը-խախտտ վառեց. —Կամ էլ, ախպեր, ինչ իմանաս, կարող է՝ շուտ գան ու դանակը խրեն թիկունքդ, ինչ իմանաս, ո՞վ են, ինչացո՞ւ են, ինչի՞ Համար են կուռում... ճիշտ չեմ ասո՞ւմ...

Նա, ի հարկէ, նախապէս գիտէր, որ ինքն անպայման ճիշտ է ասում. հաստատելու կարիք չկար, եւ նա մի պահ լրանց, ապա թէ կարճ, նենդահնչուն ծիծաղեց. փափիկն իր մահճակալից ինչ-որ բան ասաց՝ հազարով. եւ միայն «խղճ...», երեւի «խղճով», բառը հասկացայ. իմ հասակակիցը բանի տեղ լրգրեց նրա առարկութիւնը եւ ճշթացնելով իր, երեւի, թեւին, շարունակեց.

—Մարդու մէկը լիմար-լիմար գլխից դուրս է աւլիս, բան չի հասկանում,— նա, ուրեմն, այնուամենայնիւ, խոցեց փափիկին.— բայց դու բանի տեղ մի գիր թող իրեն-իրեն խօսի. մի օր էլ ուրիշ մի տեղ թանի ճանճի պէս մէջ կ'ընկնի՛ կը տան մոռութիւն—

Փափիկն ուժեղ չպպացրեց չրթունքները, ապա, ըստ երեւոյթին, թաւալ դարով մահճակալին, ի հեճուկս նրա դռաց. «Հլա-հօ'...» եւ կարճ ու սուր սուլեց. «Քչնե՛...»:

—Յետոյ, ախպեր, մենք մի շուն ունէ՛ինք՝ ա՛յ, էդ տեսակ դու-դու էր տալիս, վերջում անհաց մնաց ու սատկեց: —Իմ հասակակցի ձայնը տիրական էր, ծաղրական-անառարկելի:

Սա նստած տեղս ժպտացի. ահա-ահա սկսուելու էր թատրոնը. նա աջուճախ վիրաւորում էր փափիկին, եւ դա կարծես թէ օրէնք էր՝ այդպէս էլ պիտի լինի, իսկ փափիկը նրա դէմ պայքարելու յարմար ու անվտանգ ձեւ էր ընտրել. ամէն ինչ վերածում էր կատակի ու նրբօրէն ծաղրում էր նրան կամ էլ նրա խօսքը լսում եւ անտեսում էր՝ յանկարծ բոլորովին ուրիշ կապ չունեցող մի բան ասելով: Բայց այս անգամ փափիկը չպատասխանեց. իմ հասակակցի ձայնը լուրջ էր ու սպառնալից, եւ ես մի պահ խղճացի փափիկին՝ պատկերացնելով նրա դէմքի խռով-անճար արտայայտութիւնը:

—Կամ էլ, ախպեր, որ մեր գործերն էսօր քարի տակ են մտնում էլի իր մեղաւորութեամբ է,— տաքացած շարունակեց իմ հասակակիցը.— ինչ ասում են բերանը բաց՝ հաւատում է, — նա, ըստ երեւոյթին, արեց իր տնազը եւ նորից ծիծաղեց: —Դրանք ցեղական հաւատացող են, ախպեր, դրանց ցեղը էդ տեսակ է. էն գլխից էլ գիտէի, որ դրա գլխին ջուր չի տաքասակ է. էն գլխից էլ գիտէի, որ դրա գլխին ջուր չի տաքանալ, բայց դէ, ախպեր, տունս պապական հին տուն է, էլի, չորս չուած մատ ճաք է տուել. ասի՛ հերն էլ անիծած, հեռը չորս չուած մատ ճաք է տուել. ասի՛ հերն էլ անիծած, հեռը չկամ Ռուսաստան, փորձեմ, մի երկու կոպեկ փող ես գցեմ, թէ չէ նախիր-մախիր պահելուց էլ օգուտ չկայ...— նա հազաց. —Հէ՛յ գիտի, որտեղից ու՛ր ընկայ,— հողոց քաշեց նա,— անցեալ տարի էս ժամանակ Բերդասարի գլխին նստած իմ քէֆին լվարկացնում էի...— դարձեալ լուցկու չիկոց լուեց: —Օրինակ, ախպեր, ինչի՞ նման էր՝ որ էսօր քեզ վրայ մէկը գլուխը գցած էն տեսակ գոռգոռում էր... յանկարծ միանգամից խօսքը գոռչւրէն շուռ տուեց նա: —Դու գիտես՝ իվանիչը չհասկացա՞ւ. շատ լաւ էլ հասկացաւ... Փոխանակ փշի-փշի անի շէֆին ինքն

է իրեն չէ՞քի տեղ դնում... Դիր,— յանկարծ ջղայնացաւ նա՝ խօսքը հետակայօրէն ուղղելով ինձ,— վերջում տեսնենք ո՞նց ես տակից դուրս գայու,— նա չարութեամբ փնչաց,— օրինակ, քեզ ի՞նչ է պատասխանելու...

Նա ակնյայտօրէն սիրաշահում էր դարաբաղցուն, բայց դարաբաղցին լուում էր. ո՛չ հերքեց, ո՛չ հաստատեց նրա խօսքերը. նա, երեւի, իր սովորութեան համաձայն, չէր էլ լսում, թէ իրեն ի՞նչ են ասում. այդ տղան միշտ տարուած էր լինում ինչ-որ բանով, որ անյայտ էր. նա ընդամէնը մի թեթեւ շարժւեց իր մահճակալի վրայ, բայց ձայն չհանեց.

—Ես որ լինէի՛ էդ տեսակ չէի անի, է՛, ախպեր,— ասաց իմ հասակակիցը —Անցեալ տարի... երեւի կ'իմանաս, ձեր կողմերում էլ է երեւի էդպէս. քաղաքից միշտ փողոտները աւտոյով սիրուն-սիրուն՝ որ նայես՝ ոնց որ մատ դիպած լինի՛ պատկէ՛րք, պատկէ՛րք.— երանութեամբ ծոր տուեց նա,— աղջկերք են բերում մեր սարերը. մի ձորի մէջ, բնութեան գրկում. Թարաւներն առնում, ծաղիկ են քաղում ու դնում. Մի անգամ էլ ես ու Խլօ Գէւոն նստած ենք Բերդասարի գլխին. նախիրն իր քէ՛Փին արածում է, մենք էլ մէջք-մէջքի տուած, հերթով չվը-վացնում ենք, մէկ էլ տեսնենք՝ հտեւի կողմից մի արու կամայ մտաւ Ծմակ. միջից չաղ, սպիտակ մազերով մի բուռայ դուրս եկաւ, էս կողմից էլ դուռը բացուեց՝ մի մատղալ Երինջ... Ի՞նչ ասեմ, լոյս էր տալիս է՛, լոյս...

—Երինջը ո՞նց կարող է աւտօ նստել,— իր մահճակալից ծաղրազին ձայն տուեց փափիկը —Ի՞նչ սուտ բաներ ես քեզ-նից մոզոնում...

—Դու քո մտուրքին մնա՛, քեզ քար գցող չկայ...

—Քար լինէր, կը տայի դանկիր, կը բռնէի Ամերիկա...

—Լա՛ւ, հոգուս պարտք լինի, գալիք տարի գարունը որ բացուեց, քեզ էլ քշեմ նախիր՝ քո էդ փուչ աչքով համոզուես... Հա, հիմա էս Խլոն ասում է. Արի դեանք էդ մարդու սեւը տանք մի ոտը փոսում է՝ նայիր ի՞նչ է անում. Ասի էս տեսակ քմծիծաղով ասի.— նա քմծիծաղեց. «Եիմար ես, արա՛, կը դնանք, բայց ուրի՛շ բան կ'անենք. Գնացինք. Հիմա էս Գէւոն մէջքիցս հա քաշում է. ասում է՝ ամօթ է, արի ետ դառնանք Ծս, ախպեր, մօտեցայ ու՛ էն որ կ'ինոններում ասում են, է՛ ա՛յ, էդ տեսակ ասի. «Ողջո՛յն, չէ՞՞՞՞, բնութեան գրկում ըզբօսնում ենք. էդ մարդը նայեց, կարմրեց՝ ոնց որ գլխին սառը ջուր լցնէին Ասի. «Զվախենա՛ք, չէ՞՞՞՞, ես ձեզ հասկանում եմ. վախկոտ մարդ էր՝ երեւում էր, թուրը չորացել էր բերանում, ես էլ դազանակը ձեռիս պտտում եմ. Ասեց, «Մարդու ոսկոր ենք ման գալիս, հնազէտ ենք. Ասի. «Եղա՛ւ, չէ՞՞՞՞, էդ ընկերուհին ձեր հարազատ աղջի՛կն է...» Ելմեց, դոյն տուեց. դոյն առաւ Ասի. «Կատակ ենք անում, չէ՞՞՞՞, մենք էլ շնայած որ անասունի հետ գործ ունենք, բայց կեանքի վայելքներից մի

թիթեւ հասկանում ենք, խոտ չենք ուտում: Էդ մարդն ուրախացաւ. ասում է. «Է՛լաւ տղերք էք, երեւում է, ձեզ հետ կարելի է խմել: Ճիշտն ասած, տղերք ջան, հնազէտ չեմ բանաստեղծ եմ, երեւի լատ կը լինէք՝ կոստան վարդանեան: Ասի՛ւ էիք լաւ է, որ բանաստեղծ էք, բայց հատեղ, չէ՛ք, ամէն քարի, թփի վրայ հազար աչք կայ, անցեալ անգամ էլ մէկը ձեզ նման՝ մի թռչնակի բերեց, տարաւ, վերջում տարուեց:» Էդ մարդը կոպի պէս գլուխը ցոնցեց, նայեց, ասում է. «Մի՛նք թէ՛ տարուեց:» Ասի՛ւ «Վառուեց, է՛լի, չէ՛ք, էդ հազար աչքից մէկը վառեց:» Էդ մարդը մզզաց, «Հր՛մ» արեց, Մէկ էլ գլուխը մտցրեց աւտոյի մէջ: Ծս, ախպեր, առիթից օգտուելով, էդ ընկերուհուն մի կ'ուշտ աչքով արեցի վերջը, էդ մարդն աւտոյից երկու հատ նոփ-նոր չորագոյնանի գրիչ ու երկու հատ էլ վառիչ հանեց, տուեց: Ասի՛ւ «Ծղա՛ւ, չէ՛ք, ես ձեզ հասկացար Բարի վայելում: Գնացի՛ք, հը՛...» Ես մի պահ լռեց՝ երեւի ստուգելու տպաւորութիւնը, բայց, ըստ երեւոյթին, մնաց դժուոր, որովհետեւ ոչ ոք չարձագանգեց. «Հիմա ի՛նչ եմ ուզում ասած լինել:» Թիթեւակի շփոթուեց նա. «Ա՛յ, մարդն էդ տեսակ պիտի ջոկող լինի. տես, ախպեր, ես որ ասի «վառուեց», էդ մարդը պահի տակ ջոկեց, որ... մենք... վառիչ ենք ուզում...» մի կերպ տեղաւորեց նա. «Գրիչն, ասի, կը տամ տղիս՝ թող խզրզի...»

«Վա՛յ, սրա՛...» յանկարծ ձեռքերն իրար զարկելով, դուռայ փափիկը. «Վա՛յ... Ստերի տունը քանդուեց... Վա՛յ, ասում է՝ ասի «վառուեց», վառիչ տուեց... Վա՛յ...»

«Ի՛նչ ես լաչառ կնկայ նման վեր-վեր անում, իրեն կորցրեց իմ հասակակիցը... քոր ես առնու՛մ... խայթեց նա»

«Յետոյ էլ էն մարդուն քննադատում ես, փափիկի՛ ճաշը լըջացաւ էն մարդը ձեռքի ինչ եկել՝ արել է՛»

«Ծս ճշտութիւնն եմ ասում, յիմա՛ր, ըորբոցուեց իմ հասակակիցը. «Պիտի ձեռքից չեկանն անես, թէ չէ՛ եկանն ո՞վ ասես կ'անի...»

«Թող չէ՛քը դո՛ւ լինէ՛ր՝ անէ՛ր, հակադրական եղաւ փափիկը. «Մի պահ հայէս երեւակայելով պատկերացրու, թէ չէ՛քը դո՛ւ ես...» նրա ձայնի մէջ կծու-թաթուն ծաղրանք կար ու խորամանկ մի շեշտ, կը գնաս կը քամատուն... Երկրորդըն էլ՝ յիմարը... դու ես...»

Իմ հասակակիցը, ի զարմանա ինձ, միանգամից չլատասխանեց. նա չլատասխանեց նոյնիսկ այն ժամանակ, երբ, իմ կարծիքով, արդէն պիտի պատասխանած լինէր: Ես մի քանի անգամ փորձեց ինչ-որ բան ասել, բայց չկարողացաւ շունչն, ասես, չէր հերիքում եւ, խեղդուելով, կարծես թէ ամաչկոտ խնթնեցում էր, եւ ես հասկացայ, որ նա չէր կարողանում զսպել հրնուանքի իր ժպիտը, որը խանգարում էր նրան խօսել ի վերջոյ, լսուեց նրա զուարթ, լիաթոք ծիծաղը դա, կարելի է

ասել, մի կարճ ակնթարթով երկանկացած մարդու անբիծ-անստուեր ուրախութիւնն էր, եւ ես ինքս իմ մէջ որոշեցի, որ այսուհետ նա կը լինի մեր «չէՖը» Լուս էր նաեւ փափկիկը, եւ ես յանկարծ երախտագիտութեամբ լցուեցի նրա հանդէպ, որ նա ինձ այդպէս անձնուիրաբար պաշտպանում էր եւ ինձ մեղաւոր զգացի, որ նրա վերաբերեալ երբեմն-երբեմն վատ բաներ անցընում մտքովս... Հոգիս խաղաղուեց, որովհետեւ բանը, ինչպէս ինձ թուաց, պարզուեց մինչեւ վերջ. ինչ որ կասկածեցի էր, դարձաւ անկասկած, ինչ որ մութ էր՝ լուսաւորուեց: Ես ուրախացայ, որ իմ հասակակիցն ակամայ մատնեց իր ցանկութիւնը լինելու մեր մէջ առաջինը, չնայած մինչ այդ ես դա զգում էի պարզօրէն, բայց ինձ համար տանջալիօրէն տրհած էր այն անորոշութիւնը, որին էր ենթարկում նա ինձ, ինքն իրեն եւ վիճակը Ես ինձ ազատ զգացի այն աւելորդ բեռից, որ ճնշում, ճզմում էր ինձ այսքան ժամանակ. «վերջը-չնջացի ինքս ինձ,» է՛ս էլ վերջացաւ... բայց նոյն պահին ըզզացի, որ դա լինելու բան չի — միայն թէ, — անցաւ մտքովս, — ուրեմն ես ամսով սոված-ծարաւ քարչ գամ էս անտէր տափաստաններով, արա-նրա առաջ վիզ ծռեմ ինչ է թէ մի գործ գտնեմ, որ հիմա էլ իմ չարչարանքը տան իմ ձեռքը... մէջ մի դէպքում, — Ֆլլացի ես, եւ աչքերիս դէմ լրիւ սեւացաւ վրդովմունքից ու կատաղութիւնից, երբ նորից վերապրեցի այն միջոցը, որ տեղի ունեցաւ ինձ հետ մի ինչ-որ կորած-մոլորած դիւղի գրասենեակում. մոլեգնած նախագահը, որ զայլուցից կասկարմիր կտրած, փրփրել էր տարօրինակ արտահագուստով, ոտից գլուխ ցեխի մէջ կորած, դիւարին աչքերին քաշած մի մարդու վրայ, որը ապշելիօրէն հանգիստ-անվրդով կանգնած էր նրա առջեւ, նկատելով ինձ, յանկարծ լրիւ կորցրեց իրեն եւ դազազած ոտքը յատակին խփելով, ինձ ուղղակի վռնդեց դուրս, բայց ես յամառեցի խնդրելով, որ նա ինձ լսի ի պատասխան՝ անսպասելիօրէն դէպի ինձ սլացաւ մոխրամանը. ես մի կերպ ճողովեցի իմ ետեւից դուրս պրծնելով իր առանձնասենեակից, նա յարձակուեց գործավարուհու վրայ, թէ՛ «Բասի հազար անգամ եմ քեզ զգուշացրել, որ հզ կեղտոտ ցիգաններին ներս չթողնես...» Ես սեղմեցի ատամներս, եւ նորից ներսումս ամէն ինչ խառնուեց իրար, եւ մութ կերպով զգացի, որ իմ մէջ ատելութիւն է արթնանում իմ հասակակցի նկատմամբ՝ ասես ինքնաբերաբար, ինձնից անկախ Ես վեր կացայ մտնելու ներս, որպէսզի ամէն ինչ նորից ընկնէր իր տեղը, բայց նոյն պահին էլ նորից նստեցի. ներսից յանկարծ եկաւ դարաբաղցու կամացուկ, անշտապ, ասես խոր խորքերից ելնող ձայնը.

— Այ, դուք էդպէս առում, խօսում, ուրախանում էք, բայց իմ սրտին որ դանակ զարկեն՝ մի պուտ արիւն չի դայ... գլուխում եմ... ես ինձ կը սպանեմ... ես չեմ դիմանայ...

— Էդ ի՞նչ ես խօսում,— ըստ երեւոյթին, վրայ նստելով, վախուճորած ու տարակուսած Հարցրեց փափիկը.— Թէ՛... ոտա- նաւոր ես արտասանում,— խօսքը ծռելով, փորձեց սրամտել նա, բայց զարբաղցին չարձագանգեց, եւ նա սկուեց:

— Ասում էր՝ մէրս ցնորուել է... Վա՛յ, մա՛մ ջան,— զարա- բաղցու ձայնը լացակումեց: — Ասում էր՝ ճաշը բրդում, դնում է Արամի նկարի առաջ ասում է՝ կեր, բայց ջան, արբ դու է- սօր բան չես կերեր...— նրա ձայնը խեղդուեց, եւ ես Հասկացայ, որ նա լալիս էր: — Ասա, շնայէիր, էլի չտեսնէիր... աչքերդ խը- փա՛ն անցնէիր...—

— Արամն ո՞վ է, ախպէ՛րդ,— մի տեսակ զգոյշ, մեղաւորուած Հարցրեց փափիկը — Բա ասում էիր՝ ախպեր չունենա՛ս,— յանկարծ աւելացրեց նա Հետաքրքրուած:

— Ախր, ինքը բանակում էր, որ ինձ էլ տարան,— զարա- բաղցու ձայնը բարակ-կրծքային էր եւ նման էր յուսակոտոր վայնասուտնի — Վա՛յ, Աշխէ՛ն ջան... վա՛յ, մա՛մ ջան...— նա ի- րենց բարբառով ինչ-որ բան ասաց, որը ես չհասկացայ, բայց ձայնն արդէն զառանցական էր: — Զէ՛, ես տուն չե՛մ գնայ... ես ինձ կը սպանե՛մ...—

— Խելքդ Հօ չե՛ս գցել, արա՛ւ,— յանկարծ կատողեց իմ հա- սակակիցը — Մարդ ես, մարդավարի բան ասա՛՛ Հասկանանք... Մի էս կողմը շուռ արի,— նա, ըստ երեւոյթին, իր մահճակալից ձգուելով, սկսեց քաշքշել զարբաղցուն: — Փոխանակ ինձ ասես՝ երեսդ արել ես էն յիմարի կողմը էն ի՛նչ է Հասկանում որ քեզ ի՛նչ ասի... — Նրան երեւի դուր չէր գալիս, որ զարբաղ- ցին ոչ թէ իրեն էր գիժում, այլ՝ փափիկին:

— Թո՛ղ... թո՛ղ...— ասաց զարբաղցին եւ յանկարծ, Հաւանա- բար, ուշքի գալով, անսպասելի լռեց: Բիշ անձ սկզբում բեկե- կուն ու դողացող, ապա թէ Հաստատուն ու յստակ ձայնով սկսեց պատմել Պարզուեց, որ մեր այստեղ գալու Հէնց առա- ջին օրը, երբ մեզ տարել էին կայարան բռնաթափելու աղիւսի վագոնները, նա խանութում ծխախոտ գնելիս յանկարծ Հանդի- պել էր իր Համագիւղացուն, որին նոյնպէս Բառայութեան էին բերել այս կողմերը, եւ սա, տեսնելով զարբաղցուն այստեղ, մնացել էր ապշած, ապա իմանալով նրա՝ տուն չգնալու մը- տադրութեան մասին, որոշել էր պատմել նրանց ընտանիքի գլխին եկածը պատմել էր, որ նրա եղբայր Արամը, բանակից բարեկարգ տուն գալով, դարձել էր գիւղի նախրապանը եւ մի անգամ իրիկունը մթնշաղին նախիրը տուն քշելիս անտառի լանջից նկատել էր, որ իրենց գիւղի գերեզմանոցում, որ գիւ- ղից դուրս է, Ծմակ մի տեղ, ինչ-որ մարդիկ ինչ-որ բան են անում գերեզմանոցի այն մասում, ուր թաղուած է իրենց վա- դամեռիկ քոյր Աշխէ՛նը: Միտը ահ տուած վազել է եւ տեսել, որ Հարեւան գիւղի թուրքերից են եւ գերեզմանն էլ իսկապէս իր քոյր գերեզմանն է: Թուրքերից մէկը Ծնկած է նղել...—

Ղարաբաղցիս այստեղ նորից սկսեց գազազած լաց լինել, եւ լեզուն չզօրեց ասել, թէ ի՛նչ են արել թուրքերը միայն լա-
ցի միջից ասաց ընկարը...», եւ ես նստած տեղս սահմուկեցի
Յանկարծ ծանր լուսթիւն տիրեց Միտք չկար, ոչինչ չկար,
Անդրադարձայ, որ տենդագին քորում էի արմունկս Հեռո՛ւ,
իմ ներսում ինչ-որ տեղ, դանդաղ աճում էր անրոշ-տարտամ
մի զգացում ուրախութեան հեռաւոր երանգով: Լաւ էր, որ
այդ պահին ես ներսում չէի եւ չէի տեսնում զարաբաղցու դէմ-
քու ինձ, չգիտես ինչու, թւում էր, որ եթէ ես տեսնէի զարա-
բաղցու դէմքը, տեղի կ'ունենար սարսափելի, անտանելի, անհը-
նարին մի բան, եւ մենք բոլորս կ'ոչնչանայինք: Եւ յանկարծ
եւ նրա հանդէպ լցուեցի ինչ-որ չար դժգոհութեամբ եւ սկսե-
ցի նրան կշտամբել այն բանի համար, որ նա կար, այդտեղ էր,
եւ մի անմաքուր միտք յանկարծ ծագեց գլխումս, եւ ես կառ-
չեցի այդ մտքից՝ զգալով, որ ընկնում եմ, անվերջ ընկնում:
«Կարո՞ղ է պատահել,— ինչ-որ չարախինդ մարմալով մտածեցի
եւ,— կարո՞ղ է պատահել, որ ինքն էդ բանը հ ի մ ա է
պատմում, որ գլուխն ազատի մեր էս վիճակից, թողնի հեռա-
նայ... ինքն, ուրեմն, ափսոսում է, որ միացաւ մեզ... ինքն ա-
տում է ինձ... Հաստատ...» Ես միաժամանակ զգում էի, որ
այն, ինչ մտածում եմ, անարդար է, բայց զնալով ինձ աւելի
ու աւելի էր դուր գալիս մեղադրել նրան, եւ ես ակամայ
խրուեցի այն բոլոր մանր-մունր թերութիւնների մէջ, որ նա
ունէր եւ այն սխալներ, որ արել էր Միտքս տենդագին
քչփորում էր այն կեանքը, որ այստեղ ապրում էինք մենք եւ
նա, եւ որսալով նորանոր բծեր, եռանդագին յարձակում էր
դրանց վրայ՝ յարձակման թափի համեմատ տալով դրանց մեծ,
համարեա՛ ճակատագրական նշանակութիւն: Ես զբաղուած էի
այս անուրախ աշխատանքով, երբ յանկարծ եկաւ փափլիկի
ձայնը, որ առաջինը խզեց լուսթիւնը, եւ ես հասկացայ, որ
գուցէ թէ այդ ընթացքում մեզնից ամէն մէկը զբաղուած էր
այդ ծանր լուսթիւնը մարսելով յենակէտեր փնտռելով կան-
գուն մնալու համար:

—Յետո՞յ,— մեզմ ու ցաւակցաբար հարցրեց փափլիկը,—
բա յետո՞յ...

—Էլ ի՛նչ էյետոյ»,— նրա խօսքը խլեց իմ հասակակիցը,— էլ
էյետոյ՞ մնաց, որ էյետոյ»,— գազազեց նա: —Պարզ չի՞՞ գլու-
խը քարով աղացել են,— դաժան ու չոր ասաց նա: —Թուրքին
աստուած կա՞յ, որ հարցնում ես: —Նա խօսում էր մեղադրա-
կան ձայնով, ասես ամէն ինչի մեղաւորը փափլիկն էր: —Մի բո-
ւէ,— ըստ երեւոյթին դառնալով զարաբաղցուն, կարծես յան-
կարծակի ինչ-որ բան լիչելով, ինքն իրեն ընդհատեց իմ հասա-
կակիցը:— Բա մինչեւ հիմա ինչի՞ համար էիր ինձնից թաքցը-
նում,— նրա ձայնը կասկածոտ-զգուշաւոր էր: —Փամանակին ա-

սէի՛ր՝ մի բան կ'անէի՛նք, — մեծամտաբար ասաց նա — Փողը կը
հաւաքէի՛նք՝ կը տալինք ձեռք, կ'ուզարկէի՛նք...

— Բա ժամացոյցն ո՞վ առնէր, — խայթելու առիթը բաց չթո-
ղից փափլիկը — Էն խեղճ ուռու...

— Ասում ես, առաջ ինչի համար ինձ տեղեակ չէիր պա-
հու՛մ, — իր հարցը կրկնեց իմ հասակակիցը նրա ձայնն այս
անգամ սառն էր ու անվրդով:

— Վախենում էի... — դժուարութեամբ, հաւանաբար, թուքը
կուլ տալով, կամաց պատասխանեց զարաբաղցին, — վախենում էի...

— Ինչի՛ց էիր վախենում, — ծանր ու ընդգծուած ներողանը-
տութեամբ ասաց իմ հասակակիցը — Կարո՞ղ է՝ էսքան ժամա-
նակ որեւիցէ մէկը իմ ներկայութեամբ մի թի՛նք խօսք ասած
ի՛նչի քեզ, — նա խօսում էր հարիւրամեայ ծերունու խորիմաս-
տութեամբ, եւ ինձ նոյնիսկ թուաց, թէ նրա ձայնի մէջ մի
թեթեւ հեգնանք ու քամահրանք կար թէ՛ ինքն իր եւ թէ՛
զարաբաղցու նկատմամբ:

— Ո՛րն ասէի՛ր — Ասէի՛ր կը գոռէի՛ որ ուրիշ մարդ էլ իմա-
նար... — Թոյլ ձայնով պատասխանեց զարաբաղցին — Դուրս է
գալիս, որ Արամին... ես եմ... սպանել... — ինչ-որ խոր ու հաշտ
թախիծով ասաց նա — Եւ կամ, ինքը՝ չկայ ուրեմն՝ ես եմ մե-
ղաւոր... Հօրս-մօրս երեսին ո՞նց եմ նայելու — նրա ձայնը դո-
ղաց — Բա ես ի՛նչ անեմ, — յանկարծ նեարգային-արագ-վճռական
ասաց նա — Զէ, չարժի... Անտառից է կորել...

Ու նա դարձեալ շուռ տուեց ու սկսեց իրենց բարբառով
արագ-արագ խօսելու Սո համարեա՛լ ոչինչ չէի հասկանում նրա
խօսքերից. ինչքան էլ որ ճգնում էի մտքումս կապակցել ինձ
հասկանալի բառերը, այնուամենայնիւ, ոչինչ չէր յաջողում:
Նա խօսում էր հապճեպ ու անկապ, ասես զառանցում էր.
Ինչ-որ պատմութիւններ՝ անորոշ ու կցկտուր՝ կորած կովերի,
եղբօր կօշիկների ու դարձեալ կովերի մասին՝ ապա յայտնուե-
ցին ինչ-որ սերժանտներ, որ իրեն ծծծել էին թէ ինքն էր ծե-
ծել յետոյ նա յարձակուեց իր հօր, մօր, իրենց հարազատների
վրայ կշտամբում էր, մեղադրում, տեղ-տեղ նոյնիսկ հայհուում
արանքներում ինչ-որ առանձին քնքշութեամբ անընդհատ հոյո-
վելով եղբօր՝ Արամի, անունը, ապա սկսեց հայհուել ինքն իրեն,
յետոյ ձայնը խեղդուեց, հազաց, մի ակնթարթ պապանձուեց ու
սկսեց թնկթնկալ...

Սո ինքս իմ մէջ կծկուել էի, եւ հետու, ինչ-որ տեղ իմ
ներսում լողում էր դեռեւս միտք չդարձած մի մութ զգացում,
յետոյ տեսայ, որ անընդհատ կրկնում եմ. չէի լեզու ունենք
չենք հասկանում, մի տան մէջ ապրում ենք՝ իրար չենք ճա-
նաչում... Եւ յանկարծ կարծես թէ հանոյցով, կարծես թէ
դիտմամբ մանրամասնելով, կենդանի պատկերացրի, թէ ո՞նց է
նրա եղբայրը կուռում թուրքերի հետ եւ թէ ո՞նց են յետոյ
թուրքերը նրան սպանում... Ես զբանից ինչ-որ տարորինակ

Թեթևութիւն զգացի եւ ճգնում էի յիշել, թէ արդեօք նա բուն սպանութիւնը պատմել էր, թէ ոչ, բայց այդպէս էլ չկարողացայ տեղը բերել իմ այդ անկարող ճիշդ յանկարծ իմ մէջ կենդանացրեց նրա այն անզօր-յուսահատ, խեղճ ու շուար հայեացքը, երբ նա վերնաշապիկը ձեռքին կանգնել էր եւ չգիտէր՝ տանէ՞ր, թէ՞ չտանէր. այդ պահին նրա ամբողջ տեսքի ու դիրքի մէջ ինչ-որ խոր տարակուսանք կար, եւ հիմա աչքերիս առջեւ յառնեց նրա այդ հայեացքը, միայն հայեացքը՝ առանց աչքերի ու դէմքի կարծես թէ շրջապատուած տարակուսանքով, եւ յանկարծ ես գլխի ընկայ, որ նրա ձայնի այն հնչերանգը, որով քիչ առաջ նա զառանցում էր խառնաշփոթ խօսելով, մի տեսակ նման էր այդ տարակուսանքին ինչ զգացի, որ այդ նմանութեան յանկարծակի գիտակցումը կարծես թէ ինձ վրայ ունեցաւ շատ վճռական ազդեցութիւն, կարծես թէ միանգամից պարզուեց ինչ-որ շատ կարեւոր մի բան, բայց ես չհասցրի հասկանալ, թէ ինչ էր դա, որովհետեւ նորից լսուեց իմ հասակակցի ձայնը, որը մտահոգ էր այն աստիճան, որ մի պահ ինձ թուաց օտար ու անճանաչելի:

— Գիտես ինչ ես անում,— դանդաղ, հատ-հատ ասաց իմ հասակակիցը. երեւում էր, որ հիմա շատ կարեւոր բան էր ասելու. — Գիտես ինչ ես անում,— կրկնեց նա. — Գնում ես տուն, թէ՛ կուզ հէնց վաղը, ուրեմն գնում ես տուն, ամէն ինչ կէտ առ կէտ իմանում ես, յետոյ գնում էր թուրքերին գտնում ես ու առանձին-առանձին երկուսին էլ վերացնում...—

— Վերացրեց ու պրծա՛ւ,— նրան վրդովուած ընդհատեց փափիկը. — Ինչ ես գլուխդ ուռեցրել ու մարդուն շեղում ես... Իրեն կը բռնեն, բանտ կը դնեն կամ էլ պրիմի տակ կը քաշեն ու կը խփեն... Օգուտն էր է, հա՛, լինելու,— հեղնեց նա,— բա էս մարդու հէրն ու մէ՛րը... — Փափիկի ձայնի մէջ սարսափ կար, նրան երեւի սարսափեցրել էր հէնց միայն սպանելու-սպանուելու միտքը, այլապէս նա անընդհատ չէր կրկնիւ՛ւնք եմ ասել, է՛... խելք եմ ասել, է՛...»:

— Ի զուր ես վախենում... Մի՛ վախեցիր,— անտեսելով փափիկի միջամտութիւնը, նորից խօսեց իմ հասակակիցը՝ հանդարտ, հաշտ ու ներհուն ձայնով եւ այնպիսի խոր թախտով, որ չէր կարելի նրանից սպասել. — Ա՛յ, դու ասում ես, թէ ձեռքդ քարի տակ է, վատութիւն չես անի,— դարարաղցին ո՛չ մի այդպիսի բան չէր ասել. — Միայն ես մտածում... պէտք չի...— իմ հասակակիցը կարծես թէ խօսում էր ինքն իր հետ, եւ ես զգացի, որ դա անկեղծութեան հազուագիւտ պահ է եւ սրուեցի. — Ա՛յ, իմ հէրը, ախպր, մանկութիւնից ցելս ու թրիքի մէջ շարշարում էր. վերջում էլ ընկաւ խոտ աղացող մեքենայի մէջ ու... ճիւղուեց... Վեց հատ վրդը ծուռ որբ թողեց ու գնաց... Ասում ես՝ աշխարհ. ես աշխարհի...— նա հարձուցր. — Վերեւներից եկան, պատկերացրու, ամէն ձեռով ուզում էին գնաս տալ, չէին

ուզում թուակ գրել. ասում էին՝ խմած է եղել.— նա ձայնը սպառնալից բարձրացրեց. — Այնինչ, ախպեր, էդ խեղճ մարդը բերանը կաթիլ չէր առնում. լեարգից, ստամոքսից ուժեղ խեղճանում էր, մի աչքն էլ էն տարին ցուլը զարկել-փչացրել էր... վա՛յ, չէ՛ր ջան,— բառաչեց նա. — Մէկը կար, էդ եկածների մէջ մէկը կար՝ հսպէս կո՛վի գլխով, ականցով մէկն էր, ոնց որ կո՛վը ականց դնի. յատկապէս էդ էր ուժեղ հակառակում. էս կողմ, էն կողմ, տուհն-առան, վերլը, ախպեր, դրանցից մէկը ինձ մի կողմ քաշեց, ասում է՝ մի՛ տաքացիր, էդ ականցով մարդը շատ բարի մարդ է. վերաբերմունք ցոյց տու՛ր՝ կը գըրի... վա՛յ, ասի, ե՛ս ձեզ վերաբերմունքի ծնողը.— իմ հասակակիցը գնալով ձայնն աւելի ու աւելի էր բարձրացնում. — Գնացի քաղաք դրանց ամենամեծի մօտ. հիմա մի ներկուած կնիկ չի թողնում՝ ներս մտնեմ, ասում է՝ գնա՛ կարգին շորեր հագիր, Հասփրուկիը... Մի ուրիշ ապեր՝ էլ էն կողմից, թէ՛ գընա՛, մի ամսից կը գաս, շէֆը տեղում չի Արիւնը տուեց գըլ-իսի.— իմ հասակակիցն արդէն թեւ առել, թուլում էր,— էդ կնկան դէն արեցի, որ մտնեմ, հիմա էլ էս ապերոն մէջ ընկաւ. դուռը փակել չի թողնում. մի հատ որ շտուխ՝ գնաց-խառնուեց տասը տարուայ մեռելներին.— Մտայ, ախպեր, ոչ դէս- ոչ դէն՝ դանակը քաշեցի էդ ամենաշէֆի վրայ, ասի՛ փորու- փորդ հիմա կը խառնեմ՝ պիտի գրես.— գրես... գրես...— իմ հասակակիցն, ըստ երեւոյթին, կորցրեց մտքի թելը. — Ի՞նչ էի ասում,— յանկարծ ուշքի եկաւ նա,— մտիցս թուաւ.— եւ, շը- փոթուելով, լռեց:

Ես ուժեղ հիասթափուեցի ձիշտ է, այդ ամէնը այդպէս էլ եղել էր, բայց վերջին մասը, որ ասում էր, թէ՛ Վզնացի, եւայլըն, լրիւ յորինովի էր, սուտո՛ւ նա ոչ մի տեղ էլ չէր գնացել կամ գնացել՝ ներս չէր մտել (չէին թողել), փոշման ետ էր եկել եւ գիշերներն անկողնում անհանդիսա շուռումուռ գալով անզօրութեան կեղեքող մաղձից ու կիսաձայն, դառը հայհոյելով աշխարհի կարգն ու սարքը, ցնորել էր այդ ամէնը եւ առաւօտեան արթնացել՝ յաւիտենական խեղճութեան գիտակցութիւնն իր մէջ ներծծած եւ գլխիկոր գնացել իր գործին կամ էլ, եթէ մի պահ, ընդամէնը մի պահ միայն մտածենք, որ դա այդպէս էլ եղել էր, այդ դէպքում նա այս պահին այստեղ չէր լինի, այլ կը լինէր Համապատասխան Սիբիրում...

— Փաստացի դուրս է գալիս, որ թուրքն ու մեքենան մէկ են,— յանկարծ անսպասելիօրէն եզրակացրեց փափիկը:

— Տու՛ր, տու՛ր մի հատ էլ ծխենք,— դիմելով դարաբաղցուն, դառը-դառը ասաց իմ հասակակիցը:

IV

Ես վեր կացառ Մուժն աւելի էր թանձրացել գետը, եղեգնուաները, տափաստանը, երկինքը միաձուլ թաղուած էին միակտուր խաւարում թանձր, անսահման իմ ներսում էլ նոյն խաւարն էր՝ կոյր, անտարրեր, անմասնակից, թոււմ էր, թէ այլ բան, բացի խաւարից, անհնար էր, որ լինէր, թոււմ էր, թէ շարժում անէի, կը գորուէի անդունդը Յանկարծ ինձ պատեց մի անտոյժ սարսափ, եւ մի ակնթարթ զգացի անսահման լուսթիւնը Մի մոլորուած գիշերարգէջ սրընթաց Հարուածեց ճակատիս եւ ընկաւ անդունդը, ապա այն կողմերից, ուր պիտի որ գետը լինէր, իրար ետեւից լսուեցին մի քանի պլթպլթոցներ. «Ձկներն են,— յանկարծ անասելի ուրախութեամբ ասացի ես,— մոծակ են որսում...»: Զգացի, որ ներսս սկսում է կենդանանալ եւ Հայեացքս շուռ տուեցի ես՝ դէպի տնակի պատուհանը Անթիւ-անհամար յայտնի ու անյայտ միջատներ՝ պարսերով ու առանձին, անմտօրէն գրոհում էին ապակին, ապակու միջով դէպի լոյսը. առեւի ճիգով նրանք բարձրանում էին մինչեւ մի որոշակի տեղ, ապա միանգամից գլորում ցած, ապա թէ նախանձելի ջերմեռանդութեամբ վերսկսում իրենց գրոհը եւ նորից ընկնում: Աչքովս ընկաւ մի մեծ գլուխ, փայլուն միջատ, որ մեկուսի՝ դանդաղ ելնում էր ապակու եզրով ծանր, անշեղ ու սեւեռուն ինձ եփեղելի թուաց նրա այդ ծանրախոհ լրջութիւնը: Ես ժպտացի, եւ յանկարծ ինձ պարուրեց մի անպիտի թախտայի, ծանր, կարօտ՝ տան, կեանքի ու սիրոյ, որ սիրտս ճնշուեց:

Յանկարծ տնակի ետեւի կողմից, եղեգնուտում, ուժեղ խշխշոց լսուեց, եւ սրուեցի, ապա աղջկական մի ջահել, կըրծփային ձայն եկաւ. «Օ՛յ, ես լրիւ թացացայ...», բայց խշխշոցը չթողեց, որ լսուի շարունակութիւնը Տղամարդու մի բարակ, հեգնական ձայն անփոյժ արձագանգեց. «Տանը լուացում կ'անես՝ կ'անցնի»: Ու դարձեալ խշխշոց Տղամարդն, ակնյայտօրէն, մի ուրիշ անմաքուր բան ակնարկեց. ի պատասխան՝ լսուեց աղջկայ մի թեթեւ կշտամբազին, ուրախ կշկշոցը, որն ինձ ետնօթ թուաց. դա այն նոյն կշկշոցն էր, որ ես լսեցի այն ժամանակ գետափ իջնելիս: Ես մի քանի քայլ արեցի ձայնի ուղղութեամբ եւ, կանգ առնելով, սեւեռուեցի դէպի եղեգնուտը: Խշխշոցը յանկարծ կտրուեց, մի պահ լուսթիւն տիրեց, ապա ականջիս Հասաւ ինչ-որ քիչոց. նրանք երեւի, կանգ էին առել ու կամացուկ խօսխոսում էին «Ձէ, պէտք չի, դու մնա՛...»:— վերջապէս եկաւ տղամարդու ձայնը, բայց, ի զարմանս ինձ, ոչ թէ այն տեղից, ուր, ինչպէս ես էի ննթաղրում, պիտի լինէին նրանք, այլ ուղիղ իմ դիմացից. եղեգնուտների սեւ, անթափանց պատը յանկարծ ճեղքուեց, եւ դուրս եկաւ բաց գոյնի վերնաշապիկ հազած մէկը եւ, շորերը թափ տալով, եկաւ դէպի ինձ:

Դա միջանասակ, նիհար, նեղ ուտերով ու երկար վզով մի սը-
ղայ էր, քայլուածքից ու շարժումների թեթեւութիւնից դատելով
երեւի ճազատ ջահիլներէն, յամենայնդէպս, դա անհող մարդու
քայլք էր:

— Ողջո՞ն հայ ժողովրդին,— կեղծ մտերմութեամբ ու գուցէ
թէ նաեւ ծաղրանքով ասաց նա մի քանի քայլ հեռաւորութիւ-
նից: — Ձեր կողմերում կարգին լուսաւոր է, յետոյ էլ ասում
են, թէ հայերը,— նա խօսքը միանգամից կտրեց՝ երեւի կան-
խց լեզուի սայթաքումը: — Հը՛մ, ընկերակից, աշխատում ենք,
աշխատում, իսկ ուտում է սեւ կատուն:— Նա հասաւ ինձ եւ
բարեւեց ձեռքով: — Մի՛նց են գործերը,— յանկարծ միանգամից
լրջացաւ նա:

Ես ուշադիր նայեցի նրա դէմքին. ամենաշատը քսան-քսա-
ներկու տարեկան մի սղայ էր, ըստ դիմագծերի ու հայեացքի
ինչ-որ սուր-նենդ արտայայտութեան՝ թաթար կամ էլ:—

— Անցեալ տարուայ պէս,— անտեսելով նրա բարեկամական
յղուամները, չոր ասացի ես՝ փորձով իմանալով, որ նման դէպ-
քերում կարճ կապելն ու ամէն ինչ միանգամից տեղը դնելն
ամենայարմարն են:

Թեթեւակի շփոթուելով, նա հարցական նայեց ինձ՝ երեւի
չէր սպասում նման պատասխանի եւ հայեացքը փախցնելով,
կառչեց երեւի այդ պահին գլխում յայտնուած առաջին իսկ
պատահած մտքից. ասաց, թէ ինքը միշտ էլ ցանկացել է դալ
ու ծանօթանալ մեզ հետ, բայց չի յաջողուել, բայց ինքն այժմ
խոստանում է, որ մի օր անպայման, անպայման ընկերովի կը
դան, քէ՛Ք կ'անեն, եւ այլն: Նա արագ-արագ, առանց շունչ առ-
նելու, խօսում էր. առիթ ստեղծեց պատմելու մի ինչ-որ յիմար
անեկդոտ, որը ես չհասկացայ, ապա ինչ-որ արկածներ, որ ու-
նեցել են ինքն ու իր մի հայ ընկերը, որին ինքը, ա ու ս ն ց
մ ի կ ո պ ե կ յ ա խ ս ե լ ու , փախցրել է դատի
տակից, ապա մի քիչ լուեղաց յետոյ յանկարծ ասաց, թէ Իվա-
նիչն իր հօր մօտիկ ընկերն է, եւ չնայած, որ ինքը հօր հետ
կապ չուներ, բայց հօրը կ'ասի, որ հայրն իվանիչին ասի, որ Ի-
վանիչը մեզ լաւ նայի:— Նա խօսելիս ինչ-որ տարօրինակ շար-
ժումներ էր անում օդում. դանդաղ գնում էր ես՝ մէջքի, ա-
պա, թեթեւակի ճօճուելով, խոնարհուում առաջ ու կողքի, բայց
նա խմած չէր, եւ այդ ամբողջ ընթացքում նրա նեղ աչքերը
անշարժ էին ու սեւեւ: Ես նայում էի նրա կիսախաւար դէմ-
քին, եւ յանկարծ ինձ անհեթեթ թուաց, որ մի մարդ, ահա,
կանգնել եւ խօսում է: Ես անհանգիստ ոտքից ոտք փոխուեցի,
նա ինձնից ծխախոտ ուզեց եւ արեց այնպիսի բան, որին ես
չէի սպասում եւ որն ինձ համարեա՛ թէ վիրաւորեց ու կատա-
ղեցրեց. նա քծնադին սկսեց ներողութիւն խնդրել, որ ինձ
ձանձրացրեց եւ, հրաժեշտ տալով, շուռ եկաւ ու արեց մի քա-
նի քայլ, բայց յանկարծ ձեռքը զարկեց ճակատին, ասաց, թէ

քիչ էր մնում մոռանար եւ, ետ գալով, պինդ կանգնեց իմ դիմաց եւ զարմանալի գոռոզութեամբ ու ամբարտաւանութեամբ ուղղակի պահանջեց, որ ես իրեն մի շիշ հայկական կոնեակ տամ:

—Չունենք,— կտրուկ մերժեցի ես,— չկար

—Ընկերոջս երեխան հիւանդանոցում է,— տեղնուտեղը ստեց նա,— պիտի տանեմ բժշկին հասցենեմ, խոստացել եմ...:— հատհատ, թշնամարար-վստահ ասաց նա՝ հայեացքը սպառնազին յառելով դէմքիս:

Ես դարձեալ ուզում էի մերժել, երբ եղեգնուտները նորից խշխշացին, եւ ահա յայտնուեց նաեւ աղջիկը՝ Նա դանդաղ, կանացիորէն վստահ մտեցաւ նրա շորերն, ըստ երեւոյթին, իսկապէս թաց էին, որովհետեւ կպել էին մարմնին, եւ կիսախաւարում պարզ ուրուագծում էին նրա կոնքերը, մերկ ուսերը, եւ անբնականօրէն լիքը կրճճերը Ձգացի, թէ ինչպէս սիրտս թրթռաց, եւ սարսուռ անցաւ մարմնովս: Նա կիւզ մտեցաւ մեզ եւ, թեթեւակի յնուելով այդ տղայի թեւին, հայեացքն անխօս յառեց ուղիղ աչքերիս մէջ: Նրա դէմքից երեւում էր, որ դա շատ ջահել, նոյնիսկ մատղաշ աղջիկ էր՝ բուն ուսուկան դիմագծերով, ոչ այնքան գեղեցկատես, բայց կենսախիղճ ու կորովի: Նա նայում էր ինձ եւ գիտէր, որ իր յայտնութիւնն ինձ վրայ ազդեցութիւն էր ունենալու եւ իսկապէս էլ՝ ես ցնցուեցի ու ետ քաշուեցի: Ես չէի նայում նրան, բայց ըզգում էի, որ նրա հայեացքը հրաւիրող էր՝ համեմատուած կանացի կեղծ հետաքրքրասիրութեամբ, եւ մտքովս անցաւ, որ դա գուցէ այդ աղջկայ հայեացքը չէր: Նա դրա համար դեռ շատ ջահել էր, այլ դա գուցէ ինչ-որ Քսեննա Պետրովնայի կամ վարվառա Գալիկինայի հայեացն էր:

—Չունենք,— խոր շունչ քաշելով, կրկնեցի ես,— դէ որ լինէր՝ կը տայինք:— մի տեսակ արդարանալով ասացի ես՝ նոյն պահին սրտնեղելով իմ թուլութիւնից:

—Դէ— լաւ...— կարծես մտահոգուելով, անպասելորէն տեղի տուեց այդ աղան,— գնացինք, Միրա,— նրա ձայնը վճռական էր ու նաեւ անուշադիր: —Լաւ չես անում, ընկերակից, ես հայերին չա՛տ եմ լաւութիւն արեր:— Նա շարտեց ծխախոտը, եւ, մի տեսակ կոպտօրէն հրելով աղջկան, առաջ ընկաւ: Ես, չգիտես ինչու, խղճահարուեցի:

Երբ նրանք հասան եղեգնուտներին, ուր համարեա՛ լրիւ մութ էր, սղան յանկարծ շուռ եկաւ եւ բռնելով աղջկայ թեւից, դէմքը մտեցրեց նրա դէմքին եւ ասաց ինչ-որ բան, որից, ինչպէս ինձ թուաց, աղջիկը կարծես թէ խրտնեց ու պատասխանեց տաքացած: Մի հայեացք նետելով իմ կողմը, սղան սկընք շուրջով արագ-արագ խօսել: Նա, ըստ երեւոյթին, ինչ-որ բանի մէջ համոզում էր աղջկան, որը մէկընդմէջ ասում էր. «Չէ՛... ո՛չ մի դէպքում...», բայց յամառում էր աղան՝ նրա ա-

կանջը մտած, փսփսուժ էր՝ կարծես թէ կարող էր որեւէ եր-
րորդ մէկն էլ լսեր ի վերջոյ, աղջիկն, ըստ երեւոյթին, համա-
ձայնեց, որովհետեւ տղան տշխուժանալով, շոյիլու պէս թնթե-
ւակի խփեց նրա ուսին, ինչի վրայ աղջիկը լռելի ասաց. «Լա՛ւ,
առանց աւելորդութիւնների...», եւ տղան, բաժանուելով նրանից,
կայտառ քայլերով նորից եկաւ դէպի ինձ:

— Ընկերակի՛ց,— բռնելով դաստակիցս, հաստատ ձայնով ա-
սաց նա,— մոռանա՛նք մեր նախկին խօսակցութիւնը նրա տես-
քի, դիրքի ու խօսքի մէջ ինչ-որ միատեսակ նուաստ բան կար,
որ ինձ դուր չեկաւ: — Ուզում ես՝ մի ժամով տար,— յանկարծ
կտրուկ աւելացրեց նա:

— Ի՞նչը,— չհասկացայ ես:

Նա բաց թողեց դաստակս ու ներողամտաբար ժպտաց, եւ
նրա ժպիտը նենդ էր:

— Ի՛նչ,— ձգեց նա՝ գլխով ցոյց տալով ես դէպի եղեգնուտը
եւ մինչ նա որեւէ բան կ'աւելացնէր, ես յանկարծ ակնթարթօ-
րէն գլխի ընկայ խօսքն, ուրեմն, վերաբերում էր աղջկան, եւ
ես չլմեցի:

— Ո՛րք թէ,— թուքս կուլ տալով, ազլահարուած ասացի
ես,— դու... ուրեմն... ինձ...— զգացի, որ ինձ համակում էր կա-
տաղութիւնը, եւ չկարողացայ ոչինչ ասել, այլ միայն հայեացքս
յառել էի այդ աղայի դէմքին, եւ տեսքս երեւի թէ սարսափելի
էր, որովհետեւ այդ տղան ակամայ ընկրկեց՝ չբժեղանքի ինչ-որ
չարժումներ անելով: Եւս մի վայրկեան՝ եւ ես խփելու էի նրա
մոռութիւն, բայց յանկարծ, կարծես կայծակնահար եղած, թուլա-
ցայ ինչ-որ անակնկալ վախից. ես վայրկենապէս յիշեցի գետա-
փի այն հարբած մարդուն, որն ասաց, թէ Ֆասկի թաթարները
ուզում էին գալ ու թալանել մեր տնակը, եւ ինձ յանկարծ
հաւանական թուաց նրա ասածը: Ես, չգիտես ինչու, յանկարծ
ուժեղ յուսահատուեցի եւ թափ տալով ձեռքս դատարկ օդում,
չուռ եկայ ու դանդաղ գնացի դէպի գուռը: Երբ ոտքս դրեցի
չեմքին, ականջիս հասան այդ աղայի յուսախար հախոյանքը եւ
աղջկայ նեարդային ձայնը, որ կանչեց նրան, բայց ես արդէն
ներսում էի:

(Մնացեալը լաշորդով)

ՍԵՆԱԿ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

ՄԱՐՈՒՇ**Մ Ն Ա Ց Ե Ա Լ Ը**

Մնացեալը միրաժներու պար մ'է լոկ:

այս է ահա,
իրա՛, պողպատ վայրկեանն այս
երբ կը ճշաս մորթիդ տակէն
լուռ ու երկար
քնզ կը լսէ փողոցներէն անցնող շուն մը թերեւս
եթէ վար ես ու խոր այնքան,
կամ կը լսեն աստղերը
եթէ լոյսի առկայծումով յանկարծակի
ճեղքես անցնիս տիեզերքդ անկարելի
անոցց հասնիս
երբ կը գոցես աչքերդ
ու կը քացուիս մարմնիդ հազար ծակտիկներով
երբ կ'ելլես դուրս մարմինէդ
կամարունելու զերթ ծիածան մթնագոյն
երբ կ'ելլես դուրս մարմինէդ
այդ սանդղախիմ աչքերն մէկ-մէկ կոխելով
ու կը հասնիս աստուածութեան
այն խնծիղիմ որ քնզ ծնաւ ու յետոյ
ինքզիքք քերաս մարմին կոշուած մեհեամիդ
գոյութիւնը ամբողջ երկինք կը դառնայ
կամ տիեզերք
միմակութեան հազար-հազար աստղերու
ինքնակիզումովը յստակ
որպէս մանակը ճիչերուդ կառոյցին
որպէս Ռովը որ կը տանի քնզ միւսներուն
միմակութիւններու անթիւ

Ծանրութիւնը, այդ քարայտուն ծանրութիւնը իր կտործքերուն վրայ,
որ կը հրէր զինք ինքնիրմէ հեռու, որ կը հրէր զինք ու կը մղէր պե-
ղելու ի՛ր խորքերը: Եւ ջահը, տաք ու առկայծ այդ ջահը, որ կ'իջնէր
ամենայետին անկիւնները ու կը լուսաորէր չերեակայտած քարայրները

իր էությունը: Չափը, որ մարել է երկար ատեն ետք դեռ կը մնար և մոխ չէր այդ, շող էր, տաքությամբ ու թրթռացումով լագեցած շող, իր ներսիցին դեռ քիչ մը ևս առկայծ պահող շող ու ծանրությունը, քարախում և թաց ծանրությունը իր կուրծքերուն վրայ. սկիզբն էր այդ ծանրությունը ու վերջն էր նաև. լուռ և մութ, բայց տարօրէն պերճախօս և տարօրէն շողարձակ այդ ծանրությունը.

Երազ չէր.

Լոյսը, շողը, թրթիռը, բոլորը կրնային երազ ըլլալ, բայց ծանրությունը իր կուրծքերուն վրայ երազ չէր և ուժը զինք հրող դէպի ինքնին երազ չէր:

Թոքերը կը ճնշուէին. գլուխը կը թփրտար աջ ու ձախ, աջ ու ձախ. բայց ճիգ չէր թափեր հրելու ծանրությունը. չէր մտածեր ազատիլ այդ ծանրութենէն. և բանտարկուած անոր ուժին տակ, կը զգար ազատագրումը իր անձին, իր էության, մաս առ մաս, ջիղ առ ջիղ. ջառն, որ կ'այրէր ու կը հրէր զինք քիչ մ'աւելի հեռու, քիչ մ'աւ, քիչ մ'աւ, մինչև հոգ, մինչև տափաստանները էության, ուր դեռ քառու է, ուր դեռ մութն ու լոյսը ագուցուած են անկարելի յափրանքով. կը հրէր զինք դէպի վերջին եզրերը այդ տափաստաններուն ու կը քէր զինք իր կանչին, ինք իր լուսնին ոռնալու, գրգիռով մը անծանօթ և վախազդու:

Երանությունը. սկիզբէն և միշտ, ծանրությունը իր կուրծքերուն վրայ, ցանկացուած ու հեշտալի, ցանկացուած ու փնտրուած. և ցաւ ու ծանրություն. տառապանք ու ցանկություն, ջաղացքարի ծանրություն, հացի տաք երազով:

Ճեստոյ, երբ ամէն բան կը դադրի, երբ տիեզերքն ամբողջ կը դադրի կարծես, անէությունը այդ ծանրութեան տակ, ոգեղինացումը այդ ծանրութեան տակ և, վերջապէս, բայց վերջապէս միացումը ինչ-որ տեղ, ինչ-որ հզօր բանի մը հետ, որ կը տանի միանկութեան

Մնացեալը, գիտես արդէն,
միրաժներու պար մ'է լոկ,
անապատին
մարմիններուն հորիզոնին վրայ շարժող
կարթելու քեզ և կանչելու
այս վարկեանցիկ պողպատ իրաւ
երբ կը ճչաս մորթիդ տակէն
քեզ կը լսէ
փողոցներէն

Մնացեալը միրաժներու պար մ'է լոկ:

ՄԱՐՈՒԾ

ՄԵՍՐՈՊՈՒՆԷ

ՃԱՄԲՈՒ ԶՐՈՅՑ

Ինչպես բոլոր խմբագրատուներուն մէջ, «Բագին»ի խմբագրատան մէջ եղած են ու կը շարունակեն մնալ անծանօթ սնձերէ ստորագրուած ձեռագիրներ: Սովորութիւն է անյայտներուն վրայ խայ քաշել, իսկ խառնուածքային գիծեր մատնող միաներուն, հեղինակներուն ինքնութիւնը քստուզելու երկրորդ պայմանէն ետք, յանձնել ընթերցողին ուշադրութեան:

Ստորեւ տրուած «Ճամբու գրոյց»ը երկրորդ պայմանը չէր լրացնէր ու ճիշդ այդ պատճառով երկար առեմն է վեր խմբագրատան մէջ ի պահ կը մնար անհիւս: Երկար չէ անոր պատմութիւնը: Յաճախ Պուլկարիա այցելող «Բագին»ի մէկ բարեկամը, իր հերթական ճամբորդութենէն դարձին, հետը բերած էր նոր ձեռագիրը եւ համարեա՛ր քան չէր գիտեր յայտնապէս ծածկանունի դիմած անոր հեղինակին մասին: Մեզի կը մնար ուրեմն սպասել, ու սպասեցինք նոր գրութիւններու եւ հեղինակի ինքնութիւնը հաստատող մանրամասնութիւններու: Մեր բարեկամը շարունակեց հերթական իր երթեւեկը Պուլկարիա, քայց մեր պահանջներուն գոհացում տուող ո՛չ նոր ձեռագիր կրցաւ բերել հետը եւ ոչ ալ լուսարձակող լուրեր հեղինակին մասին, եւ այնպէս ալ՝ «Ճամբու գրոյց»ը մնաց իր անտիպ քախտակիցներուն յատկացուած յատուկ գորոցին մէջ:

Վերջերս անգամ մը եւս այդ պտուղուցիցը անոր վրայ եւ գրովեւտու ամսիսալ հայերէնով ու յուզական եամակող տարրերով գրուած գորտրիկ էջ մըն էր անհիւս, որոշեցինք խախտել մեր սկզբունքը՝ ա՛յն համոզումով, որ անհիւս անհատայց պիտի չծճէ ընթերցողը...

—Թագ-Յիրիկ, Թիգ-Թագ, Թագ-Յիրիկ, Թիգ-Թագ—
Աղմուկ, Հեւք, անապարանք Պղախկ լուսամուտէն դուրս Հե-
ռագրասխներու եւ մեծ ու պզտիկ ծառերու խնայազար վազք Ար-
տեր եւ ծառեր ձեւ կը փոխեն, կ'երկնան, կը լայնան ու յան-
կարծ պահուրտուք խաղացող շարձնի մանուկի մը պէս կը Հե-
ռանան, կը կորսուին, քիչ ետք Հեռաւոր անկիւնէ մը դարձեալ
գողունի ժպտելու համար:

—Թագ-Յիրիկ, Թիգ-Թագ, Թագ-Յիրիկ, Թիգ-Թագ—
Անիւները մրցում ունին Անորոշ աղմուկ, գուարթ քրքիջ ա-
մէն անկիւնէ: Մէկը մատնեցով խաղ մը կը դարնէ լուսամուտիս
ապակիին, յետոյ կը փոխէ իր շեշտը, կը դառնայ աւելի մտերիմ,
աւելի սիրալիր, կը հագնի կարտառ ու սիրալիր ձախը անոր եւ
անկերջ շշուշ մը կը դառնայ ականջս ի վար, քաղցր, ներդաշնակ:

—Բա-րի ճա-նա-պարհ, բա-րի ճա-նա-պարհ,— եւ յանկարծ
խուցս կը լեցուի իր յիշատակովը, հոգիս կը զգայ քաղցր նայ-

ւածքը անոր սեւ ու խորունկ աչքերուն եւ ականջներու մէջ կը պարէ օրորուն շեշտը իր ձայնին

Ու ես առանձին չեմ այլեւս. բարի աչքերը չեն հեռանար քովէս եւ մենք զրոյցի կը նստինք: Կը բանանք ծրարը անցած աղւոր օրերուն, կ'արթնցնենք հին քիչատակներ. կը ժպտինք անոնց հետ, կ'ըլլանք երջանիկ:

Կը լիւն'ս, այն օրերուն, թէեւ վաղուց ծանօթներ, սակայն նոր էինք իրար ճանչցած, քանի մը շաբթուան բարեկամներ էինք տակաւին, երբ օր մը երեկոյթէն մնացած հնդկահաւով տօնական ճաշ մը տուինք ազգատ փոքրիկներուն Ձմեռ էր, ձիւնը խաւ-խաւ նստած էր ճամբաներու անկիւնը, բայց քիչոքութեանս մէջ այդ օրը կը վերածուի պայծառ ու տաքուկ օրուան մը, կարծես Մայիսի ա-րեւով կ'չտացած օրերէն մէկը եղած ըլլար:

Յետոյ՝ փոքրիկները դրկելէ ետք ուզեցինք, որ ամէնքով ճաշարան մը երթանք: Տղաքը շատ պնդեցին, բայց ես կը վախնայի ընկերանալ ձեզի Փորձեցի հրաժեշտ առնել ու մեկնիլ, երբ աչքերուդ մէջ կարդացի ջերմ բաղձանքը այդ օրը միասին անցընելու եւ ես չուզեցի մերժել քեզ. աղուոր աչքերուդ բաղձանքը իմ ալ էր: Գիտես, ինչպէ՛ս համով անցաւ այդ օրուան ճաշը...

Այնուհետեւ, յաճախ ինծի տուն այցելութեան կու գայիր Սոմիտ առանձին կ'ըլլայի սենեակիս մէջ ու դուն կը բերէիր ինծի քաղցրութիւնը ժպտիդ: Մենք կը նուազէինք միասին. յետոյ կը կար կը խօսէինք, կը վիճէինք եւ երբ մեկնէիր՝ սենեակիս մէջ դեռ կը զգայի ներկայութիւնդ քարի, որ կը թրթար հողիս մէջ ու ես ալ մինակ չէի մնար. ինչ փոյթ առանձնութիւնը սենեակիս:

Օ՛, սեւ ու խորունկ աչքեր, որ հիմա անվերապահօրէն փոփոխ էք նստած. մենք միասին կը լսենք քրթիլը անիւներուն, ծառեր հազիւ աչք կը նետեն լուսամուտէն ներս, ու կը վազեն, կը փախչին՝ անգամ մըն ալ չբալու համար. իմ բարեկամ աչքեր, դուք երբեք չգիտցաք, թէ ինչ բարիք ցանցե՞ք իմ մենաւոր հողիս մէջ: Ձեզ ճանչնալէս ետք հին օրերու իմ իտէալ երազներս նորէն մարմին առին:

Կը լիւն'ս, մենք կը խօսէինք եւ այլազան էին մեր նիւթերը Սոմիտի համոզումներդ, որոնք առողջ էին ու մտերիմ. եւ քու արտայայտութիւններուդ մէջ տեսայ ես գիտ, փոքրիկ երազող այն աղջիկը, որ հազար անգամ աւելի կ'արժէր, քան հիմա:

Շատ օրեր փորձեցի թափանցել այդ խոր աչքերէդ ներս, մտնել հողիդ աչքերուն մէջ գտնելու համար արձագանգը ձեւերուդ եւ խօսքերուդ, որովհետեւ կ'ուզէի, որ հողիդ ալ ըլլար այնպէս՝ ինչպէս կը փորձէին ցոյց տալ աչքերդ. ու տեսա՛ր, թէ ան աւելի կ'արժէր, քան կը կարծէի, այն ժամանակ քրթիլ մը պէս փարեցայ քեզի: Մենք դարձանք բարեկամներ մաքուր, անկեղծ եւ պնդուաւիրս: Ըսե՛ր էի քեզի, թէ ես ալ դեռ փոքրիկ աղջիկ՝ օր մը կերտեր էի իմ իտէալս ու անուցեր էի զայն պզտիկ տղու իմ մէջ: Կերտեր էի իմ իտէալս ու անուցեր էի զայն պզտիկ տղու իմ հողիս մէջ: Ինչպէ՛ս կը դուրսուրայի անոր վրայ. ինչպէ՛ս կ'ու-

չէի պահել, մեծցնել զայն Հասակիս հետ Ես տկար չէի անոր ան-
մատոյց բարձրունքներուն Հասնելու ձգտումիս մէջ, բայց չկար
զիս ներշնչող մը, չկար զուս, որ հողիս մէջ կաթնցնէիր բարի-
քը հողիիդ, հող չէ թէ անդիտակցաբար Դուն թուեր տուիր ինծի,
կը հասկնաս, թէ ուրիշ է այնքան խորութիւնը մեր բարեկամու-
թեան:

—Թագ-թիրիք, թիգ-թագ, թագ-թիրիք, թիգ-թագ—

Անիւններուն հետ կամուրջ մը կուսի բունուեցաւ, բարկացաւ,
աղմուկ բարձրացուց ու կրկին գնաց հանգչիլ Հանդարտօրէն հո-
սող գետակին կուրծքին Գետակին. սեւ աչքերուս խորէն ժպիտ
մը սահեցաւ Զուրը, կտուրէն վար սահող բարակ ջուրը—ս Ու
մենք գացինք բլուրն ի վեր՝ Մալիսի արշալոյսները դիմաւորելու:
Ես միշտ սիրած եմ ամայի ու վայրի բնութիւնը, հովերուն
բարի մտերմութիւնը եւ վեհութիւնը անմատոյց բարձրունքներուն
Ուղեբուռ սակ մշուշով կը ծրարուին գիւղերն ու քաղաքները, կը
զգաս, որ հեռու ես մարդկային ստեղծագործութիւններէն, բայց եւ
հպարտ՝ որ մարդուն վայրագ ու անբիշ բազուկը չի հասնիր
մինչեւ խրոխտ կուրծքը բարձրունքին Հովերը հոն ազատ իրենց
պարը կը պարեն ու արշալոյսները բոցավառ կարմիր կը հագնին

Գիտե՛ս քանի կիրակիներ բարձրացանք բլուր, ուր ամէն ան-
գամ արեւին հետ ու արեւին պէս բարի ժպիտդ կ'ողջունէր զիս:
Ճամբան ջրցայտք մը ունէր, յետոյ դաշտեր կ'արիւնէին կակաչնե-
րով, ժայռեր Հասակ կը նետէին, թթենիներ մեզ կը կանչէին Եստ
չէինք մնար, բայց աւելի հաճելի էր վերադարձը Անհող եւ խաղի
կարօտ տղաքներու պէս կը վազէինք բլուրներէն վար՝ Վազքի
մրցում էր, բայց միշտ գուն ամէնէն առաջ կը Հասնէիր վարը
դեռ քնաթաթախ արտերուն ու ժպտուն կը սպասէիր ինծի: Յետոյ
ջուրին հետ կողք կողքի կը յառաջանայինք՝ ծաղիկներ հաւաքելով
կամ գրոցներ ընելով, մինչեւ հասնէինք ժայռին կոկորդը պատուող
եւ հեւալով դուրս ժայթքող ջուրին, ուր անպայման քիչ մը կանգ
պիտի առնէինք, լսէինք վայրագ երգը անոր եւ փրփուրներուն
սպիտակութեան մէջ փնտռէինք անանուն հեքիաթը ձորին Դուն
այնտեղ անխնամ ու անկարգ թողուած քարերով պզտիկ ջրվէժ մը
չինեցիր եւ մեր միւս այցելած ջուրը քարերէն կը գահավիժէր վա-
րը, փրփրադէզ գետակի մը վերածուելու համար: Այն անանուն
ջրվէժը մերն է եւ ի՛նչ անուշ յիշատակներ թեւ կը բանան անոր
վերեւ:

Օր մը դասախօսութեան գացինք միասին Այդ օրը ուրիշ
ժամանակներէ աւելի մտերիմ էինք իրարու, որովհետեւ մազ էր
մաքած կորսնցնէինք մեր բարեկամութիւնը Մարդիկ չար են, բայց
ի՛նչ փոյթ. անոնք իրենց կարծիքներով ու դատաւարանով քիչ մը
ալեկոծեցին Հանդարտ մակերեսը մեր ջինջ ու մաքուր մտերմու-

Թեան, յուզեցին զայն, բայց չհասան մինչև խորքը, ուր մեր հոգիները մնացին դարձեալ նոյն անխարդախ, նոյն մաքուր ու անշահախնդիր բարեկամները, քիչ մը աւելի ամուր կապերով իրարու կապուած:

Ու մենք զացինք դաստիարակութեան նիւթը, «Այր եւ բարոյական», բայց կարեւոր չէ, թէ ինչ բաներ ըսու դաստիարակութեան չեմ ալ յիշեր մանրամասնութիւններ, սակայն անշուշտ խելք աշակերտի մը պէս մտիկ ըրի Անհրաժեշտ չէ գիտնալ, թէ բան մը սորվեցայ, բայց քովս, ինծի անմիջական մտիկ նստած էին սեւ աչքերը ու ինծի պէս խոր ուշադրութեամբ մտիկ կ'ընէին Առաջին անգամն էր այդքան ջերմ մտախոնքուն մը մեր միջև ու ես սիրեցի այդ դաստիարակութիւնը երեւի չաւ խօսեցաւ: Երբ բաժնուեցանք, սեւ աչքերը սովորականէն աւելի երկար մնացին վրաս, անոնք թերեւս ուզեցին լսել, թէ երջանիկ էին այդ վայրկեանին:

* * *

Ամիսներ անցան: Ու ամէն մէկ անցնող ամիս քիչ մը աւելի կը կապէր մեզ իրարու երբեմն պզտիկ առիթներով իրար վշտացունք, եղան վայրկեաններ, ուր իրար կորսնցնելու սարսափը կախուցնու մտածումիս առջև եւ ես դողացի, տառապեցայ նոյն-խել Բայց միշտ ինդացինք իրարու, որովհետեւ աչքերուդ մէջ բարիք կար եւ եկուր խոստովանէ, որ քու հոգիդ ալ կը սարսափէր իմինիս պէս—

Այն օրերուն մեր հանդիպումները պատահական էին, բայց ինչ անուշ էր քու ընկերութիւնդ: Ինչ բարի ցանկութիւններ չէր արթննար մէջս, ինչ քաղցր յուզումներ չէին ծներ հոգիիս մէջ քու ներկայութեանդ, բայց միշտ այն օրերուն սոսկումով զգացի, թէ այդ երանութեան մասնակից միայն հոգիս չէր: Որքան երեսայ եմ եղեր ես կարծեցիւ համար, թէ բաւական է միայն մտածումով, միայն հոգիով փարիլ իրարու, դառնալ գերազոյն բարեկամներ, հոգիիս մէջ հոգիդ ունենար Բայց մոռցեր էի, թէ հոգիի հոգի առաջնորդող ճամբան մարմինս էր Հասկցայ, թէ ես ալ միտ էի արիւնէ եմ շինուած, այլապէս ինչպէ՞ս բացաարել այն խորունկ յուզումը, որ զգացի քեզ կորսնցնելու վախին առջև: Ինչպէ՞ս բացատրել գերազոյն հաճոյքը, որ կը բխի քու իսկ անձէդ:

Օ, իմ բարի, իմ մտերիմ աչքեր, գիտէ՞ք որ ես պիտի չուզէի այսպէս ըլլար, թող այսքան չխորանար, թող չտարուէի այդչափ բաւական չէ՞ր միթէ այն անուշ ու անսահման յուզումը, զոր հոգիին կ'ունենայ, զոր կ'ապրի մարդ երազի մը պէս բարի հոգ չէ թէ երազի մը չափ ալ աննիւթ ու անբովանդակ:

Երեխաներ մենք որ չգիտցանք, թէ ըրածնիս վտանգին հետ խաղալ էր պարզապէս եւ կրնայինք օր մը մատներնիս այրել: Բայց կ'ուզեմ որ ըսեմ, թէ երբ եւ ինչպէս զգացի զայն Հո՛ս, դէմս նստէ, կ'ուզեմ աչքերուդ մէջը նայիլ Հաւատա՛ որ հո-

գիտ երկար ատեն խռով մնաց մարմնիս հետ. ան իրը կ'ուզէր, մաքուր, աննիւթ, հրեշտակային: Մական չեմ գիտեր ինչպէ՛ս հաշտուեցան իրարու հետ, որ հիմա կողք կողքի կ'ուզեն բաժնել իրարու մէջ ամէնէն անուշ յուզումներն ու սարսուռները:

Լուսամուտէն դուրս լեռներ կը գրկուին. ճերմակ փրփուր ամպեր համբոյրով կը գգուեն կատարները անոնց:

Գիշեր մը շարժապատկերի էինք գացեր: Եւ որովհետեւ ես քեզմէ առաջ ընթրած ու դացած էի, ինքս էի առեր տոմսակները: Ե՛՞ որ կ'ուզէի ես ալ նոյն իրաւունքները ունենալ, բարեկամներ էինք հաւասար իրաւունքներով:

Բաց երեւի քու առնական հպարտութիւնդ վիրաւորուեցաւ եւ ամենայն պաղարիւնութեամբ փորձեցիր վճարել ես ընդդիմացաբ Յետոյ ուզեցիր զրպանս դնել, բայց ես թոյլ չտուի եւ խնդրեցի, որ չընես:

Կարծեցի թէ երկուքս ալ մոռցած էինք այլեւ եւ տարուած Ֆիլմով: Երբ աւարտեցաւ ուզեցիր որ վերարկուս բռնես (ուրիշ անգամ ըրած չունէիր այդ տեսակ բան) եւ այնպիսի վարպետութեամբ զրպանս դրիր դրամները, որ ես չզգացի, բայց որովհետեւ բնազդօրէն ձեռքս զրպանս տարի, իսկոյն բռնեցիր զայն արգիլելու համար, որ չվերադարձնեմ եւ այնպէ՛ս ուժով սեղմեցիր, որ միայն այն ժամանակ զգացի, թէ ինչ էր ըրածդ: Օ՛, այդ միջոցին այնպիսի՛ սարսուռ մը անցաւ ամբողջ մարմնովս: Այն ի՛նչ կախարդանք, ի՛նչ յուզում էր, որ արագ անցաւ ջիւղերուս եւ բովանդակ էութեանս մէջէն: Ի՛նչ էր այդ, ըսէք, իմ բարեկամ աչքեր, այդ ըրպէիս ինչպէ՛ս կը նայէիք աչքերուս մէջ, միթէ չկարգացի՞ք խռովքը հոգիիս—

Օր մը սեւ կատու անցաւ մեր մէջէն:

Ե՛ս էի յանցաւորը. դուն այնպէս վճռեցիր, թող ըլլայ, բայց ահաւոր բան է քիչատակը այն օրուան:

Մարդիկ չար են եւ ուզեցին իրենց հոգիին թոյնը կաթեցնել վարդի պէս մաքուր մեր մտերմութեան վրայ: Չկրցին չափել խորութիւնը զգացումներուս եւ թոխլքը հոգիիս, իսկ ես բաւական հպարտ էի՝ հանդուրժելու համար այն մէկը. վիրաւորուած էր իմ ինքնութիւնս եւ կարծեցի, թէ իրաւունք ունիմ շարժելու այնպէ՛ս ինչպէս կը թելադրէր հպարտութիւնս:

Մարդիկ չնեղեցին մեզի, որովհետեւ չհաւատացին անբժութեանը մեր հոգիներուն: Իրենց սահմանած օրէնքներէն դուրս էր թերեւս հանդուրժել այսքան անշահախնդիր բարեկամութիւն մը: Ու՛հ, մարդոց օրէնքները... ո՛վ տուաւ անոնց իրաւունքը կաշկանդելու հոգին, ո՛վ սորվեցուց սանձել թոխլքը անոր—

Օ՛, իմ աղուոր աչքեր, գիտէ՞ք պատճառը այս բոլորին: Որովհետեւ մարդիկ սողուններու պէս են, բարձրերը դիտելու ան-

կարող, իսկ մենք մոռցանք ասիկա եւ երեխաներու պէս ուզեցինք լուսինը վար բերել երկինքէն Պարզ խօսքով մոռցանք թէ ներքի չէր մեր Հոգիներուն ախրան մտերմութիւն:

Եւ անակնկալի եկանք Այն ժամանակ, վայրկեան մը միայն, չեմ գիտեր երբ, բայց չարաբաստիկ վայրկեան մը սարսափելի անգութ մտածում մը պաշարեց միտքս —վերջ տալ ամէն ինչի, յանուն ամէն գոհողութեան Օ, մարդուն ետ, իմ եսս ան շատ վրտացած էր եւ հաշուի չէր առներ Հոգին, որ անօթի պիտի մնար Ո՛չ իմ եսս քննիչ չի գիտեր, բայց չեմ ներեր իրեն այդքան Հըպարտութիւն: Ի՛նչ են ըրեր որ, դատեր ու գնահատեր են այնպէս ինչպէս իրենց են է, արժէ՞ ատոր համար գրկել Հոգին ու տառապիլ, տառապիլ անոր հետ միասին:

Բայց սեւ աչքերը չուզեցին խորանար

Ինչ ետ ալ շատ հպարտ էր, որ եսխ ընտրեց տառապիլ քան թե տալ Հոգիին Մենք անգժօրէն քողարկեցինք ինչ որ ճշմարիտ էր մեր հոգեան մէջ եւ բաժնուեցանք այն գիշեր, բայց մեր աչքերուն մէջ թախտ կար: Ես զգացի, որ քու հեռանալովդ խեցին ինձմէ ինչ որ ամէնէն թանկագինն էր ինծի համար իմ հոգեանէս բան մըն էր կարծես, որ բաժնուեցաւ անդարձ կերպով եւ ես Հոգիիս դատարկութեան առջեւ անհունօրէն լացի:

Ո՛հ, յաջորդ օրը Ամէն մէկ անցնող վայրկեանը ինձմէ բան մը կը տանէր հետը:

Հիմա սակայն ինչպէ՛ս շնորհակալ եմ, որ գիշերը եկար, որովհետեւ աւելի զօրաւոր եղաւ տառապող Հոգիս, քան իմ հպարտ եսս:

Եկար սակայն ինչպէ՛տ Այն գիշեր, ճիշդ է, յոգնած աչքերուդ մէջ վիշտը մեծ էր, բայց պաղ ու անգութ երեւոյթ մը ունէին անոնք դուն շատ չար էիր երբ ներս մտար եւ յուսահատութիւնը աւելի խոր նստաւ սիրտիս վրա: Կը խօսէինք, բայց կարծես օտարներ ըլլայինք, իրարու անհաղորդ Հոգիներ, այն ի՛նչ վայրկեաններ էին, ինչպէ՛ս կրցար այդքան անգութ ըլլալ միթէ շտեմար, թէ որքան կը տառապէի:

Բայց մեր Հոգիները դեռ բարեկամներ էին մնացած, ահա թէ ինչու, թէեւ դժուար, բայց հաշտուեցայ վերջապէս ու դուն ժպտեցար: Ե՛հ, այդ ժպտալը որքան կարօտցեր էի անոր, կարծես տարիներէ ի վեր մոռցած ըլլայի ի՛նչ բարի ի՛նչ մտերիմ ժպիտ էր անիկա եւ քաղցր նայուածքիդ տակ ես մոռցայ ամբողջ տառապանքը, զոր ապրեր էի, անոնք բոլորը չէին արժեր այդ վայրկեանին զգացած անսահման երջանկութիւնս:

Այնուհետեւ երկար մնացի ինծի եւ ի՛նչ անուշ, ի՛նչ երջանիկ մտերմութեամբ խօսեցանք Պատմեցիր թէ որքան ծանր ճնշած էր քեզի շանձանօթներ ըլլանքի իմար որդուս: Այդ ի՛նչ չարիք եմ հասցուցեր ես քու զգայուն Հոգիիդ:

Երբ մեկնեցար, բարեկամաբար սեղմեցիր ձեռքս եւ այդ սեղմումիդ մէջ պարփակած էիր Հոգիիդ ամբողջ մաքրութիւնն ու

անկեղծութիւնը կարծես բան մը աւելի էինք այլեւս իրարու համար, մինչդեռ քու ազուր ու պաթառ աչքերուդ խորը երջանկութիւնն էր նստած:

— Դէպի ո՛ւր կը ճամբորդէիք, օրիորդ:

— Թաք-Թիրիք, Թիք-Թաք, Թաք-Թիրիք, Թիք-Թաք—

Շողեկառքը սարսուաց նորէն ու խուցս լեցուց աղմուկով Դիմացս գէր, յոգնած երեւոյթով ճամբորդ մը ժպտեցաւ ինձի եւ հետաքրքիր նայուածքով չափչփեց զիս վերէն վար:

— Դէպի ո՛ւր պիտի երթաք— կրկնեց իր հարցումը

Սեւ աչքերը մեկնած էին այլեւս ու ես մինակ էի օտար այդ խուցին մէջ Պատուհանին վրայ, անիւները նոր խազ մը կ'եղանակեն, իսկ դուրսը ծառեր կը պարեն:

— Մը կ'երթամ—

Մը, ճամբորդներուն այս անիմաստ հետաքրքրութիւնը Բեզի բնէ թէ ես ուր կ'երթամ, ես ինքս այլ չեմ գիտեր իմ ճամբաս ուր պիտի վերջանայ, միեւնոյն չէ՞ քեզի, թէ ուր կանգ պիտի առնեմ, կամ մինչեւ ո՛ր կայարանը պիտի ճամբորդեմ: Բայց դուն ինչո՞ւ, ինչո՞ւ խզեցիր ինձմէ ներկայութիւնը իմ բարեկամ աչքերուս, ինչո՞ւ կտարեցիր թելը մեր քաղցր զրոյցին—

— Թաք-Թիրիք, Թիք-Թաք, Թաք-Թիրիք, Թիք-Թաք—

Աղմուկ, հեւք, անսպարանք Երկաթուղին յոգնած է ո՛ւ արամօրէն կը հեւայ ճամբան տաղտկալի է:

— Թաք-Թիրիք, Թիք-Թաք, Թաք-Թիրիք, Թիք-Թաք—

Իմացական Շարժում

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ՝ ՆՈՒԻՐՈՒԱԾ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻՆ

«Համազգային»ի Կեդրոնական Վարչութեան նախաձեռնութեամբ, 22 և 23 Մայիս 1993ին, Նիւ Եորք քաղաքի Նիւ Եորք համալսարանի «Գեորգեան» կեդրոնի սրահին մէջ տեղի ունեցած է միջազգային գիտաժողով մը՝ նուիրած Գրիգոր Նարեկացիին:

Իր տեսակին մէջ առաջինը հանդիսացող այս գիտաժողովին իրենց մասնակցութիւնը բերած են հայ եւ օտար սնունդի նարեկացիագէտներ եւ հայագէտներ: Հայաստանէն յատկապէս հրատարակած են Վազգէն Գեորգեան, Արշալիր Ղազիսեան, Գառնիկ Անանեան, Լեւոն Մկրտչեան եւ բանաստեղծ Ռազմիկ Նարեկեան: Փարիզի Սորպոն համալսարանէն՝ Փրոֆ. Ժան Փիեռ Մանէ, Հոլանտայի Լայտղն համալսարանէն՝ Փրոֆ. Քէօ Վան Լինդ, Նիւ Եորքի Գոլոմպիա համալսարանէն՝ Փրոֆ. Նինա Կարսոյեան եւ Փրոֆ. Փիթր Քաուի, Հարուրտ համալսարանէն՝ Փրոֆ. Մէյսն Ռասսըլ, հիւրընկալող Նիւ Եորք համալսարանէն՝ Տոքթ. Քամըս Մաթթուս եւ Լիբանանի Քասիլից համալսարանէն՝ Տոքթ. Քամար Տասնապետեան:

Գիտաժողովին նախագահած է Կիլիկեան թեմի առաջնորդ Մեսրոպ արք. Աշճեան, ատենապետութիւնը վարած է Փրոֆ. Մէյսն Ռասսըլ, աշխատանքները համարած է Տոքթ. Հրանդ Մարգարեան, փակման խօսքը արտասանած եւ զեկուցաբերներուն նարեկացիի դիմագիծով մետալ նուիրած ու շնորհակալագիթ յանձնած է Տոքթ. Եղիկ Գոնեալեան:

Սրբազան հօր աղօթքով վերջ գտած է գիտաժողովը:
Ցաջորդ էջերուն կը ներկայացնենք գիտաժողովին կարգացած Ռազմիկ Նարեկեանի զեկուցումը:

Ռ. ԴԱԻՈՅԵԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍԸ

Գրիգոր Նարեկացու բանաստեղծական արուեստի մասին խօսելը առերեւոյթ չափազանց դիւրին է, որովհետեւ ընթերցողն աւանդաբար է պատկերների անօրինակ հրավառութեան, մտքի եւ լոգոգրամուկների անսպասելի շքեղ պոսիվումների, խօսքայինութեան անասանակ կարողութեան ու բառի ներուժի դրսեւորումների— բայց եւ միաժամանակ չափազանց դժուար է, քանի որ Նարեկացու բանաստեղծական արուեստը չի տեղաւորում բանաստեղծական կառուցման մեզ յայտնի ոչ մի կանոնակարգի մէջ, չի սպառում բանաստեղծութեանը արուսող գրականագիտական բնորոշումներով ու բանաձեւերով ինչպէս օրինակ՝ խոհա-փիլիսոփայական կամ փիլիսոփայական-քնարական, սիւժետային կամ վերացական, ուժանիւթի կամ իրապաշտական, եկեղեցական կամ աշխարհիկ, եսակենտրոն կամ առարկայապաշտական, եւ այլն, եւ այլն։ Այս բանը ես ասում եմ ոչ թէ Նարեկացուն համաշխարհային գրականութեան մէջ բացառիկացնելու միտումով (մի բան, որ գիտեն բոլորը, ովքեր ծանօթ են նրա ստեղծագործութեանը), այլ Նարեկացի-երեւոյթը ըմբռնելու մղումից ելնելով, որովհետեւ եթէ նրանից շատ առաջ ստեղծուած Հոմերոսի «Միլիական» եւ Վոլիսական»ի պատումը կամ նրանից երեք դար յետոյ Դանթէի «Աստուածային կատակերգութիւն»ը ծայրէծայր ըմբռնելու յորինումի կամ իրական պատմութիւնների շղթայ են, իրենց բովանդակութիւնը հասկանալու համար ընթերցողից պահանջում են որոշակի գիտելիքներ, արամադրութիւն եւ հասկանալու պատրաստակամութիւն, այս Նարեկացու ստեղծագործութիւնը դրանց հետ միասին ընթերցողից պահանջում է նաեւ հոգեւոր ուժերի բացառիկ սեւեռում, այսպէս կոչուած՝ մի «յատուկ վիճակ», որն անխուսափելի է ընթերցողին դէպի կատարելութեան ճանապարհը ուղեւորելու համար (փակագծում նշենք, այս հանգամանքն էլ մեր կարծիքով, քիչ նշանակութիւն չունի Նարեկացուն այլ յեղուների թարգմանելու եւ ազգերի մէջ լայնօրէն տարածելու դժուարութիւնները բացատրելու տեսանկիւնից)։

digitised by A.R.A.R.®

Մարդուն դաստիարակելու, նրան դէպի բարին ու կատարեալը մղելու խնդիրը զցուն կամ սքողուած, նպատակալին կամ ածանցեալ ձեւերով յայտնաբերուած է բոլոր մեծերի ստեղծագործութիւններում: Երբ Նարեկացին սկսում է մարդկային մեղքերի, լանջանքների, տկարութիւնների եւ մոլութիւնների անօրինակ պատկերաւոր նկարագրութիւններն ու թուարկումները եւ միաժամանակ դիմում է Արարչին՝ մի հնար գտնել այդ ամէնից ազատագրուելու համար, բանաստեղծական տարեղբն այնքան զօրաւոր է ազդում նպատակի վրայ, որ խնդրի մէջ ակամայ փոփոխութիւն է առաջանում մարդուն վերադաստիարակելու, մեղքերից ու մեղսագործութիւններից մաքրագործելու նպատակը կարծես թէ վերահում է մարդուն վերստեղծելու առաջարկի Այսինքն մարդու բնոյթի մէջ յուսի կողմերն այնքան են շատ, որ նոյնիսկ անյանջանք հռչակուածն ու անմեղ թուացողը մեղքերի կատարեալ շտեմարան է, որ կարող է յաճողութեամբ թաքցնում մարդկանց աչքից, բայց Աստուծոյ համար տեսանելի է, եւ իրեն անմեղ հռչակողը կրկին մեղք է յաւելում իր բազում ունեցածներին:

Անախորժութեամբ լսեցի անպարտ
Մէկի քերականից խօսքն այս անչարմար՝
Ռողոտած Ռեցց նրան, որի առաջ եւ ոչ մի երկրածից
Մարդ արդարանալ քնա չի կարող.
«Չնացայ ու չպոռնկացայ երբեք իմ կեանքում,
Ոչ էլ աշխարհիկ քաղցրութիւնների
Մահաբոյր հաճոյքն եւ ճաշակեցի:
Աս էլ է կոչում անօրէնութիւն
(Թող ների Աստուած խօսքերն այս նրան),
Եւ թէ մի՞նչեւ իսկ ճշմարիտ լինի
Ասածը. մէկ է, սայթաքում է այդ... (Բան ԶԲ-ր)

Եւ իր դիրքորոշումը Նարեկացին, ինչպէս «Մատնանքի բոլոր մնացած հատուածներում, հեղեղում է անխտոր ժայթքումներով՝

...Խաբերայութեամբ չեմ ջանայ մտնել նրա աչքը ես,
Չեմ քողարկելու ցոփութիւնն իմ չար՝ բարեշուք տեսքով,
Չեմ յարգի երբեք անձն իմ ապիկար,
Որպէս ընտանի, հարազատ պատկեր,
Չեմ խենձշանայ օտար զարդերով,
Չպիտի պճնուեմ այլ պայծառութեամբ
Եւ ոչ էլ անձիս տգեղութիւնը
Պիտի պարտակեմ պաճուճանքներով:

Ճիշտ է, որ մարդկային տկարութիւններն ու մեղսագործութիւններն անքանակ են եւ մինչեւ վերջ անթուարկելի, սակայն թող այն տպաւորութիւնը շտեղծուի, թէ Նարեկացու մեկնութեամբ

ու մատուցմամբ մարդու ճակատագիրը մտնում է փակուղի-
Աստուած եւ իր ստեղծագործութեան պակը՝ մարդը, չեն կարող
անզօր ու անօգնական դատապարտուած մնալ անեյի առջեւ եւ
կրկին արուեստի անօրինակ ուժը ինքն իրենով լուծում է մեղքերի
շատութեան եւ դրանից ազատագրուելու պարտադիր պայմանի
անլուծելի թուացող հակասութիւնը Տառապալից խոստովանութեան
երկար ճանապարհը դառնում է մեղքերից ազատագրուելու մի իւ-
րօրինակ քաւարան, որի վերլում սպասում է դրախտի հոգեզմայլ
տեսիլը ինչ բնորոշում ուզէ՞ տուէ՞ք, կամ թող հէնց ինքը՝ Նարե-
կացին բնորոշի՝ աղօթք, խոստովանութիւն... եւ այլն, ՎՄԱտնանձի
ամէն այդպիսի անձնակատանքից յետոյ ընթերցողն իրեն թեթեւա-
ցած է զգում, անցնում է ինքնամաքման մի տառապագին փուլ
եւս, եւ Նարեկացին Հասկանալով եւ ապրելով դրա բուժիչ ներ-
գործութիւնը, գոյնբըրը գնալով ակնի է թանձրացնում, մեղքերի
կուտակումները խտացնում է սպառելու աստիճան, որպէսզի մաք-
րագործումն ակնի կատարեալ լինի

Նարեկացու ՎՄԱտնանձի կառոյցը թելագրուած է հէնց այս
նպատակի իրագործման անհրաժեշտութեամբ: Երկի ամէն մի դլու-
խըն սկսում է բացուող օրուայ նման. սկսում է սրտի խորքե-
րից առ Աստուած յղուող աղօթքներով, այնուհետեւ արդէն ստեղ-
ծուած մաքուր ու զինջ մթնոլորտի մէջ, ինչպիսին զարթնող օր-
ուայ զուլալ միջավայրն է լինում, Մեծ Աղօթողը ճանցնում է գոր-
ծի մարդուն ստեղծող արարիչ Աստծոյ կողքին՝ նստած, վերա-
քննելով արարման նախանպատակն ու նրա զարգացման հետագայ
ընթացքը, փրկարար միջնորդի իր սուրբ առաքելութեան մէջ իր
վրայ առնելով մարդկութեան խոտոր ճանապարհի բոլոր մեղքերն
ու մեղսագործութիւնները, ովկիանի այբախտութեամբ, յատակը
շուռ տալով զէպի երկինք, պատմում-վերապատմում է, քննում-վե-
րաքննում, մեկնում-վերամեկնում, պաղատում-վերապաղատում, սաս-
տում-վերասաստում, բողբոլում-վերաբողբոլում, համոզում-վերահամո-
զում... թէ՛ մարդուն ստեղծելու սկզբնական հանձարեղ իրագործու-
մից յետոյ նրա ընթացքի մէջ մի էական սխալ կայ. եթէ այդ սը-
խալը չարազարուի, մարդը գնում է զէպի կործանում: Վախճանի
իր կողմից տեսանելի ահաւոր տագնապն ու փրկութեան ելքի
կրկին իրեն տեսանելի հնարի առկայութիւնը, միաժամանակ իրա-
գործման յապաղումը բացառիկ դրամատիզմ են ստեղծում ՎՄԱտ-
նանձի մէջ: Ռրքան ուշանում է մարդու նորոգման հրաշքը, այն-
քան ակնի նորանոր մեղքեր են բարդւում եղածի վրայ, քանի
մարդու միտքը կատարեալ չէ եւ հակումները գլխաւորաբար անա-
ռողջ են: Մրա եւ մարդու կառոյցի կատարելութեան հակասութիւնն
էլ խորացնում է առանց այն էլ լարուած դրամատիզմը:

Անա քեզ կրող երկու միաբան
Անանջատելի ոտներիդ վրայ
Հրեշտակաձեռ դու կառուցուեցիր,

digitised by A.R.A.R.®

Որ միշտ կրկնաբարձ, վերասլացիկ քո բազուկներով,
 Ասես թեւատր, թոյլչքով միայն
 Երկիրն հայրենի դիտես բարձունքից.
 Ո՞վ յիմար, հապա ինչո՞ւ կամոյին գետնին կորացար
 Ու միշտ երկրային հոգսերով տարուած՝
 Անապատական վայրի ցիռերի կարգը դասուեցիր:
 Ինչպէս բազմաճիւղ մի կանթեռ, մարմնիդ պէրճ աշտանակին
 Բոլորութիւնը գլխիդ հաստատուեց,
 Որպէսզի նրա շնորհիւ երբեք
 Չօտարանայով շնորհի վսեմ օրհնատիպին՝
 Տեսնես Աստծուն, անանցականը իմաստասիրես:
 Դրա հետ նաեւ ճոխացար պատուով բանականութեան...

Արդ, ինչո՞ւ կորցիր փառքը երկնային,
 Ինչպէս երբեմն երեւմ-դրախտում
 Նախաստեղծը այն՝ վիճակն երկնատր,
 Ինչո՞ւ փակեցիր ինքդ քո ձեռքով երկինքը քո դէմ,
 Վերեքիդ դուռը կողպեցիր ի սպառ.
 Ինչո՞ւ խառնեցիր մաքուր ջրի հետ
 Ախտն արցունքների քո տածանաբուխ.
 Ինչո՞ւ լուացուած ձորձը ծածկոյթիդ
 Աղտեղեցիր քո գազիր գործերով...

*«Ինչո՞ւ ճաների այս տառապագին շարանը, որ թուարկուեւ է
 մեղքերին համապատասխան, աւարտուեւ է հետեւեալ կերպ՝*

Ինչպէ՞ս զինուեցիր ինքդ ընդդէմ քեզ,
 Ո՞վ ընդունարան խելագարութեան...
 Ինչո՞ւ որս դարձար մահուան ծողակին՝
 Թողած արաքստն ամենավտան... (Բան ԽՁ)

*«Մատնանքի հերթական գլուխը, որ սպրած օրուայ հետ հա-
 մեմատեցինք, աւարտուեւ է իրիկնային աղօթքով, ուր իր շքեղա-
 փայլ պատկերաւոր մտածողութեամբ Նարեկացին կրկին ու կրկին
 դիմուեւ է ճողորմած, հոգած, մարդասէր, անոխ, կեցուցիչ եւ կեն-
 դանարար, նորոգիչ եւ քաւիչ, ապաւէն Փրկչին», որ նա բարեգութ
 լինի մարդու հանդէպ, ների նրա մեղքերը պատրաստի նրան աւե-
 լի մարդկային ճանապարհի համար, քանի որ մարդս ինքը միայն
 իր ուժերով անզօր է յաղթահարելու մարդկութեան ողջ ճանա-
 պարհին կուտակուած մաքրութեան յեռներն ու տկարութեան վի-
 հերը իր ամենակարողութեան ու մաքրութեան բարձունքներից Ա-
 ռարիչը թող բունի մարդու ձեռքից եւ առաջնորդի նրան»*

*Եւ այսպէս՝ ամէն օր, ամէն ժամ, ամէն վայրկեան
 Այսպիսով, «Մատնանքի կառոյցն ամբողջանուեւ է սպրուած
 կեանքի ամբողջական կերպաւորումով, եւ ինքնին հասկանալի է,*

որ իւրաքանչիւր օր իր մէջ խտացնում է բազում օրերի, անգամ տարիների տառապանք, եւ այս մի կեանքի գեղարուեստական մարմնաւորումն իր մէջ խտացնում է անհամար կեանքեր, կարելի է ասել՝ մարդկային կեանքի ողջ տառապալից պատմութիւնը «Մատնան»ը կուռ, ամբողջական կառոյց ունեցող ստեղծագործութիւն է, առաջին հայեացքից խիստ վերացական, անսիւժէ պատումի մէջ ամենաիրապաշտական երկերից մէկը, որտեղ կեանքի իւրաքանչիւր մանրամաս արձանագրուած է դրանից անանցուող հոգեկան վիճակի եւ փրկիսփայութեան բարձր գեղարուեստական մարմնաւորումով: Եթէ փորձենք ողբերգութեան «Մատնան»ի կամայական հատուած դրան ծնունդ տուող պատմութեամբ մարմնաւորել, ապա հարիւրաւոր, զուցէ հազարաւոր պատմութիւններ պիտի միացնենք իրար, պատմութիւններ, որոնց միացումից միայն կարող է արտածուել հոգեվիճակի եւ հոգեւոր էներգիայի այնպիսի սեւեռում, որպիսին կայ «Մատնան»ի իւրաքանչիւր հատուածում: Նարեկացին գերադասում է այդ կենսապարզ եւ մաքրագործող էներգիան փոխանցել ընթերցողին (ի դէպ գերադասելուց զատ, սա նրա հանձարի իւրախաղութիւնն է), քան թէ դա տարածել թէկուզ տիպական որեւէ պատմութեան մէջ, դրա ետ հաւաքման աշխատանքը թողնելով ընթերցողին: Բայց եւ յատկապէս Արարչի կամ Փրկչի հետ գրոյցի հատուածներում Նարեկացին յաճախ յղումներ է կատարում Աստուածաշնչեան այս կամ այն տիպական պատմութեանը, մի կողմից՝ բնորոշ օրինակով ցոյց տալով իր երկէտի արդար ապուշները, միւս կողմից՝ Տիրույն իշխողին քննենելով հաւասարատեւութեան սկզբունքն ու խոստման կարեւորութիւնը: Իրրեւ օրինակ՝

Եթէ գթալով ողորմեցիր դու
Այն թերախաւատ անդամալոծին՝
Տեսնելով, որ քեզ դիմում եմ նրան
Խնամողները յոյս ու հաւատով
Որքան առաւել զօրաւոր պիտի
Լինի խօսքը քո ամենակարող՝
Մաքրելու համար մարմինն ախտահար
Քեզ հառաչանայն աղաղակողիս.
Քանզի առաւել մեծ հրաշք է, Տէ՛ր,
Արդէն լուացուած պատկերն անարատ
Ձերն պահել աղտի ներգործութունից,
Քան սրբագործել անմաքուր հոգին.
Մանասանդ նախորդն անվանալով
Աւագանի լոյս շնորհի վրայ՝
Բարձրացնում է փառքը հայրենի (Բան ԼԵ):

Նարեկացին ամենամեծ հրաշքին հաւասար է տեսնում կեանքի առողջ ծիրերն անխաթար պահպանելու խնդիրը, եւ թող ներեն ինձ յարգելի ունկնդիրները եթէ այս իմաստուն խօսքերի վրայ, նրա

արուեստի մեկնութեան ընթացքից մի փոքրիկ նահանջ ունենամ, մանաւանդ՝ Վահանջը իրականում այնքան էլ Վահանջը չէ, այլ հանճարի արուեստի աթմէականութեան մի վառ ապացոյց:

Վլուացուած պատկերն ախտի ներգործութիւնից զերծ պահելու, առողջ ծիրերը պահպանելու խնդիրը կարեւոր է այսօր ողջ մարդկութեան համար, սակայն Հայաստանն առաւել օգի չափ ունի դրա կարիքը, հիւանդ, տանջահար, աննկարագրելի կորուստներ կրած երկիրը շարունակում է ինկվիզիտիայի ենթարկուել օրը ցերեկով, ողջ մարդկութեան աչքերի առջեւ, խոշոր տէրութիւնների շահերի բախման խայմերուկում, եւ ոչ ոք իրական ջանքեր չի ներդնում ազգային-ազատագրական պայքարի ելած, Լարաբաղի արդարութեամբ լուացուած պատկերը Վախտի ներգործութիւնից զերծ պահելու համար: Մի՞թէ այդքան քիչ են տուել մարդկութեանը Նարեկացին եւ իր ցեղը եւ մի՞թէ նրանց շահերից դուրս է մարդկային այդ հուաբանութեան աջօրուայ պայքարը Մեզ թւում է՝ բոլորի կողմից մի հիմնաւոր սխալ ընկալում կայ այս ամէնի մէջ: Լարաբաղի պայքարը միայն իրենը չէ, միայն բունութիւնից ազատագրուելունը չէ, միայն ազգային չէ, այլ ամէնից առաջ ստիական բարբարոսական որջում դեմոկրատիա հաստատելու դժուարագոյն մի առաքելութիւն է, որ բաժին է ընկել լեռնային այդ փոքրիկ, հերոսական երկրին եւ մարդկութիւնը Վեճահողաբարձ նրան է թողել այդ առաքելութեան միայնակ իրագործումը:

Նարեկացու տաղերն առհասարակ բացառիկ զուարթ տրամադրութիւն ունեցող ստեղծագործութիւններ են, յաճախ երկնային թագաւորութեան շուայ նկարագրութիւններ, ծննդեան, խաչի, վարդափառի, կեկոցեցու, յարութեան ոսկէ զրչով ոսկեբանուած ու խօսքի ազամանդներով դրուազազարդուած, լոյսերի մէջ շողողացող պատումներ, սակայն անվերնադիր մի փոքրիկ տաղ ասես բարբարոսական շրջապատման մէջ դտնուող հայութեան այսօրուայ աղօթքը լինի, այնքան նման է մեր այսօրուայ իրականութեանը, իւրաքանչիւր նկարագրութիւն, պատկեր եւ աղաչանք, անգամ երկրաշարժը կարծես թէ չի մոռացուած: Ես տաղն ամբողջութեամբ մէջ եմ բերում:

Այն փոքրիկ Ռօտն է տրումած՝
 Արցունքի գետեր թափում,
 Բզկտում երամն է Ռեզ
 Հայեացքը կողկողագին
 Սեւեռած դէպի երկինք՝
 Պաղատում արիողորմ
 Քեզ, Աստուած, որ որբերի
 Հայրն ես ու յոյսն միակ,
 Մեզ ո՞ւմ ես, ո՞ւմ ես թողել:
 Աղէտ, Ռոզս, վիշտ ու կսկիծ
 Ընկան մեզ միայն բաժին:

Յիշիր ու մի մոռացիր,
 Չէ՞ որ մեզ սեր խոստացար,
 Յոյս տուիր անոտս խօսքով՝
 Մինչ վախճանը աշխարհի
 Կեանքում միշտ մեզ թետ լինել:

Հիւանդ աշխարհի մէջ առողջ ծիւրերը պահպանելու վաղուայ առողջ մարդկային հասարակութեան միակ երաշխիքն է, այդ պատճառով էլ չափազանց դժուար է ու կարեւոր թայց եւ՝ ամէն պարտութիւն մարդկութեան պարտութիւնն է եւ մի նոր վիճ՝ մարդու կատարելութեան ճանապարհին:

Նարեկացին աշխարհը վերափոխելու տառապանքով է տապալուում. գոյութիւն ունեցող կացութեան անարդար են ու խոտեղի, մարդկային համակեցութեան կանոններն ու կարգը՝ թերի ու անկատար, նիւթը գերիշխում հոգու վրայ, նիւթապաշտութիւնն աւերում է մարդու նկարագիրը, եւ առհասարակ կա՞յ մի իդէալ մարդկային համակեցութեան համար, որ կերպաւորուած լինի իրբեւ օրինակի Հաւանաբար, դա երկնային թագաւորութեան օրինակն է: Արարիչը մարդուն ստեղծեց իր պատկերի նմանութեամբ, երկրային թագաւորութիւնն էլ պիտի ստեղծէր երկնային թագաւորութեանը յար եւ նման Այնտեղ ամէն բան ներդաշնակ է՝ հրեշտակները, սերովբէներն ու քերովբէները, երկնքի տաճարների մաքրութիւնն ու թաքը, երկնային օրէնքների արդարութիւնն ու հաւասարատեսութիւնը, կարգ ու կանոնը, պատիժներն ու պարգեւները, յաղթանակներն ու պարտութիւնները՝ Քրիստոնէական պատկերացմամբ այն բոլորն իրական ձեւով գոյութիւն ունեն, բայց դժբախտաբար չեն մարմնաւորում մարդկային հասարակութեան կեանքում. քրիստոնեայ նարեկացու տառապանքն էլ հէնց դա է, որ ամէն բան անում է՝ հաւատի ուժով դա մարդու կեանքը դարձնելու, մանաւանդ՝ մեզ հետ ապրողների մէջ կան այդպիսի օրինակներ, որոնք հասու եղան այդ ճշմարտութեանն ու արդարութեանը Դրանք մարգարէների, առաքեալների, սրբացեալների դասի մարդիկ են Երկինքն ու երկիրը իրարմէ անյուսալի ձեւով անջատուած չեն, կապը կայ, մնում է այդ կապն ուժեղացնել այնքան, որ երկնային թագաւորութիւնը հաստատուի երկրի վրայ

...Ձի եթէ Յոբին ես նմանուի,
 Կը Ռամարէի ինձ էլ նրա պէս արդար, անարատ,
 Եթէ լինէի Մովսէսի նման,
 Ինքս էլ նրա պէս վստախ կ'ատէի՝
 «Տերը պէտք է որ ճանաչի նրանց, ովքեր իրենց են»:
 Իսկ եթէ Դաւթին ես նմանուի, կ'ատէի անշուշտ՝
 «Հաստատեցի կարգ ու արդարութիւն»...
 ...Եթէ լինէի Եղիայի նման...
 ...Թէ Երեմիայի նման լինէի...

...Եթէ յիճէի Եզեկիայի պէս...
...Եթէ Պօղոսի նման լիճէի... և այլն, և այլն:

*Կա՛յ, այդ կապն իսկապէս գորութիւն ունի Բայց եւ միատա-
մանակ մարդկային կարողութիւնները սահմանափակ են, եւ Արա-
րիչը եթէ մարդուն ստեղծել է ազատ ընտրութիւն անելու իրա-
ւունքով, նա յաճախ ընտրում է սխալը՝ ենթարկուելով մարդկային
իր թուութիւններին:*

Որ զօրութիւնը մարդկային իրօք
Սահմանափակ է փրկութեան համար,
Յոյց տուի՛ն եւ այդ ընտրեալներն իրենք՝
Ապաւինելով միշտ բարերարիդ ողորմածութեան... (Բան ՀԱ, 4):

*Վ Ուստի եւ՝ Տիրոջ ամենակարեւոր գործը երկրի վրայ արդար-
ներին ու նուիրեալներին պաշտպանելն է՝ եթէ ուզում է արդա-
րութեան իր իդէալի յաղթանակը տեսնել իրադրծուած Մինչդեռ
Տիրոջ գործեակերպի եւ վերաբերմունքի մէջ մի էական սխալ է
սպւրդել, որ նահատազրական ազդեցութիւն ունի դրական ուժերի
համախմբման դժուարին աշխատանքում: Նարեկացու մտատեսու-
թեան աչքերը բաց են այդ իրողութեան առջեւ, եւ նա չի վարա-
նում բացայայտօրէն շարադրելու այդ իրողութիւնը, հէնց իր՝ տի-
րոջ գործի յաջողութեան մտահոգութեամբ ծանրաբեռ եւ դէմ-դէ-
մաց ծայրագոյն անկեղծութեան զրոյցի այդ գլուխը միւսներէ նը-
ման չի սկսում օրհնաբանութեան ազօթքով, որովհետեւ գառը
ճշմարտութիւնն այս անգամ վերաբերում է Տիրոջ գործեակերպի
մէջ յայտնաբերուած սխալին:*

Հաւատում եմ եւ ու վկայում եմ փորձով համոզուած,
Մտատեսութեամբ, որով, բարերար, դու օժտել ես ինձ,
Որ շատ անչի ըղձայի եմ քեզ
Աղաչանքները մեղաւորների,
Քան արդարների ամէն մի խնդրանք:
Քանզի մէկն անկեղծ խոստովանելով պարտութիւնը իր՝
Ակնկալում է լոկ շնորհը քո...

.....
Մինչդեռ միւսը բարեգործութեանն իր ապաւինած,
Ինքնաբաական մի վստահութեամբ,
Մոռացած սահմանն էութեան մարդու
Ատաւելապէս ակնկալում է պարզեցնել քեզցից, քան ողորմութիւն:
Ահա թէ ինչու մէկն ստեղծելով ճառեր անհամար՝
Ողորմութեանդ ազդարարում է միշտ տարփողելով,
Միւսը լուռ է մնում այդ մասին:
Հօօ՛ր, անքնին, ամենախնամ,
Ամաչում եմ եւ միջեւ իսկ ասել,

Որ պատմությունը երկրայիններիս
Գործերի՝ քունից առաջ է անցել:
Ուստի Ռասի՛ր, Տե՛ր, որպէսզի լաճկարծ աջն Ռոյնդէ՛նի
Զգորաորոյի քունի քամեմատ... (Բան ԾԹ):

Ինչպէս տեսնում էք, օրհնարանութեամբ չի սկսւում այս գր-
քուկը, որպէս վերը ասացինք, եւ ոչ էլ աւարտւում է Զերմեռանդ
աղօթքով, բայց բանաստեղծական կառոյցի մէջ աննորդաշնակութիւն
չի մտնում, որովհետեւ Նարեկացին դատաւորի քրամիզ չի առնում
իր վրայ, ոչ էլ կշտամբողի վարդապետական կեցուածք, այլ խօս-
քի շնչեր պահում է նոյն, այսինքն՝ Աղօթողի Սա հանճարի կող-
մից խօսքի կարեւորման բացառիկ յատկութիւն է, քանի որ լա-
զիտի՝ աղօթաշնչտ ասածն աւելի ազդու է եւ համոզիկեր հաւատա-
ւորի համար, քան թէ ամենախիստ դատաւիճիւր կամ խրատարա-
նութիւնը, որ մակերեսային տպաւորութեամբ է յորինւում:

Նարեկացու բանաստեղծական մտածողութեան ծիրը եւ խօս-
քարուեստի հզօրութիւնը զարմանք է պատճառում ժամանակակից
աշխարհի բանաստեղծներին ու թարգմանիչներին, յատկապէս նրա
ուսումնասիրողներն իր ժամանակի ընդհանուր համակարգի
մէջ նրան տեղաւորելու մտահոգութեամբ, Նարեկացուն փորձում
են կապել կամ կապկպել տուեալ ժամանակի բիւզանդական կամ
եւրոպական ազդեցութիւններին, իրենց համար յայտնի դարձած
աղբիւրներից բխցնել նրա աշխարհափոխութիւնը, կամ
պատկերաւորման վերտուռը համակարգը Նրանց պատկերացումները
խիստ թերի են այն իմաստով, որ նախ բխում են խստօրէն կանո-
նակարգուած գրականագիտութեան փոխազդեցութիւնների դժգո-
տիկ օրէնքներից, եւ ապա՝ հայոց հնագոյն բանահիւսութիւնը
լիարժէքօրէն չիմանալուց: Նարեկացու եւ բարձրաշունչ ու վսեմա-
շունք եւ տառապագին-աղերսախառն խօսքի նմոյշները կան հայոց
միջնարեկացիական բանահիւսութեան ու պատմագրութեան մէջ:
Բայց եւ թող այն թիւր տպաւորութիւնը չտեղծուի, թէ մենք
մերժում ենք Նարեկացու ծանօթութիւնն իր ժամանակի, կամ իրե-
նից առաջ եղած օտարալեզու բանաստեղծական բարձրագոյն մշա-
կոյթին, քանի յայտնի է նրա անթերի կրթութիւնը եւ լեզուների
իմացութիւնը (զոնէ յունարէնինը անկասկած է)։ Բնական է, որ
այդ բոլորն անցնէր Նարեկացու միջով, ինչպէս անձրեւը, քամին
անցնէին բուրաւէտ վարդաստանների անանցանելի ջուզլիների մի-
ջով՝ զարթնեցնելով նոր կենսապարգեւ թրթիռներ եւ սնուցելով
այնպիսի բխումներ ու բեղմնաւորումներ, որոնք կարող է քնած
մնային, եթէ գրանց ներկայութիւնը չլինէր: Մինչդեռ Նարեկացու
արմատներն ամբողջովին իրական կեանքի մէջ են, եւ նրա ցօղունն
ու ծաղկումը բարձրանում են տիեզերք՝ խմաստօրէն ձգուելով՝ դէ-
պի Արարչի լոյսը եւ նրա հետ վերստին տարածուելով աշխարհի
վրայ: Ողջ մարդկութեան մեղքերն իր վրայ առնելու, մարդուն
մեղքերից ազատազրկելու Նարեկացու ծալրայեղօրէն անկեղծ ու նը-

ւիրական ճիգը նրա կերպարը զուլայեցնում, սրբացնում է տող առ տող, քայլ առ քայլ, ի վերջոյ նրան խառնելով տիեզերական լոյսին Հէնց այդ լոյսին խառնուելն է միտիկան, որ անմիջապէս յիշոււմ է ամէն անգամ Նարեկացու անունը հրովելիտ Եւ կարիք չկայ ակունքներ որոնել բիւզանդական գրականութեան մէջ, թէեւ այդ ժամանակ ապրում էր նաև բիւզանդական գրականութեան խոշոր միատիքներից մէկը՝ Միմէոն նոր Աստուածաբանը (949ից մինչև 1022 թուականը), աշխարհիկ ցոփութեան դէմ բողոքելով եւ մղուելով դէպի ճգնակեցութեան փառաբանութիւն Եթէ ազդեցութիւն պիտի փնտռենք, ապա հայրենական ազդեցութիւններից դատ, չպէտք է մոռանանք մարդկային հիմնական գիրքը՝ Աստուածաշունչը, որ ուղեկցում է Նարեկացուն իր ողջ կեանքի, ինչպէս նաև «Որբերգութեան մատնան»ը գրելու ընթացքում Աստուածաշնչից օրինակները սուադած են գրքի մէջ, իսկ տեղ-տեղ Նարեկացին ուղղակիօրէն մատնանշում է աշխարհահայեցողութեան օրինակներ, որ ուղեկիշ կարող են լինել՝ ինքնամաքման երկար ու դժուարին ճանապարհը անցնելիտ Սողոմոնի «Ունայնութիւններ»ի գրքում շարադրուած է մարդու երկրային գործերի չնչնութիւնն ու անիմաստութիւնը, նիւթական աշխարհի մէջ բացուած մեղսագործութեանը անքանակ դժները, որ կանգնում են երկրայիններիս առջև ամէն քայլափոխի, եւ Նարեկացին նրա դարձի ճանապարհը համարելով օրինակելի, դարձի դարու ժամանակ նրա վարքը ընդօրինակելը դիտոււմ է որպէս կատարեալ մաքման նախապայման Աւելին՝ առաջարկում է որպէս ինքնամաքման կանոնադրութիւն՝

Խոստովանական խօսքերի բոլոր
 Մասերն այս որպէս կանոնադրութիւն
 Աւելցի սրտում, ութեր զոցումով դարձի եմ գալիս,
 Ժողովողն իմքը նախասերմանց...

Պարզ է, որ իր համար էլ որոշ չափով գործել է այդ կանոնադրութիւնը
 Եւ արուհանդերձ, Նարեկացու պարագային բնաւ կարեւոր չէ, թէ որտեղից ի՞նչ ազդեցութիւն է կրել, լինի դրական ձեւերի թէ գեղարուեստական փիլիսոփայութեան իմաստով, որովհետեւ ամէն բան իր լրումին, կատարելութեանն է հասել՝ Նարեկացու միջով անցնելուց յետոյ միայն ինչը որ անցել է Նարեկացու միջով, ձեռք է բերել այնպիսի մի անկրկնելի որակ, որպիսին համապատասխանէր իր մէջ ծնուածի որակին։ Այլ խօսքով ինքն է ծնունդ տուողը, օրէնսդիրը, խաղաղարարն ու պատերազմողը, քննողն ու վերլուծողը, դէպի փրկութիւն առաջնորդողը այդ պատճառով էլ նրա գործը արարչակերպ է։ Այս բանին նոյնպէս տեղեակ է ինքը, եւ իր իսկ խօսքերով ասած, անգամ ասելն իսկ որքան ահաւոր լինի, նա բանձրն է առնում ոչ միայն ասելի, այլև գրելի «Մատնան»ում ի վիշտասակ Աստու մեծ երախտիքի։

Կարող ենք լինել սե՛նք Աստուած նույնիսկ՝
շնորհներով ընտիր...

Իսկապէս, եթէ երկնային կեանքն է երկրային կեանքի համար կատարելութեան օրինակը լինելու, ինչպէ՞ս կարող է գոյութիւն ունենալ առանց Արարչի, արարչական գործի եւ հսկումի:

Եթէ Նարեկացու նկարագրած ճոխութիւնը, շռայլութիւնը, տառապանքը, մարգու հուօթեան երկփեղկուածութիւնը, քստմեկի վարքն ու ստոր արարքները, հոգու թռիչքներն ու փրկութեան յոյսի ճառագումները պիտի բառերով բնութագրենք, ապա այդ բոլոր անփոխարինելի բառերն օգտագործել է Նարեկացին: Եթէ համեմատութիւնների միջոցով փորձենք բնորոշել նրա բանաստեղծական արուեստի անսահմանափակ ուժը, կրկին բոլոր օրինակները պիտի ընտրենք Նարեկացուց: Ինքն է բանաստեղծական արուեստի յատակն ու երկինքը, կենդանարարը եւ յաւիտենականը՝ նրա պոետական լեզուի եւ պատկերաւորման միջոցները սահմաններ չունեն: Մասնաւորապէս տաղերի մէջ երբ Նարեկացին բնութեան հրաշքների կամ մարդու, յատկապէս կնոջ արտաքինի շքեղափայլ նկարագրութիւններն է անուժ, ուրախութեան, հրճուանքի ու հիացմունքի այնպիսի մի մթնոլորտ է ստեղծում, որպիսին հնարաւոր է միայն երկնային թագաւորութեան մէջ: Երբ նա հոգեկան տառապանքների մրրիկն է բարձրացնում մեղքերի ահռելի նստուածքը հողմացրել անելու համար, կամ երբ սասանում է մարդուն՝ նրա մէջ ասուածայինը յայտնաբերելու հաւատամքով, ամբողջովին մաքրում է նրան՝ երկնային թագաւորութիւն մտնելու համար: Մեր ասածներն օրինակներով ամբարպնդելու կարիքը չենք տեսնում: Համոզուելու համար կարելի է ընթերցել ցանկացած տաղ, կամ բացել «Մատենանքի ցանկացած էջ: Հայոց լեզուի գոյութեան յաւաքոյն ձեւն է Նարեկացու ստեղծագործութիւնը՝ թէ՛ ամենանուրբ ու ամենազեղծօրէի վիճակների, եւ թէ՛ ամենախոր խռովքների ու այնքախումբների համար: Այդ լեզուին կենդանութիւն տուող շունչը տեղեկութիւն կենսական շնչառութիւնն է: Երբ խօսում էինք «Մատենանքի կառոյցի մասին եւ նրա գլուխները համեմատեցինք կեանքի օրերի հետ, ուզում էինք շեշտել, թէ Նարեկացու ստեղծագործութիւնը հանճարի ապրելու ձեւ է, գրանով իսկ վեր դասուելով սոսկ գրական ստեղծագործութեան վիճակից: Այդ պատճառով էլ չենք ուզում խօսել անսահմանափակ հպիտետների գործածութեան, նրա նուրբ ճաշակի եւ հմտութեան մասին, չենք ուզում զարմանալ այլտերազիաներ ստեղծելու նրա վարպետութեան վրայ, կամ երեւոյթների խորագոյն խորքերը շուռ տուող համեմատութիւններ գտնելու նրա խուզարկու կարողութիւնից: Դա այդպէս է: Դա հանճարի գոյութեան ձեւն է, որ մեզ ճանապարհ է ցոյց տալիս՝ այս աղտոտուած երկիրը դժբախտի վերածելու, մէկը միւսի նկատմամբ գերակայութեան հիւանդութեամբ տառապող բազում երկրային թագաւորութիւնները երկնային արդար մէկ թագաւորութեամբ փոխարինելու մաքուր:

արդար գոյութեան մի ճանապարհ, որ թէեւ անցնում է սառապանքների միջով, սակայն սրբազործւում է մարդու նախաստեղծ իղէալի իրազործումով:

Պոեզիան ամէնից առաջ կենսական էներգիայի փոխանցման ձև է ստեղծագործողից ընթերցողին, արտադրողից սպառողին: Եւ եթէ իրօք ճշմարիտ է, որ ոչ մի նոր բան չկայ այս արեւի տակ, ըստը մաքերն ու գաղափարները արտայայտուած, ծեծուած են, հապա ի՞նչ չափանիշով են գնահատուած մեծերն ու փոքրերը, յաւերժականներն ու անցողիկները, եթէ ոչ մարդկութեանը իրենց փոխանցած կենսական էներգիայի քանակով: Կան փոքր ու միջակ, մեծ լուսատուներ, կան շիջող եւ անչէջ լուսատուներ, եւ ըստըրն էլ վաւերական են, սակայն մէկ չի կարող լինել նրանց գնահատման չափանիշը՝ Նարեկացու պոեզիան ջերմացնում, ալքում է մեր հոգիները հագարամեակների խորքից, եւ մենք այսօր փնտռում ենք նրա անչէջ արեւի բուժիչ ճառագայթները՝ մարդկութեան բազմադարեայ վէրքերը տեղաւորելով այդ ճառագայթների տակ այնպէս, որ ապաքինման յոյսը չմարի մարդկութեան մէջ: Ու թէեւ քանակով քիչ են այսօրուայ բուժուողները, բայց վաղը կը շատանան, երբ իմանան իրենց սպեղանու տեղը:

Բողոքին առասպել է թւում պատմական այն հաղորդումը, թէ Նարեկացու «Ողբերգութեան մատնան»ը հիւանդները գլխի տակ գնելով բուժւում էին Առասպելի նշոյլ իսկ չի մնայ այդ հաղորդման մէջ, եթէ հարցին նայենք աւելի պարզ, այնպէս, ինչպէս փոխանցուած է այսինքն՝ Նարեկացու փոխանցած կենսական ահռելի էներգիան (նոյնիսկ առանց կարդալու, միայն ձեռքին բռնելով կամ բարձի տակ գնելով) միացած տկարացած մարդու հաւատի հետ, բուժել է նրա հիւանդութիւնը: Ուզում ենք ընդհանրացնել, թէ Նարեկացու եւ նմանների գրքերը մարդկութիւնը պիտի վայել չզնի իր ձեռքից եւ պիտի իր բարձի տակ պահի:

ՌԱԶՄԻՆ ԴԱՒՈՅԵԱՆ

ԱՏՈՆԻՍ

Բանաստեղծ, քննադատ, խմբագիր, Թարգմանիչ և դասախոս Ատոնիս (ըստ անունով Ալի Ահմէտ Սախո) ծնած է 1830ին, Սուրիոյ ծովափերեայ Թարթուս քաղաքի գիւղերէն մէկուն՝ Փասսապիւի մէջ՝ Նախնական կրթութիւնը ծննդավայրին և Լաթաքիոյ մէջ ստանալէ ետք, կը փոխադրուի Իմամական, որուն Պետական Համալսարանի դրականութեան և իմաստասիրութեան բաժանմունքէն շրջանաւարտ ըլլալէ կարճ ժամանակ մը անց՝ 1856ին կը Հաստատուի Պէյրուտի:

1957ին, Յուսէֆ էլ-Խալի Հեա կը հրատարակէ «Շըրը» բանաստեղծական Հանգչալը, որուն շուրջ կը խմբուին նորարարութեան Հետամուտ արար երիտասարդ բանաստեղծները, իսկ 1868ին լոյս կ'ընծայէ «Մաուաբէֆ» եռամսեան, որ կը դառնայ արաբ յառաջադէմ գրագէտներու և մտաւորականներու բնակարանը 1873ին, Պէյրուտի Սեն ժողովք Համալսարանի մէջ, կը պաշտպանէ իր եռաշաբաթ տառքերուն:

Ատոնիս ցարդ հրատարակած է աւելի քան տասը փոթորակաբեր, որոնց գլխաւորներն են՝ «Թուրքը» հոլովմ մէջ, «Դամասկոսցի Միմիարից երգերը», «Մասունան ալակերպութեանց և գայթի» ցերեկուան ու գիշերուան ցամաքամատերուն միջեւ», «Թատրոնն ու հայելիները», «Ժամանակ մը՝ մոխիրին ու վարդին միջեւ», «Եզակի մը՝ լոգնակիին տարագով», «Հինգ քերթուածներու մատենանը», և այլն: Ան նաև լոյս ընծայած է իր տեսարանական և ուսումնասիրական աշխատանքները ամփոփող շուրջ տասը Հատորներ, արաբական դասական բանաստեղծութեան եռաշաբաթ չափաբան և Թարգմանական բազմաթիւ գործեր:

Երկու տասնեակ լեզուներու Թարգմանեաւ Ատոնիս ներկայիս կ'ապրի Փարիզ՝ իբրև Արաբական Լիկայի մշակութային բարձրաստիճանի պատասխանատուներէն մէկը:

Արաբական բանաստեղծութեան արդիականացումը գլխաւոր նպատակաւ կ'ընդհանրապէս վերածած արաբ ժամանակակից բանաստեղծներուն մէջ, 1857էն սկսեալ, լիբանանցի բանաստեղծ Ատոնիս, իբրև Ռիմադիորներու սերունդից բանաստեղծ-տեսաբանը, արաբական մամուլի և գրական հանդէսներու էջերէն բազմիցս անդրադարձաւ Արևելք-Արևմուտք մշակութային փոխյարաբերութեանց, բանաստեղծական նոր լեզուի անհրաժեշտութեան, բանաստեղծութեան էությունից և դիմագիծի յստակացման, թայց մա՛նաւանդ՝ եղասական քերթողութեան աւանդներն ու հասկացողութիւնը շրջանցելով՝ նոր բանաստեղծութիւնը յայտնագործել-Ռիմնելու» մարտնչական բանաստեղծի կոչումին:

Բանաստեղծ, տեսաբան, քննադատ, խմբագիր, Թարգմանիչ և համալսարանի դասախոս Ատոնիս ալ սօր ծանօթ անուն մըն է ո՛չ միայն արաբական աշխարհի չորս ծագերուն, այլև՝ գրական միջազգային շրջանակներու մէջ: Քառորդ դարէ ի վեր, Ատոնիս իր մասնակցութիւնը կը յերէ գրական միջազգային հանդիպումներու՝ իբրև արաբական աշխարհի և Արևելքի կարկառուն ներկայացուցիչներէն մէկը: Ստեղծագործական, մշակութային և կրթական իր աշխատանքներուն զուգանքով՝ ներկայիս Փարիզ հաստատուած Ատոնիս, արաբական միջամաքամասային միակ օրաթերթին՝ եօթը մաքրաքաղաքներու մէջ միաժամանակ հրատարակուող «Ալ-Հայաթ» օրաթերթի մշակութային էջերուն, շուրջ երեք տարիէ ի վեր կը ստորագրէ «Որդաներ» ընդհանուր խորագիրը կրող յօդուածաշարը՝ գրական, մշակութային և իմաստասիրական հարցերու մասին:

Նկատի ունենալով Ատոնիսի արծարծած հարցերուն շահեկանութիւնը, ստորեւ Թարգմանաբար կը ներկայացնենք վերոնշեալ յօդուածաշարքէն երեք նմուշներ, ինչպէս նաև՝ բանաստեղծից Ռիմնական մտածումներուն անդրադարձող յօդուած մը:

ԱՏՈՒԻՍ

ԸՆՏԱՆԻ ՕՏԱՐԸ ԵՒ ՀԵՌԱԻՈՐ ՀԱՐԱԶԱՏԸ

● Արդի քերթուածը միայն արտայայտութեան ձեւ մը չէ, այլեւ՝ գոյութեան ձեւ մը:

● Նոր բանաստեղծութիւնը կը մեկնի բնագանցական զգացողութենէ մը, որ իրերը կը զգայ յայտնաբերական զգացողութեամբ: Այս դիտանկիւնէն՝ նոր բանաստեղծութիւնը մարդկային էութեան բնագանցութիւնն է:

ԱՏՈՒԻՍ

☆ «Ընտանի օտարը եւ հեռաւոր հարազատը». նիւթ մը, որ ինծի խրթին կը թուի: Սակայն խրթնութիւն մը, որ նաեւ հաճելի կը թուի: Ան ինծի կը ներկայացնէ ազատօրէն մեկնաբանելու առիթը: Կը յուսամ, որ ձեզի ներկայացնելիք մեկնաբանութիւնս, ինք եւս, պղտոր ու խրթին չի թուիր:

-1-

Առաջնորդուելով այս մեկնաբանութենէն, կրնանք ըսել. «Հեռաւորը օտարն է, եւ մերձաւորը՝ հարազատը»: Կամ ըսել՝ «Իրաքանչիւր հեռաւորի մէջ հարազատ մը կայ, եւ իրաքանչիւր օտարի մէջ՝ ընտանի

մը»։ Եւ կամ ալ ըսել, Քամաձայն արար Յին բանաստեղծի մը բնութագրումին՝ «Եւ իրաքանչիւր օտար ուրիշ օտարի մը Քամար մերձատր է»։

Նոյնպէս, կարելի է մատնանշել մեր Արեւելքին եւ ձեր Արեւմուտքին առաջին յարաբերութիւնները, ինքնութեան եւ այլին կապերը։ Եւրոպա—վայրը անուն մըն է, որ եկաւ Եւրոպա առասպելէն, Քանանի երկրէն, երկրէ մը՝ որուն ես կը պատկանիմ։ Գիտէք առասպելը, թէ ինչպէս յոյն Ջեսըր առեւանգեց Քանանի Իւրոպը։ Գիտէք նաեւ, թէ առեւանգեալին եղբայրը՝ Գատմուսը, անուն մը՝ որ Արեւելք կը նշանակէ, ինչպէս ճամբայ ելաւ՝ փնտռելու իր քոյրը, միասին վերցուցած պարտքերը։ Քոյրը չգտաւ։ Իր մարմինը հալեցաւ եւրոպական հողին մէջ։ Այնուհանդերձ, ան Եւրոպայի տուաւ պարտքերը։ Թերեւս, ներքին խոր համոզումով մը, մեր Արեւելքին եւ ձեր Արեւմուտքին այս հանդիպումը փառաբանելու, զայն ճանաչումի ենթահողին վրայ հիմնելու նպատակով։

Չկա՞յ ասոր մէջ հիմնադրական նշան մը, թէ՛ այն երկրին Քամար, որուն մէկ զաւակն եմ ես, այլը ինքնութեան հիմնական երեսներէն մէկն է, մա՛նաւանդ՝ որ այս ինքնութիւնը Եւրոպային տուաւ իր անունը, ինքզինք բնորոշող իր ինքնութենէն շատ ատելի խորը,— պարտքերը։

Չկա՞յ ասոր մէջ հիմնադրական նշան մը, թէ՛ այլը ներկայ է ինքնութեան եւ անոր ապագային մէջ։

Որքա՞ն մօտ է այս յարաբերութիւնը ինքնութեան եւ այլին միջեւ, պատմութիւն—խորհրդանշան մակարդակին վրայ։ Եւ որքա՞ն հեռաւոր՝ ներկայի մակարդակին վրայ։

Այսուհանդերձ, Գատմուսը կը շարունակէ փնտռել Իւրոպ—Եւրոպան։

—2—

Մոռնալ կամ անտեսել այլը, մարդն ու իր ճակատագիրը,— այս է քաղաքական ու մշակութային իր կիրարկման մէջ Եւրոպայի որդեգրած սկզբունքը, այսինքն՝ մերձատրը Քարազատ է։

Խօսք՝ իտեպներու, իրաւունքներու եւ արժէքներու մասին, եւ լուծութիւն՝ աղէտի, անիրաւութեան եւ թշուառութեան առիթով։ Եւ ինչ որ կը կոչուի եւրոպական տիեզերականութիւն, կիրարկման ընթացքին ի յայտ կու գայ, որ անհկա չի նշանակեր իրաճառասար մարդ արարածներու միջեւ, հակառակ իրենց տարբերութեանց, երկխօսութիւն եւ կենդանի յարաբերութիւն՝ իբրեւ ինքնութիւն եւ ստեղծագործութիւն, որքան կը նշանակէ Արեւմուտքի մշակոյթը պարտադրել եւ ընդհանրացնել Արեւելքի մէջ, այլ խօսքով՝ կիրարկել գործելակերպ մը, որ տակաւ առ տակաւ մեզ պիտի առաջնորդէ յատուկ, ինքնորոշ մշակութի ջնջման, ըսել կ'ուզեմ՝ անոր ինքնութիւնը եւ էութենական տարբերութիւնները ջնջելու արարքին։ Հետեւաբար, ի՞նչ կը մնայ մարդուն

Մէջ մարդկայինէն, երբ անոր կը պարտադրուի խորամանկ ընտրանք մը կատարել մէկ կողմէ իր ինքնութեան, եւ, միւս կողմէ՝ իր մտածողութեան ու կեանքին միջեւ, նկատի ունենալով որ ինք ազատ, անջատ եւ էութեանկան գիտակցութիւն մըն է՝ իբրեւ բարի կամեցողութիւն եւ իմացութիւն:

Եւ ահաւասիկ, արեւմտեան քաղաքակրթութիւնը, որ ըստ էութեան ստեղծագործական եւ շարժարկիւնութեան ձգտող շարժում մըն է, սկսած է կերպարանափոխուիլ եւ դառնալ արտադրողական—սպառողական քաղաքակրթութիւն մը: Մշակոյթը ինքնին սկսած է դառնալ տեսակ մը ճարտարարուեստ, մշակոյթի արտադրման ու սպառման նըպատակով ստեղծուած արդի արհեստագիտութեան միջոցներուն քերտմով: Ասիկա կը ստեղծէ կացութիւն մը, որ բացակայութեան կը դատապարտ ազատ ձեւերու պայթումը երաշխաւորող ամէն կարելիութիւն, որ կը ծնի մարդկային զգայարանքը, բնագոյր եւ յայտնապէս միտքն ու հոգին:

Այս բոլորին կ'ընկերանայ շարունակական պատերազմ մը, որ կարծես թէ իմացական պարտադրականութեան ձեւերէն մէկն է. քաղաքակրթութեան պատերազմը բնութեան դէմ եւ արհեստագիտութեան պատերազմը՝ ընդդէմ մարդուն: Պատերազմ մը, որուն մէջ արտադրութիւն—սպառումը ինքնին կը դառնայ նպատակ, թովանդակ մարդկութիւնը կը վերածուի մթերանոցներու, ապրանքներու եւ առեստորի, կ'անէանան մարդկային արժէքները,— ազատութիւնը, եղբայրութիւնը, արդարութիւնը, հասարակութիւնը, եւ մարդը կը վերածուի միայն միջոցի կամ խաղալիքի, եւ կամ ալ՝ շահագործման կենսական միջավայրի եւ քարշ տրուող որեւէ իրի, սովորական առարկաներու արժէքով:

Ասիկա պատերազմ մըն է, որ կ'ընթանայ յաղթանակէ յաղթանակ: Պատերազմ մը՝ որուն պարտեալը միշտ մեր Արեւելքն է, իսկ յաղթականը՝ միշտ ձեր Արեւմուտքը: Եւ ողբերգականը այն է այս յաղթանակին մէջ, որ անիկա արհեստագիտական—տնտեսական է եւ ոչ թէ իմացական ու ստեղծագործական: Ըսել կ'ուզեմ՝ մեքենային եւ անոր իրաւունքներուն յաղթանակն է եւ ոչ թէ մարդուն ու իր իրաւունքներուն յաղթանակը:

Ուրեմն, արդեօ՞ք անիկա այն յաղթանակը չէ, որ կ'սմբոփէ ինքնութեան հոյակապ պարտութիւնը: Արդեօ՞ք այս իրողութիւնը չի հաստատներ այն հարազատ ընտանին, զոր կը մարմնաւորէ մշակութային ու մարդկային նախանձախնդրութիւնը օրըստօրէ աւելի մերժող արեւմտեան ժխտական կեցութեանը: Արդեօ՞ք այս ճշմարտութիւնը չի հաստատներ այն իրականութիւնը, որ արեւմտեան ժողովրդականութիւնը քիչ կը մնայ որ դառնայ ամայի մեհեան մը, որ, իր կարգին, կ'արտադրէ իր իրայատուկ բռնակալութիւնը, զինք բնորոշող կուրտութիւնը եւ սեփական զազանութիւնը:

Այո, կարծես թէ կիրարկման մէջ գոյութիւն ունի այն, որ ցոյց կու տայ մեզի, թէ ձեր Արեւմուտքը նաեւ, յար եւ նման մեր Արեւելքին, կ'ընթանայ դէպի անկումային ապագայ: Կարծես թէ Եւրոպան կը

կերպարանափոխութիւնի զուտ աշխարհագրական ցամաքամասի, փակ փայրի մը: Այս մէկը չի՞ հաստատեր արդեօք երրօրեակալ վերածող «ազգայնականութիւն»ը, այլը ատող եւ ժխտող «ազգայնականութիւն»ը: Այս «ազգայնականութեան» ակնոցով դիտած՝ արդեօ՞ք այլը համաճարակի նման բան մը չի թուիր:

Այո, մարդուն միտքը կարծես թէ կը մեռնի Արեւմուտքի մէջ՝ ինչպէս է պարագան Արեւելքի: Կարծես թէ աշխարհը մտածումներու, յարաբերութեանց եւ փոխանակումներու աշխարհը չէ, այլ՝ սահմաններու, անցարգելներու եւ զէնքերու աշխարհը: Կարծես թէ մշակութիւնը ո՛չ թէ ուրիշներուն բացուիլ եւ ճառագայթում է, այլ՝ հիւանդութիւն եւ նեխում: Կարծես թէ բանտ ըլլայ ան եւ ոչ թէ անջրպետ:

Երբ վերոնշեալ կիրակման դիտակիւնէն մօտեցանք Եւրոպային, արդեօ՞ք չի թուիր, որ անիկա անելի եւ անելի կը հեռանայ այլէն, այնքան՝ որքան անելի կը խորանայ գիտութեան եւ արհեստագիտութեան մէջ: Կարծես թէ Եւրոպան տակաւին չէ հասունցած, որպէսզի խոստովանի, թէ այլը ազատ եւ տարբեր է:

Ի՞նչ կ'ընէ իր գրողներով եւ մտաւորականներով ներկայացող արեւմտեան գիտակցութիւնը: Անոնք այլեւս չեն խօսիր ի խնդիր դարուն, մարդկութեան եւ տիեզերքին: Կարծես թէ իրենք եւս արտադրութիւն մըն են, այլ արտադրութիւններու շարքին, — զիրենք կ'արտադրէ տրպագրութեան, մամուլի, շուկայի եւ քաղաքականութեան մեքենան, ինչպէս որ է պարագան մեր գրողներուն եւ մտաւորականներուն մեծամասնութեան, մեր Արեւելքին մէջ:

Եթէ կ'ուզեն, որ հայեացքդ ըլլայ իսկապէս «ազգային», անընդրածեշտ է, որ անիկա ըլլայ բարձր եւ գիրկընդխառնուի բովանդակ տիեզերքին հետ: Եւրոպայի ճակատագիրը, ազգայնականօրէն, չի կրնար բաժնուիլ աշխարհի ճակատագրէն՝ տիեզերականօրէն: Եւ քիչ կը մնայ ըսեմ, որ ոեւէ մարդ արարածի ճակատագիրը չի բաժնուիր բովանդակ մարդկութեան ճակատագիրէն: Ստեղծագործ էութեան ու եսին համար, այլը միայն ներկան չէ, այլեւ՝ ապագան: Այս դիտակիւնէն մօտեցած՝ կրնանք ըսել, որ Արեւմուտքի մէջ զարգացող այլին տազնապը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ իր էութիւն տազնապը՝ իր իսկ եսին մէջ:

Այո, արեւմտեան էութեան տազնապն է, եւ այս տազնապը անելի կը խորացնէ այն իրողութիւնը, որ հիւսիսային ամերիկեան Արեւմուտքը երրօրեակալ Արեւմուտքի մարմինէն ներս մուտք կը գործէ քաղցկեղի պէս, բայց՝ իբրեւ մետաքսեայ քաղցկեղ մը: Այս քաղցկեղին լոյսին տակ՝ ժողովրդավար սարսափը կը գրաւէ ֆաշական սարսափին տեղը, եւ գրողներն ու մտաւորականները, կամ մեծամասնութիւնը անոնց, կը լռեն՝ ի տես ամէն տեսակ բանտեր ստեղծելու ճիգերուն, որոնք բանտեր կը հնարեն ո՛չ միայն իրենց, այլեւ՝ ամէնուրեք ապրող մարդուն համար:

Մարդ—կեանքին եւ անոր իրաւունքներուն պահպանումը, իրենց համար, արդեօ՞ք ինքնարժէք է: Պահպանման այս ոճը արդեօ՞ք ունի

իր առարկայական բարոյական կանոնները: Եթէ պատասխանը դրական է, ուրեմն ինչո՞ւ կը լռեն մարդկային իրաւունքներու թունաբարձան առիթով, չչարգելով արժէքը անհատին եւ առանց որ զատորոշում կատարեն մարդու մը եւ ուրիշի մը միջեւ՝ իբրեւ համահասարակ անհատներ: Ինչո՞ւ կը լռեն նաեւ այլ իրաւունքներու՝ հաւաքականութեան իրաւունքներուն, այսինքն՝ մշակութային, ընկերային, էթնիքական, հպատակութեան, ազգային ինքնութեան եւ տարբերութեան իրաւունքներու ոտնակոխման առիթով: Ինչո՞ւ չեն խզեր իրենց կապերը ամերիկեանարեւմտեան քաղաքականութեան, անոր գաղափարաբանութեան, շահերուն եւ այտորժակներուն հետ, որոնք ուրիշ բան չեն, եթէ ոչ գաղութատիրութիւն մը, բայց ուրիշ զգեստով եւ այլ անունով:

—3—

Այս բոլորով հանդերձ՝ կ'ըսեմ, որ Գատմուսը տակաւին կը փնտռէ Եւրոպան: Մեր Արեւելքը ցարդ կ'որոնէ ձեր Արեւմուտքը: Այս բոլորով հանդերձ՝ տակաւին կ'ըսեմ, որ Արեւմուտքն ու Արեւելքը ունին քաղաքակրթական ու պատմական միացեալ հիմեր, որոնց անբնութեամբ ամէնէն պերճախօս եւ եզակի օրինակը Անտալուզն էր: Եւ ասոնք այն հիմերն են, որ մեր գործերը կը միացեն են եւ զանոնք կը դարձնեն կարելի ու անհրաժեշտ՝ ի խնդիր մարդուն եւ իր իրաւունքներուն, հաւաքականութիւններուն եւ անոնց իրաւունքներուն: Այս պէտք է ըլլայ մերձատր ընտանին, հակառակ անոր, որ ան կը թոյլ հեռատր եւ օտար:

Երկխօսութեան, փոխներգործութեան, փոխանակման եւ համերաշխութեան կապերը Արեւելքին եւ Արեւմուտքին միջեւ՝ նման են լոյսին եւ ստուերին միջեւ գոյութիւն ունեցող յարաբերութեան: Ան մարդուն կու տայ իր տիեզերական ստեղծագործ խորութիւնը եւ աշխարհին՝ անկի մարդկային ու խոր իր նշանակութիւնը: Այն յարաբերութիւնն է ասիկա, որ բոլորիս կ'ընծայէ փակ էութենէն դուրս գալու առիթը, հաւանելու համար այն նպատակակէտին, զոր ես կը կոչեմ յարաշարժ ինքնութիւն: Վերջապէս, մարդ ա՛յնքան ինքնզինը՝ իր էութիւնը կ'ըլլայ, որքանով որ կը յաջողի այլը դառնալ:

Եւ թող տուէք, որ խօսքս ասարտեմ երկու լուսատր մէջքերումով: Առաջինը՝ Միշնլէէն, որ կ'ըսէ. «Եւրոպան տարածքային, կամ դրացի ժողովուրդներու գոմարում մը չէ: Ան քազմամեղեդի եւ հոյակապ այն երաժշտական գործիքն է, որուն մէջ իւրաքանչիւր ազգ լար մըն է եւ մեղեդի մը կը ներկայացնէ: Իւրաքանչիւրը անհրաժեշտ է ինքն իրեն, եւ անհրաժեշտ՝ նաեւ միւս լարերուն համար: Եթէ լար մը փրցնենք՝ կ'արենք բոլորը եւ զայն կը վերածենք անկարելի, աններդաշնակ եւ համր գործիքի մը»: Այս խօսքը մեզի մատնացոյց կ'ընէ այն վտանգները, որոնցմէ մէկն է ամերիկեան տիրակալութեան վտանգը: Վտանգներ՝

որոնք բազմամեղեդի եւ անհրաժեշտ երոպական համանուագախումբը կրճան վերածել «աճկարելի, աճհնագանդ եւ համր գործիքի մը»:

Իսկ երկրորդ խօսքը կը պատկանի Վիքթոր Հիկոյին, որ Ֆրանսայի ուղղելով՝ կ'ըսէ. «Այսուհետեւ, Ֆրանսան պիտի չըլլաս: Պիտի ըլլաս մարդկայնութիւնը: Այսուհետեւ, վայրի մը մէջ ամփոփուած ազգութիւն մը պիտի չըլլաս: Պիտի ըլլաս ամբողջական ներկայութիւնը, ամէ՛ն տեղ: Գոն կարող ես ամողջականօրէն լուծուելու եւ դառնալու ճառագայթում ու պսպղանք»:

Յանուն Վիքթոր Հիկոյի, յանուն բանաստեղծութեան, ինքզինքիս կը թողատրեմ Ֆրանսան իրիարհինել այլ գոյականով մը, եւ նոյնինքն այս բառերով խօսքս ուղղել թովանդակ Երոպայի*:

Միւնիխ, 22 Մայիս 1992

* Այս է ամբողջութիւնը այն խօսքին, զոր Ատոնըս արտասանեց Գերմանիոյ Միւնիխ քաղաքին մէջ, 23 Մայիս 1992ին, Գերմանական Միջազգայի Փէն-ճլայի կողմէ կազմակերպուած գրական միջազգային հանդիպումի մը ընթացքին:

ԱՅԴ ՄԻԱՑԵԱԿ ԱՆՎԱԽԾԱՆԸ

—1—

Միջերկրական ծովուն մէջ կան բազմաթիւ լրացուցիչ ծովեր, սակայն յատուկ կարեւորութեամբ զիս հետաքրքրողը բանաստեղծութեան ծովն է: Եւ որովհետեւ ճիշդ է բանաստեղծութեան սկիզբին մասին ըսուած խօսքը, անհկա կը գտնուի Միջերկրականի արեւելեան ափին, ուր եւ հիմնուեցան գեղարուեստականօրէն՝ մարդուն եւ աշխարհին, բառերուն եւ իրերուն, էութեան եւ սպին յարաբերութիւններուն:

առաջին ձեւերն ու պատկերները: «Կիլկամեշ» դիցազանավեպին եւ «Ողիսական» ու «Իլէական» դիցազանավեպերուն ընդմէջէն է, որ առաջին անգամ ըլլալով մարդուն ներկայացան տիեզերքին եւ ճակատագիրին հետ կապ ունեցող քոյր գոյութեանկան հարցումները:

Անճառօր կը նշանակէ հետեւում եւ յայտնագործում, լարիփնթոր՝ փորձառութիւն եւ հարցադրում, միախառնումը մարդուն եւ անտեսանելիին, բնութեան եւ անդր-բնութեանկան ուժերուն, կարծես թէ անոնք ըլլան մէկ գոյութիւն,— ասոնք մէկ մասն են այն յատկանիշներուն, որոնք այս մեծ բանաստեղծութիւններուն գեղարուեստական տեսիլները կը հարստացնեն եզակի խորութիւններով, ինչ որ մարդուն կեանքին՝ իր գոյութեան արկածախնդրութեան ու հարցադրումներուն մէջ, միաժամանակ կու տայ ողբերգութեան, անիմաստութեան եւ հերոսութեան հետադրութիւն:

—2—

Այս հուսկապ փորձառութեանն ի յայտ կու գայ, որ արտաքին աշխարհի մէջ իրականացած արկածախնդրութիւնը չ'անջատուիր ներքին աշխարհի՝ էութեան մէջ կատարուող արկածախնդրութեանն: Տեսանելիին յայտնագործումը ձեռով մը նաեւ էութեան յայտնագործումն է: Հակառակն ալ ճիշդ է: Այնքին միջոցաւ տիեզերական երեւոյթը գեղագիտականօրէն տեսնելու արարքը չ'անջատուիր անոր էութեան տեսիլները բնագոյարար՝ սրտին ճամբով նուանելու գործողութեանն: Ժամանակի եւ չքանարու զգացումները մէկ այլ պատկերն են յանրօրութեան եւ մահուան զգացումներուն:

Այս փորձառութիւններուն մէջ մենք կը գտնենք իրականին եւ անասկելականին, խոկումին եւ երեակաչութեան, տեսանելիին եւ անտեսանելիին միութիւնը: Եւ կը գիտակցինք, որ ստեղծագործական արարքը լեզուին մէջ աշխարհի բարդութեան ընթերցումն է եւ հետեւումը անհամապատասխանութիւններու՝ հակադրութիւններու հասասարումը իրականացնող շարժունականութեան մը մէջ,— միջեւ օրէնքին եւ բանաստեղծութեան, տրամաբանութեան եւ կախարդութեան, բանականութեան եւ ներշնչչումին, գիւղին եւ քաղաքին, որսորդութեան եւ խաշնարածութեան, նաւարկումին եւ հերկումին, քոչուորութեան եւ քաղաքակրթութեան:

Այս բոլոր տունայները կ'ընդգծեն, որ մարդուն մէջ կան թաքուն ձգտումներ, որոնք կը միտին հանդիպում եւ կապ հաստատել այլին հետ, ինքնութիւններու ինքնութիւնը հանդիսացող մէկ ինքնութեան մէջ, ըսել կ'ուզեն՝ մարդկային ներկայութեան մէջ, որ կը շրջանցէ աշխարհագրական, ազգային եւ մշակութային սահմանափակ պատկանելիութիւնները: Այս իրականութեան մէջ կը գտնուի ա'յն՝ որ կը միացնէր Միջերկրականի երկու ափերը, մինչ քաղաքականութեան, տիրակալութեան եւ ծաւալումի ծովերը զանոնք միայն իրարմէ կը հեռացնէին:

-3-

Այո, այս մեծ բանաստեղծություններում մեջ կը գտնուին արմատները այն հարցումներում, որոնք արեւմտեան եւրոպական գրականությունը հրապարակ նետեց եւ կ'արծարծէ տակաւին:

Եթէ Վիրգիլիոսն էր, որ լատինական Եւրոպային վերադարձուց «Ողիսական» եւ «Իլլական» դիցազանավէպերը, Աստուածաշունչն էր, որ վերականգնեց «Կիլկամէշ» դիցազանավէպը եւ անոր ընկերացող միւս բանաստեղծությունները,— ջրհեղեղը, Էջք դէպի դժոխք, դրախտը, յաւերժությունը, սէրը՝ իր առաջին օրինակին մէջ, Ադամի եւ Եւայի միջեւ, հասնելով այն բանաստեղծություններում, որոնք կը դառնան մարդ արարածի տառապանքին եւ այս աշխարհի վրայ արդարութեան ու ազատութեան իրականացման կարելիություններուն շուրջ: Եւ եթէ դժուար չէ Վիրգիլիոսի ընդմէջէն հետեւիլ արեւմտեան գրականութեան վրայ «Ողիսական»ի եւ «Իլլական»ի դրոշմած հետքերուն, փոխադարձաբար՝ զանազան պատճառներով, կան քազմաթիւ դժուարություններ, որոնք կը բարդացնեն «Կիլկամէշ» դիցազանավէպին եւ Աստուածաշունչը կանխած միջերկրականեան գրականութեան (օրինակ, իսլամութենէն առաջ Եգիպտոսի մէջ ձեռք ձգուած գրողական հսկայական փորձառութիւնը) Աստուածաշունչի վրայ ունեցած այլազան ազդեցութեանց հետեւելու աշխատանքը: Այս հինին ներկայութիւնը մեր արդիականութեան մէջ, կը շրջանցէ պատմութեան շարունակականութիւնը կամ յիշողութեան հարցը:

Անհիկա անսպառ ներկայութիւն մըն է՝ գոյութեան ու ճակատագրին մասին հարցադրում մը ըլլալու իր հանգամանքով: Այս մակարդակին վրայ՝ մենք կրնանք խօսիլ միջերկրականեան Յունաստանի արեւելքցիութեան եւ միջերկրականեան Արեւելքի յունականութեան մասին, ինչպէս նաեւ՝ Յունաստանի եւրոպականութեան եւ Եւրոպայի յունականութեան շուրջ: Եւ նոյնիմբն այս մտահորիզոնին վրայ՝ Եւրոպան նոյնքան միջերկրականեան արեւելեան է, որքան միջերկրականեան յունական:

-4-

Այսուհանդերձ, այս բոլորը անցեալի գիրքին մէջ տեղ ունին:

Այսօրուան հարցումը հետեւեալն է. «Ի՞նչ է այս ներկան, զոր կ'ապրի Միջերկրական ծովը, յատկապէս՝ իր արեւելեան եւ հարաւային ափերուն»: Եթէ արհեստագիտական արդիականությունը այս հարցումին պատասխանելու մէկ չափանիշն է, ուրեմն՝ Արեւմուտքի լուսանցքին վրայ, այս ափերը քաղաքականօրէն եւ տնտեսականօրէն կ'ապրին զրեթէ ամբողջական քաղաքականութեան մը մէջ: Սակայն, այս բացակա-

լութիւնն ու լուսանցքայնութիւնը վերոնշեալ ասիերուն աններկայութիւնը, գեղարուեստականօրէն, ձեւաւորման մակարդակին վրայ, շփոխեցին եւ պիտի չփոխարինեն՝ ամրապինդ պահելու համար արեւմտեան ասիերուն հետ արեւելեան ու հարաւային ասիերուն ունեցած միութիւնը: Ասիկա ստեղծագործութեան առանձնապատկութիւններէն մէկն է, որ անպայմանօրէն չի հետեւիր վտարման կամ հակադրումի սկզբունքին, այսինքն՝ քաղաքական, տնտեսական եւ արհեստագիտական այլափոխութեանց, եւ կը պահէ յատուցեցման ու այլափոխութեան գործընթացի իր իւրապատու կանոններուն անկախութիւնը: Այսպէս, միջերկրականեան աշխարհի քաղաքական, տնտեսական եւ արհեստագիտական տարակարծութեանց, պառակտումներուն եւ հակադրութիւններուն ետին մենք կը նշարենք խոր միութիւն մը՝ գեղարուեստական-բանաստեղծական մակարդակին վրայ: Այս դիտանկիւնէն մօտեցած՝ արուեստն ու բանաստեղծութիւնը կը հաստատեն մեզի, որ Միջերկրական ծովը ստեղծումներու ապագայ մըն է՝ միասնաբար իր արեւմտեան եւ արեւելեան ասիերուն համար, եւ թէ՛ անհկա միայն անցեալ ու արմատներ չէ, այլեւ լինելութիւն է:

—5—

Եզրակացնելով՝ անձնատուր կ'ըլլամ բանաստեղծութեան եւ կ'ըսեն, որ եթէ Միջերկրականը Եւրոպայի անցեալն էր, անոր ապագան, իր մեծ սկզբնատրութեան մակարդակին վրայ, Միջերկրականէն դուրս չի կրնար ըլլալ: Նոյնպէս, կը համարձակիմ ըսելու, որ Եւրոպան ճշմարտապէս ինքզինք եւ իր էութիւնը կ'ըլլայ, այնքանով որ միջերկրականեան կ'ըլլայ: Վերջապէս, այս ճշմարտութենէն մեկնելով՝ բանաստեղծութիւնը ինձի կը շնորհէ առիթը կրկնելու, որ Միջերկրականը մեր միացեալ բանաստեղծութիւնն է, մեր միացեալ լինելութիւնը եւ մեր միացեալ անվախճանութիւնը՝:

* Այս է ամբողջութիւնը այն խօսքին, զոր Ատոնիս արտասանեց Իտալիոյ Քորիճօ քաղաքին մէջ, Միջերկրական ծովու գրականութեանց ճոխրած խորհրդածոյի մը ընթացքին (20-23 Մայիս 1993):

ԼԵԶՈՒԻՆ ԳԵՂԵՑԿՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՄԻՏՔԻՆ ԽՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Արաբական քննադատությունը չափազանցեց եւ ցարդ կը չափազանցէ բանաստեղծութիւնը օրինականացնելու եւ կանխակալ օրէնքներու հիմամբ զայն սահմանելու իր ճիգին մէջ, յատկապէս շեշտելով անոր արտաքին, տեսանելի յատկանիշները, — երկմաս տողի օրէնքը եւ յանգը:

Անցեալը նկատի առած՝ հաւանաբար կարելի է պատճառաբանել այս մօտեցումը: Թերեւս այս կեցումաձքը կը բխի արաբներուն (քննադատներ եւ ընթերցողներ) այն զգուշութենէն, որ կը մերժէ որեւէ նմանութիւն բանաստեղծութեան ու «Գուրան»ին եւ բանաստեղծութեան ու արձակին միջեւ:

Ներկայիս, քննադատությունը իր արժէքը չի ստանար եւ գիտակցական ներկայութիւն չ'ունենար, եթէ կառչի քարացած ըմբռնումներուն. ընդհակառակն, անիկա կ'իմաստաւորուի եւ գոյութեան իմաստ կը ստանայ ա՛յնքան, որքան կը յաջողի կատարել գիտը նոր դիտարկումներու՝ բանաստեղծական գրառումը եւ անոր արժեւորումը ըմբռնելու իմաստով, այնքանով որ կը հաստատէ, հակառակ հին քննադատութեան, բանաստեղծութեան ներքին յատկանիշները, — բանաստեղծական լեզուն՝ իբրեւ նոր կապեր, որոնք կը գոյանան քառին եւ քառին միջեւ, բառերուն եւ, միւս կողմէ՝ իրերուն ու բանաստեղծական աշխարհին միջեւ, զոր բանաստեղծը կ'արարէ, եւ բառերուն ու տեսիլներուն միջեւ, որոնք այդ աշխարհէն կը ծնին կամ զայն կ'ամփոփեն՝ իբրեւ բանաստեղծությունը, մարդը եւ աշխարհը ըմբռնելու նոր մտածելակերպ:

«Վերադարձ դէպի»,— մտածում մը, զոր կը հերքէ ձեր բաճաւտեղծութիւնն ու մտածողութիւնը, ո՛վ անցեալէն եկող արաք ստեղծագործողներ. դուք, ստեղծագործներ ըլլալու ձեր հանգամանքով՝ միշտ կը հաստատուիք անոր մէջ, զոր մենք կը դիմաւորենք: Այս առումով՝ դուք մնայուն ներկայութիւն էք,— դուք գեղեցկութիւնն էք լեզուին եւ խորութիւնը միտքին՝ մէկ եւ նոյն թիւում: Բնութեան մէջ:

Չկայ բացարձակ եւ չկայ հաստատական ճշմարտութիւն միտքին եւ կեանքին մէջ,— անոնց հանդիպման կէտը եւ անոնց միջեւ զարգացող վիճաբանութիւնն են գոյութեան կորիզները: Եւ ասիկա կը նշանակէ միաժամանակ շրջանցել հաւաքական եւ անձնական հասկացողութիւնը, դէպի անհատ-հաւաքականը, դէպի հաւաքական-անհատը, կամ դէպի «մարդ-ընկերութիւնը», համաձայն Անթուն Սաաւտէի արտայայտութեան:

Ոչ, անցեալը՝ բանաստեղծականն ու իմացականը, չի մեռնիր, այլ կ'այլափոխուի՝ նման աճող պարտէզի մը, եւ մինչ ան կ'անցի, կը դիմագրաւէ մթնոլորտն ու փոփոխութիւնները, կը մահաւան իր տերեւներէն, ճիւղերէն եւ ծառերէն անոնք, որոնք կը կոտորեն դիմադրելու, այլափոխուելու, կեանքի կարողութիւնը: Ան պարտէզ մըն է, որ կը շարժի միմիայն համաձայն զինք շօշափող հովին պարտադրանքին: Այս պարտէզը մնայուն դաշնակիցն է այս փոփոխուող ակնթարթներուն՝ այս փոփոխուող եւ փոփոխող հովուն մէջ:

Կը թիւանք, այլ մակարդակի, անձնական ներքին փորձառութեան մակարդակին վրայ, այս տարօրինակ հանդիպումէն՝ միջեւ անցածին՝ որ կարծես թէ չէ եղած երբեք, եւ թիւս ծնողին՝ որ կը շօշափէ իր կեանքի ուղին: Եւ կը յայտնուի մեզ երբեմն մինչեւ անձնութեւն առաջնորդող աղէտաբեր իմաստներու լուսապսակը, մինչ սենք կը չի-շենք մեր ապրած եւ անհետացած մէկ ակնթարթ եւ կը դիմագրաւենք այլ ակնթարթ մը, զոր կը տենչանք ապրիլ, սակայն ան ես փախուստ կու տայ մեզմէ եւ կ'անհետի, կարծես թէ չ'ըլլար երբեկիցէ:

Այն ատեն՝ որքան զօրաւոր կ'ըլլայ տարբերութիւնը,— մնալու մեր զգացումները կը խորանան անքան, որքան կ'արմատաւորուին մեր դիմագրաւած ակնթարթները, զորս անհետացումը կը գրէ:

☆

«Աէր՝ առաջի՞ն անյուածքէն»։ Ինծի թուացած է բազմիցս, որ այս անյուածքի առասպելը շատոնց վերջ գտած է եւ անոր տեղը փոխարինած է խօսքի առետուրը։

Սակայն, ահաասիկ ես, դիպուածի բերումով սրճարանին մէջ։ Եւ ան անյուածք է, զոր կը զգամ, որ կը տիրէ իմ սեղանին, իրերուն, կը թափանցէ սուրճի գաւաթիս եւ ձեռքիս մատներուն միջեւ։ Ան կը շրջագայի իր եւ աչքերուն միջեւ, գիծի մը վրայ, որ կախուած է դատարկութեան մէջ եւ աներեւոյթ է։

Եւ դուն փախուստ չունիս՝ ինչպէ՛տ այս անյուածքին ծիրին մէջ, եթէ նոյնիսկ պահ մը ինքզինքդ կ'երեւակայես ըմբոստ եւ ի վիճակի դիմադրելու այդ անկումին։ Սակայն, այդ ակնթարթին, դուն նոյնիսկ չես գիտնար, թէ ինչպէս կը սկսիս երեւակայել, որ ինչ-որ արեւ մուտք գործեց սրճարանէն ներս եւ սկսաւ արձակել իր ճառագայթումը։ Ան ո՛չ արշալոյսի, ո՛չ կէտօրումն եւ ոչ ալ մայրամուտի արեւն է, այլ՝ այս ակնթարթին արեւը։ Դուն չես գիտեր նոյնպէս, թէ ինչպէս քեզ կ'ողողէ այն զգացումը, որ քու անցեալ դարձած օրերուդ բազմաթիւ ինկորները յանկարծ կը ներկայանան եւ կը սկսին երթեւեկել սրճարանին անկիւններուն միջեւ։

☆

—«Առանձի՞ն ես»։

—«Այո, սակայն, այս ակնթարթին, կը սիրեմ առանձնութիւնս սպասել այլ անձի մը մէջ, զոր կը սպասեմ»։

☆

Չկայ վախճան անոր՝ որ կը ծնի եւ կ'ապրի վիճին մէջ։

☆

Ի՞նչ տարօրինակ մարդ է։ Ան կը մտածէ եւ կը գործէ այնպէս մը, որ կարծես երկուքէն մէկն է,— կա՛մ բոլորէն անկախ է եւ կամ ալ բոլորէն վեր։

digitised by A.R.A.R.@

Իր հայրենիքէն դուրս արարք մտաւորականին կեցութիւնը ցարդ ոչ մէկ արժէք ունի, — ո՛չ մարդկային եւ ոչ ալ ճանաչողական մակարդակին վրայ. բոլոր տուեալները կը մատնանշեն, որ արարական արտերկրի մէջ, բնակութեան վայրէ մը աւելի ան ոչինչ կը տեսնէ, այն պատճառով, որ հոգեպէս եւ մշակութապէս ան կ'ապրի իր հարազատ երկրին մէջ: Ասոր ամէնէն պերճախօս օրինակը «գիտութեան ցանկորդները», այսինքն՝ ուսանողներն են: Ուսանողը դուրսի գիտութիւնը կարծես կը ստանայ բաժակի մը մէջէն, — մեկուսացուած անոր ակունքներէն, Ռիմերէն եւ Ռորիզոններէն: Ան «անգիր կ'ընէ» այդ գիտութիւնը, զայն թուղթի մը վրայ կը զետեղէ եւ իրեն հետ իր երկիրը կը փոխադրէ: Եւ հոն՝ կը զետեղէ դարանին կամ թղթապանակի մը մէջ եւ կը կիրարկէ իր երկրին մշակոյթը, տիրող ընկալեալ մտածողութեամբ, ընկալեալ արժէքներով, ընկալեալ սահմանումներով, սակայն զայն պահելով գիտութեան ապայէին (պարեգօտին) տակ, զոր դուրսէն իրեն հետ բերաւ:

Գործնականօրէն՝ «մշակութային ներխուժում», «հետերդդութիւն» եւ հոմանիշ ըմբռնումները միայն մէկ արդիւնքի կ'առաջնորդեն, — մեկուսացնել արարական մշակոյթը ճանաչման օղէն եւ արեւէն, պահաւորելով «գտարին մշակոյթ»ի քողին ետին, որուն մասին ճատողներն անգամ չեն գիտեր, թէ ինչ է, եւ ոչ ալ մէկն ու մէկը այս աւանդապահներէն ցարդ բարեհաճեցա՛ զայն մեզի բացատրել կամ սահմանել:

Ի՞նչ ահաւոր է այն մարմինը, որուն փտախտը ինքզինք կը կըրծէ:

«Կեանքը գեղեցիկ է»՝ կ'ըսեն...: Ընչո՞ք է: Սակայն, մի՛ մոռնար անելցնելու. «Վիզէն վիրաւոր թռչունի մը գեղեցկութեան նման»:

ԱՏՌՆԻՄ

Ա. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

ԱՅԼԱՓՈԽՈՒՄՆԵՐՈՒ ԾԻՍԱԿԱՏԱՐԸ

Արարական ժամանակակից գրականադիտութեան մէջ, լիբանանցի (նախկին սուրիացի) բանաստեղծ Ատոնիս (իսկական անունով Ալի Ահմէտ Սախա) կը նկատուի այն բացառիկ դէմքերէն մէկը, որ դասական քերթողութեան աւանդներն ու նըւիրականացած արժէքները ենթարկեց աննախապաշար քննարկումի՝ անժամանցելի արժէքներն ու տեսակէտները գրական արդի նժարով կշռելու, ամբողջական քննարկումի արդիւնքը Հանդիսացող բանաստեղծութեան «լուսարաշխ աստղերը» «չըջանցելու» եւ «նոր բանաստեղծութիւնը հիմնելու» գոյգ նպատակակէտներէն առաջնորդուած: Այլափոխութեան յառաջապահ եւ հետեւողական կենսափորձի մը ճամբով նուաճուած այս ինքնուրոյն քերթողութիւնը, որ բանաստեղծութեան ըմբռնողութիւնն ու գրողական արարքը առաջնորդեց մինչեւ ըմբոստութիւն ու «խենթութեան արամբարանութիւն», առաջին խկ օրէն, իբրեւ գլխաւոր առաջադրանք ընտրեց Աստուածն ու Տիեզերքը իր մէջ իր տացուած «մարդ-անջրպետը» իր բոլոր խորհուրդներով եւ վերիվայրումներով, յարաբերութիւններով եւ տագնապներով: Աւելի քան երեսունեւհինգ տարիէ ի վեր սպիտակ թուղթին վրայ զարգացող գոյութենական-մշակութային այս Հորվոյթը ապրեցաւ իր լինելութեան Հանգրուանները՝ թէ՛ ստեղծագործական եւ թէ՛ տեսարանական գոյգ մակարդակներու վրայ: 1957ին եւ 1958ին հրատարակուած իր առաջին եւ երկրորդ քերթողագիրքէն՝ «Առաջին քերթուածներ» եւ «Թուղթեր՝ Ռովուն մէջ» գործերէն մինչեւ վերջին Հանգրուանի իր նորագոյն հատորները, միշտ ալ Ատոնիս մղեց մարդը վերախմաստաւորելու յարատեւ գոյամարտ մը, ո՛չ միայն յայտնագործելու Համար այս «տարօրինակ անջրպետ»ին ներքին կլիմաներն ու բնազանցական ներուժ կարողականութիւնները, այլափոխման խորհուրդներն ու զբանաստեղծութիւն-անհունչին ծէսերը, այլեւ՝ վերախմաստաւորելու Համար միշտ խուզարկման կարօտ մարդը եւ անոր յարափոփոխ փոխ-յարաբերութիւնները Աստուծոյ, Տիեզերքին, շրջապատի երեսոյթ-

ներուն, առարկաներուն, յաւերժական վիճակներուն եւ դարերու կենսափորձով նուիրականացած իմացական, բնագանցական ու գեղագիտական արժէքներուն հետ:

Գիտակցական ներկայութիւն մը դառնալու եւ մարդկային ժամանակակից նոր խօսք ըսելու Ատոնիսի ընդդիմադիր մտաւորականի եւ բանաստեղծի կեցուածքը, հասկնալի պատճառներով, իր անուան եւ գործերուն շուրջ առաջացուց կեդրոնացեալ շահագրգռութիւն մը նի՞՞ջ գրական քարացած ըմբռնումներուն կառչած աւանդապահ քննադատները մերժողական դիրքորոշումով հակադարձեցին այս «կործանարար», «այլամերժ» եւ «խորթ» բանաստեղծին ու մտաւորականին գրականագիտական, քննադատական եւ ստեղծագործական գրութիւններուն, անոնց մէջ տեսնելով արարական դասական ցերթողութեան հու՞՞թիւնն ու դիմազիծը այլասերող «իսկական վտանգ մը», բանաստեղծական նոր խօսքի եւ յղացքներու ջատագով Ատոնիսի սերնդակից թէ՛ երիտասարդ նորարար բանաստեղծներն ու արդիապաշտ քննադատները ամենայն խանդավառութեամբ պաշտպանեցին եւ զօրավիգ կանգնեցան նոր բանաստեղծութեան յամառ ուսուցիչ-բանբէն մէկը հանգիսացող այս եզակի բանաստեղծ-մտաւորականին, նոյնիսկ... երբ անոր ցերթողական կամ իմացական տեսակէտներուն հակադրեցին իրենց ինքնուրոյն առաջադրանքները: Այսպիսով, նոր բանաստեղծութեան ի խնդիր ոչ մէկ գիջում ընդունող Ատոնիս, ինչպէս նաեւ 1968ին իր հիմնած «Մատաքէֆ» («Ազատութեան, ստեղծագործութեան եւ փոփոխութեան Ռամար») գրական հանդէսը, գրաւը գնելով այլափոխութեան, այսինքն՝ ժառանգուած մշակոյթը շրջանցելով անծանօթ նորը հիմնելու սկզբունքին վրայ, միշտ մերժեցին տիրող կեանքի պայմանները եւ յայտարարեցին նոր իրավիճակ մը եւ գեղագիտական-արտայայտական նոր ձեւեր ստեղծելու անխուսափելի անհրաժեշտութիւնը, որովհետեւ «այսօրուան քանաստեղծը պէտք է դուրս գայ մըշակութային զաղութատիրութեան ազդեցութենէն, կերտէ իր ազատութիւնը եւ դառնայ յաւերժ իր մշակոյթին վրայ գումարելով նորը»¹¹:

Այս գաղափարը պաշտպանելով Ատոնիս կը զարգացնէր այն ընդդիմադիր կեցուածքը, որ երբ ընկալեալ օրէնքներն ու աւանդները կը դառնան անձեռնմխելի սրբութիւններ եւ բանաստեղծը կը վերածուի գերեզմանատան պահակի համազօր կրաւորական հակիչի մը, ո՛չ միայն կը լռէ՝ քերթողական նոր ձեւեր կառուցելու եւ այդ ձեւերը քանդելու անամսան երկխօսութիւնը», այսինքն՝ «քանաստեղծութեան յարատեւ ծնունդը», այլև՝ «օրէնք-աւանդները կը գրաւեն բանաստեղծին ստեղծագործ ակունքները, բանաստեղծին փոխարէն իրենք կը սկսին գրել Եանօթ բանաստեղծութիւններու եւ յղացքներու նմանակներ, այլ խօսքով բանաստեղծը կը դառնայ օրէնք-աւանդներուն մէկ Եանօթ արձագանքը, կամ իրեն պարտադրուած «սրբազան արժէքներ»ը ըն-

կալոդ-վերարտադրող կամակատար գործիք մը⁽³⁾, Հետեւաբար, աւելի քան երեսնամեակէ մը ի վեր, գրեթէ իր բոլոր յողանմաներուն եւ ուսումնասիրութիւններուն մէջ, Ատոնիս պաշտպանելով կը պաշտպանէ այն Հիմնական մտածումը, թէ՛ «արդի քերթրածը միայն արտալատութեան ձեւ մը չէ, այլեւ՝ գոյութեան ձեւ մը»⁽⁴⁾, մինչդեռ, միւս կողմէ՛ «մշակոյթի պահպանումը քարացում կը նշանակէ, այլ խօսքով՝ մահ, մինչ գրականութիւնը Քանգիստ ու վախճան չճանչցող շարժումն է, անծանօթ ու անծայրածիր անջրպետիմ, անկարելիին անաւարտ ծայրերը պեղող յեղափոխական կիրքն է, լինելութեան ի խնդիր ծաւալող ճերմին անմար ճեմերումը, եթէ կ'ուզէք՝ ճերմին մշտաբորբոք տնկող»⁽⁵⁾։

Յիշար, միշտ նոր եւ սեփական գրական կենսափորձով բիւրեղացած իր քերթողական վաստակին, գրականագիտական մնարուն աշխատասիրութիւններուն, վերաթարմացող նկարագրին եւ բանաստեղծական անժխտելի տաղանդին շնորհիւ՝ Ատոնիս, այսօր, ո՛չ միայն եզակի բանաստեղծ (սահմանումը իրն է - Մ.Կ.) մըն է, այլեւ՝ գրական ինքնուրոյն երեւոյթ մը։ Արաբական ժամանակակից արդի քերթողութիւնը, 1950ական թրւականներէն ասդին, ճանչցած է բազմաթիւ տաղանդաւոր բանաստեղծներ՝ Եռաէֆ էլ-Խալ, Պատրը Շաքէր էլ-Սայեպ, Նիզար Գապպանի, Ապտէլ Ռահայ էլ-Պայեթի, Ունսի էլ-Հաթ, Մահմուտ Տարուիշ եւ տաղանդաւոր այլ անուններ, որոնք իրենց զգալի դրոշմը ձգած են իրենց յաջորդած երիտասարդ բազմաթիւ բանաստեղծներու վրայ։ Սակայն, չէ ճանչցած Ատոնիսի նման խոր ազդեցութիւն թողած բանաստեղծ մը, որուն բանաստեղծական աշխարհաշայեցքը, տեսակէտները, պատկերամտածողութիւնը եւ ոճը 70ական ու 80ական թուականներուն իրենց շուրջ համախմբեն այնպիսի մեծաթիւ երիտասարդ բանաստեղծներ, որ յարգելի մէկէ աւելի քննադատներու եւ գրականագէտներու իրաւունք տուին արդարօրէն յայտարարելու, թէ Ատոնիսեան դպրոցին ազդեցութեան դօտինները կ'երկարին Սուրիա-Լիբանանէն մինչեւ Իրաք ու Եգիպտոս, եւ թունուզէն մինչեւ Մարոք ու արաբական այլ երկիրներ։ Աւելին. նոյնիսկ արաբական ժամանակակից քերթողութեան ամէնէն ժողովրդական բանաստեղծը՝ Ատոնիսի սերնդակից սիրերգակ Նիզար Գապպանին, որուն քերթողագիրքերը լոյս կը տեսնեն տասնեակ հազար տպաքանակով եւ կ'արժանանան բազմաթիւ տպագրութիւններու, ա՛յն բանաստեղծը՝ որուն բանաստեղծական ընթերցումները ըմբռնանելու համար, հազարաւոր պարմանուհիներ ժամեր առաջ կը զբաւեն սրահներն ու անոր մերձակայ տարածութիւնները՝ առնուազն բարձրախօսի միջոցաւ հաղորդուող կենդանի ձայնափուռումը ունկնդրելու համար, Ատոնիսի նախանձելու լուրջ պատճառներ ունի միշտ է, որ իր հրատարակած հատորներուն թիւով ու մեծ տպաքանակով Նիզար Գապպանի

կը կտարէ ամէն մրցանիչ. ճիշդ է, որ իր Հատորները եւս թարգմանուած են աւելի քան տասնհակ լեզուներու, իսկ «Հաճելի պարզը» դատուածի կատարելութիւն նկատուած իր քերթողական վաստակը բարձր գնահատող Համալսարանական աւարտաճառերն ու տղթորական մենագրութիւնները Ատոնիսի քերթողութեան նուիրուած աշխատասիրութիւններէն նուազ չեն, սակայն, նո՛նքան ճիշդ է նաեւ միւս ճշմարտութիւնը, որ արար մտաւորական շրջանակներու մօտ, Ատոնիսի բարդ ու բնազանցական քերթողութիւնը կը գնահատուի իրրեւ արարական ժամանակակից բանաստեղծութեան անմրցելի բարձրութիւնը Տակաւին, Ատոնիսն է, որ զբաղան միջազգային խորհրդածողովներու եւ Հանդիպումներու ընթացքին, արժանաւորապէս կը ներկայացնէ արարական արդի քերթողութիւնը՝ Նոպէլեան մրցանակակիր անուանի բանաստեղծներու կողքին՝ Վերջապէս, վերջին տարիներուն, Ատոնիսի անունը միշտ ալ ներկայ եղաւ Նոպէլեան մրցանակի թեկնածուներու անուանցանկին վրայ, իսկ իր կարգ մը քերթողագիրքերու թարգմանութեանց առիթով մեծարման-քննարկման Հանդիսութիւններ կազմակերպուեցան աշխարհի ամէնէն նշանաւոր Համալսարաններու եւ մշակութային կեդրոններու՝ Հարվըրտի, Սորպոնի, Փենսիլվանիոյ Համալսարաններուն, ժորժ Փոմպիտու Մշակութային կեդրոնի, Փարիզի Մատլէն տաճարի եւ տարբեր երկրներու անուանի ալլ սրահներու մէջ, ի ներկայութեան Նոպէլեան մրցանակակիր եւ միջազգային հռչակ վայելող անգլիացի, ճափոնցի, իտալացի, սպանացի, ամերիկացի եւ ալլ ազգութեանց պատկանող բանաստեղծներու:

Մշակոյթներու փոխարարելութեանց, բայց ի մասնաւորի Արեւելք-Արեւմուտք մշակութային կապերուն անդրադարձող Ատոնիսի «Ընտանի օտարը եւ հեռաւոր հարազատը» եւ «Այդ միացեալ անվախճանը» խորագրեալ ելոյթները՝ արտասանուած Միւնխի եւ Թորինոյի մէջ, երկու միջազգային խորհրդածողներու ընթացքին, ինչպէս նաեւ մշակութային պատուաստներու ճամբով իրականացող գեղագիտական այլափոխութեան անդրադարձող իր «Լեզուին գեղեցկութիւնը եւ միտքին խորութիւնը» անուն յօդուածը՝ լոյս տեսած միջազգային մամուլի միջամաքամասային հրատարակութիւններէն մէկը Հանդիսացող «Ալ-Հայաթ» օրաթերթին մէջ, նորոգ եւ ինքնուրոյն վերլուծման կ'ենթարկեն Արեւելք-Արեւմուտք մշակութային փոխարարելութեանց, ժամանակի Հասկացողութեան, քաղաքակրթական-մշակութային ներկայութեան, բանաստեղծական նոր խօսքի եւ յղացքի, ինչպէս նաեւ՝ ամերիկեան սպառողական մշակոյթի մենասիրութեան դէմ պայքար հռչակելու հարցերը:

Գրականութեան, իմաստասիրութեան եւ արուեստներու ծննդոցէն ի վեր Արեւելքի թէ՛ Արեւմուտքի (իմա՝ Եւրոպայի) զբաղանագէտներուն, արուեստագէտներուն եւ ի մասնաւորի ի-

մաստատելներուն քնարկման ու խոկումի առատ նիւթ արամադրած վերոնշեալ Հարցերը կ'արժէ վեր-ընթերցել անցեալի եւ ի մասնաւորի ներկայի լուսարձակին տակ: Անցեալի եւ ներկայի Հարուստ կենսափորձին եզրակացութիւնները միայն կրնան լայն բանալ բացարձակ ճշմարտութեան առաջնորդող մայրուզին, որովհետեւ, ինչպէս արդարօրէն կ'ըսէ Ատոնիս՝ այլեւս կարելի չէ անցեալէն ժառանգուած մշակութային դանձարանին հետ վարուիլ իրրեւ «կատարելութեան օրինակ» կամ «բացարձակ ճշմարտութիւն», այլ՝ իբր ներկային դիմաց նոր ուղիներ բանալու հրաւէր-խոստումը ներկայացնող կարեկիտութիւններ, պարզ խօսքով՝ մշակութային կենդանի երկխօսութեան բեղուն ենթահող եւ «անվարձան անհուն»: Ահա թէ ինչու Ատոնիս կը ստիպուի եզրակացնելու, որ շարաք նոր բանաստեղծը, այսպիսով, անցեալի ձայներէն կ'անուշ անոնք՝ որոնք կ'ողջագործեն ապագան, անցեալին հետ գիրկընդիստուելով եւ անոր մասին արտայայտուելով հանդերձ: Այսպիսի ձայները միշտ քաց կը մնան երկխօսութեան, աճումի եւ գործողութեան վրայ, այնպէս որ, մեր այսօրուան մտածողութեան մէջ, մենք անխուսափելիօրէն կը ստիպուինք հանդիպիլ անոնց, օգտուիլ անոնցմէ եւ փոխարարելութիւն սշակել անոնց հետ: Ասոր մէջ կայ արտացոլացումը այն հունին, զոր դէպի ապագայ ընթացող ստեղծագործութեան գետը կը փորէ. այսպիսով՝ մենք նաեւ կը դառնանք միմեկ անոր, որ կ'ընթանայ այս հունով, յաւերժական երիտասարդութեամբ»⁶¹:

Այո, նոր խօսքը կը պայմանաւորուի նոր տառնապի մը կամ առնուազն հոգեվիճակի մը զգացական-բնագանցական, իմացական-վերացական կամ որեւէ ներքին ապրումի էութենէն ծնած իր ինքնուրոյնութեամբ, յարաբերութիւններով եւ այլափոխման հոլովոյթով: Անիկա տեսանելին՝ ծառին բունը եւ ճիւղերը չէ, ծաղիկին երանգախաղերը եւ պտուղներուն ծաւալը չէ, այլ ամէն բանէ առաջ անտեսանելից է, արմատներուն ընդմէջէն բարձրացող կենսահիւթ բոցը, որ կ'ապրի իր անցեալի ու ներկայի բոլոր յարաբերութիւնները տեսանելի կեանք-իրականութեան տունայնորուն հետ, կը վերածուի կենդանի երկխօսութեան, կը պարզէ էութեան ներքին լոյսն ու ջերմութիւնը եւ ստեղծագործ գոյակցութեամբ կ'արարէ իր բոլոր, իր համը, իր լոյսը, միաժամանակ լուսաւորելով իր էութեան բացարձակ ժամանակին այլափոխութեան յարատեւ եղանակները»⁶²:

Այս իսկ պատճառով «Ա՛ճ» որ կը խօսի, բնականաբար կ'արարէ, — այսինքն՝ կը գործէ: Խօսքը խօսք կ'ըլլայ միայն այն պատճառով, որ մեզ կ'առաջնորդէ գործողութեան կամ գործողութենէն կը վերածնի: Ասկէ դուրս անիկա կ'ըլլայ ձայնարկում եւ շարափոխութիւն: Կ'ըլլայ ձայներու գորգ»⁶³:

Այսինքն՝ կ'ըլլայ անկենդան տարազ եւ ոչ թէ մարմին ու էութիւն, արիւն ու երազ, տեսիլ ու խոկում եւ որոնում-յայտնագործութեան արարքով հաստատուող գոյութենական յարա-

չարժ ընթացք, որ «կ'ընթանայ հովին պէս, կ'արթնցնէ իրերուն մէջ քնացած գաղտնիքները, կը շարժէ զանոնք, որպէսզի բացուին եւ մեզի մերձեանն: Կը փոխէ համակարգը աշխարհին եւ օրէնքը բանին: Որովհետեւ բանաստեղծ չէ ան, որուն զգայարանքներուն եւ տեսիլներուն մէջ իբրեւ հիմնահարց ներկայ չէ աշխարհը փոփոխելու տեսլականը, ա'ն՝ որ յեղափոխական չէ:

«Այս բանաստեղծութիւն-յեղափոխութիւնը շարժումին, փոփոխութեան եւ շրջանցումին բանաստեղծութիւնն է, ամբողջական իրականութեան բանաստեղծութիւնը, որ կը տարանջատէ մեր մեռած դարը, որպէսզի ծնի նոր եւ այլ դար մը»⁽⁶⁾,

Նոր ու կատարեալ մարդուն վերանորոգ դարը ծնելու այս գիտակութենէն առաջնորդուած՝ Ատոնիս կը ձգտի արաբական նոր բանաստեղծութիւնը հասած տեսնել ո՛չ միայն նոր արտայայտչաձևերու բարձունքին, այլեւ՝ գոյութեան ձևերէն մէկը հանդիսացող մշակոյթի մը արժանի բարձրութեան վրայ, իր կոչումին ու գերակատարութեան մէջ: Դերակատարութիւն մը՝ որ կ'իրականանայ ո՛չ միայն արմատներու ամբողջական ճանաչմամբ, այլեւ՝ Արեւելք-Արեւմուտք մշակութային դարաւոր փոխարարելիքներու ամբողջական քննարկումով: Աւելին իր ճշմարիտ ուղիէն շեղած փոխներգործութեանց սրբազրուծով, կեղծ գլխատներու եւ պարտադրեալ տարազներու ամբողջական մերժումով, որպէսզի մշակոյթները չվերածուին «անկարելի, աններդաշնակ եւ համը գործիքի մը», այլ ըլլան ճառագայթուն ու անանձնական «ամբողջական ներկայութիւն, ամէն տեղ» եւ բոլոր ժամանակներուն:

Վերջապէս՝

«Ա'ն՝ որ կը տարրի տարագրու, կը կտրուի միւրիւն պէս, իսկ ա'ն՝ որ կը գրաստի արարչութեան գօրութեան, կը թաղուի եւ կը բարձրանայ ծառի մտան: Կը սկսի ամէն բան, կ'արարէ ամէն ինչ: Կը հարցադրէ եւ կը փոփոխէ, կը շրջանցէ հոյնիսկ ինքզինք: Կու տայ եւ չ'ստնէր, իսկ երբ կ'ատնէ, ո՛չ թէ առնելու սիրոյն, այլ որպէսզի կարենայ անլին տալ:

«Հոն հանգստութիւնն է, իսկ հոս՝ լուսնութիւնը, որովհետեւ հոն մեքենան է, իսկ հոս՝ մա'րդը»⁽⁶⁾,

Յար եւ նման Արեւելքի հողէն ծնած եւ իրենց ժամանակաւոր կեցութիւնը ինքնաբաշխումի, աւելի ճիշդ՝ կենդանի գործով իմաստաւորուած իրենց ներկայութիւնը յաւերժական գոյութեան եւ բացարձակ բանաստեղծութեան վերածած Արեւելքի մարգարէներուն»⁽⁶⁾,

ԱԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

- 1) «Ծառաքարան արարական բանաստեղծութեան», Ա. Հրտ., 1972, Պէշ-բուք, Տար էլ-Աուտէ Հրատարկատուն, էջ 83:
- 2) «Բանաստեղծութեան ժամանակը» յօդուածներու ժողովածու, Ա. Հրտ., 1973, Պէշբուք, Տար էլ-Աուտէ Հրատարկատուն, էջ 250-254:
- 3) «Բանաստեղծութեան ժամանակը», էջ 218: Այս մասին տեսնել նաև Ատոնիսի «Տասը կէտեր» խաղաղու Ռամար արարական նոր բանաստեղծութիւնը» յօդուածը, «Մատաքէֆ» մշակութային հանդէս, թիւ 24-26, Նոյեմբեր 1972-Փետրուար 1973, Պէշբուք, էջ 3-5 եւ 216-221:
- 4) «Ծառաքարան արարական բանաստեղծութեան», էջ 83:
- 5) «Բանաստեղծութեան ժամանակը», էջ 115-116:
- 6) Այս առնչութեամբ տեսնել «Բանաստեղծութեան ժամանակը» Հատորին «Ծառ սը՝ որ անքուն կը հսկէ մարդուն կողքին» գլուխը (էջ 217-264), ինչպէս նաև՝ բանաստեղծին «Արդիականութեան հանգանակը» յօդուածը, «Մատաքէֆ», թիւ 38, Ձմեռ 1980, էջ 135-158:
- 7) «Բանաստեղծութեան ժամանակը», էջ 212:
- 8) «Բանաստեղծութեան ժամանակը», էջ 119: Նաև տեսնել Ատոնիսի վերոնշեալ «Արդիականութեան հանգանակը» յօդուածը եւ բանաստեղծին Հեռքնադատ Մունիր էլ-Աբըլի ունեցած հարցազրոյցը, «Բանաստեղծութեան հարցումները» ուսումնասիրութեանց եւ երկխոսութեանց ժողովածու, Ա. Հրտ., 1979, Պէշբուք, էջ 126-146:
- 9) «Բանաստեղծութեան ժամանակը», էջ 253:
- 10) Այս հարցին առնչութեամբ Ատոնիսի ունեցած տեսակէտներն ու հիմնաւորումները իրենց ամբողջութեան մէջ ճանչնալու համար, անհրաժեշտ է կարդալ ո՛չ միայն «Բանաստեղծութեան ժամանակը» եւ «Բացման խօսք» դարուն վախճաններուն յօդուածներու ժողովածուներն ու գրական ժամույին մէջ 1980էն հոգ ստորագրած իր բազմաթիւ յօդուածները, այլև մանաւանդ՝ «Կալունն ու յարափոփոխը» խորագրեալ տղթորական եռահատոր աւարտանալը, զոր ան պաշտպանեց 1973ին, Պէշբուքի Սեն ժողէֆ Համալսարանին մէջ:

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

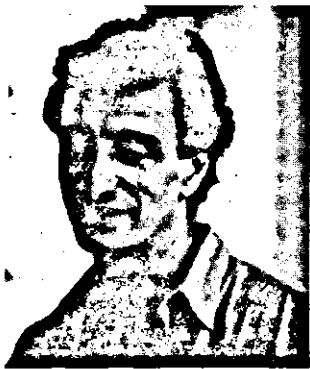
**«ՔԱՐԱՍՏԱՆԻ ԵՐԳԸ»
ԿԸ ՓԱՅԼԻ
ԱԻՆԻՈՒՆ ՓԱՌԱՏՈՒՆ**

Աիճին ԶԳ փաստօճին ներկայացնելու նարատակով Միշէլ Հալէ Էդոյեան պատրաստած է յատուկ ստեղծագործութիւն մը՝ «Քարաստանի երգը», որ արժանացած է ֆրանսական այս միջազգային փաստօճի պատասխանատուներուն եւ ներկայ արուեստաւերներուն բարձր գնահատանքին:

Ժամանակակից պաշէի ֆրանսահայ վարպետ Միշէլ Հալէ Էդոյեանի «Քարաստանի երգը» անուն յօրինումը բաղկացած է երեք արարներ եւ հիմնուած՝ ժամանակակից արուեստի եւ հազկական դասական ու ժամանակակից արուեստի սահմանութիւնները համադրելու գերագիտական ընդհողութեան վրայ:

Երաժշտութեան, քանաստեղծութեան եւ գոյներու օժանդակ մասնակցութեամբ զարգացող վերոյիշեալ պարային յօրինումին առաջին բաժինով՝ «Վաճաղ զէրբը», հանդիսատեսին հրամցուած է հայ մշակոյթի էութիւնը: Բեմին կեդրոնը գրասան Արարատ լերան եւ խաչին շուրջ, պարողներն ու պարուհիները մարմնաորոտ են հազկական պարուհի ստաւերը՝ իրենց ճկուն եւ արտապատիշ շարժումներով:

«Ջիւնէ թռչուններ» խորագրեալ երկրորդ բաժինը ներկաները փոխարտած է Սերգէյ Փարաչանովի «Հրեղէն միւր»-ու խորհրդաւոր աշխարհը: Ամենայն ըմպանդրութեամբ եւ բարձր ճաշակով ընմարտուած պարերը արտապայտած են ուրախութեան եւ յօրի վատ զգացումներ, որոնց վրայ յատուկ շեշտ ստեղծուած են հայկական ճարտարապետութեան զգուխ-գործոցներէն, մեր հրաշալի եկեղեցիներուն վեհապայց գիծերը:

«Մեր անդեագործուած զոգեռցը» խորագիրը կող երրորդ եւ վերջին բաժինով, Միշէլ Հալէ Էդոյեան ինքնատիպ դրոշմով բեմականացուցած է Արշիլ Կորբիի համանուն ճշանաոր պատասխան ոգին: Զարդի, գաղթի, թշուառութեան, տառապանքի, քայց եւ անոնց յաշորդած պայքարի եւ դիմադրականութեան դրուագները իրենց զագարնակէտին հասցուցած են ֆրանսահայ այս պարուսոյց-պարուհիին «Քարաստանի երգը» յօրինումին:

Շարժումին, Անճօ Գապաշանեանի դաշնակի յօրինումներէն բարուած հատուածներու եւ Միշէլ Հարեանի կարգ մը քանաստեղծութիւններու զուգահեռ՝ Միշէլ Հալէ Էդոյեան հմտօրէն օգտագործած է նաեւ գունային տարրը՝ որոշ հոգեմիճակներ ներկայացնելու նարատակով: Ան կապուտով թարգմանած է մանկութեան, կարմիրով՝ տառապանքի եւ ընթատութեան, ոսկեգոյնով՝ արուեստի, իսկ մեղմ կանաչով՝ սիրով վիճակներն ու ապրումները:

...ԻՍԿ ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆԸ
ՇԱԹՕ ՍԻԻՐ ՄԱՐՆԻ ՄԷՋ

Մարնի Հայկական Մշակութային Ընկերակցութեան (ACAM) նախաձեռնութեամբ Ֆրանսայի մշակութային պատմական կեդրոններէն մէկը հանդիսացող Շաթօ Միւր Մարնի մէջ պուլկար երիտասարդ զաշնակահարուհի Վեսիա Զալակովա հայ եւ օտար Հարիւրաւոր երաժշտասէրներու հրամցուցած է հայ դասական եւ ժողովրդային երաժշտութիւնը կոմիտասէն մինչեւ Ալան Յովհաննէս:

Յայտադիրին առաջին քաժիտով, պուլկար զաշնակահարուհին խոր ապրումով եւ ամենայն հմտութեամբ մեկնարանած է փունջ մը կոմիտասի հայ ժողովրդական երգերէն, ներկաները փոխադրելով ո՛չ միայն հայ զաւարի գեղջկական մթնոլորտն ու աշխարհը, այլեւ անոնց առջեւ լայն բանալով հայ գեղջուկին ռոգին զուռներն ու լուսամուտները թարգմանելով անոր ազնուագոյն ապրումները, զգացումները, ցաւերն ու ուրախութիւնները, լուսաբեկումներն ու երազները, մէկ խօսքով հայ ժողովուրդի ինքնուրոյն ոգին:

Կոմիտասի վեհացնող երաժշտութեան ակնհայտով Հայաստանն ու հայ ժողովուրդը ներկայ Հասարակութեան ծանօթացնելէ ետք, յայտադիրին երկրորդ մասով, Վեսիա Զալակովա այս անգամ հրամցուցած է հայ ժամանակակից կարգ մը երգահաններու՝ Մուրէն Պարթեւանի, Յովհաննէս Սախլպեանի, Պօղոս Ճեյլախանի եւ Ալան Յովհաննէսի ինքնատիպ յորինումներէն փունջ մը: Օտար երաժշտասէրներուն համեմատաբար անծանօթ գործեր ներկայացնելու իր բանդալութեամբ եւ կատարողական բարձր հմտութեամբ՝ Վեսիա Զալակովա հմայած է երաժշտասէր ֆրանսացիները, որոնք

հրացումով ու ջերմ խանդավառութեամբ ըմբոյխնած են իրենց հրամցուած անծանօթ ստեղծումները, ինչպէ՛ս՝ Ալան Յովհաննէսի «Deux prelude et Figues» եւ «Lac de Van» անուն յորինումները եւ Պօղոս Ճեյլախանի «La Danse» խորագրեալ ըստեղծումը:

ԵՐԵՒԱՆԻ ՊՂԱԷԻ ԻՌԻՄԲԸ՝
ՆԱԵԻ ՓԱՐԻՉԻ ՄԷՋ

Գերմանիոյ Աշաւարի Վեսպաստենի փառատօնին (1991) եւ շաբաթօրեայ փառատօնին (1992) մասնակցելէ եւ միջազգային հռչակ նուաճած պալէի իտալացի քննադիչ Վիթթորիօ Ռոսսիի, իր գլխաւոր պարուսուցիչ՝ Փիթըր Վան Տէր Սիոթի, ինչպէս նաեւ՝ օփերայի Ռաբրուա Գոթթի դեկափարներու, քննադիչներու, աստղերու եւ արուեստի շքանակներու եւ քննադատներու բարձր գնահատանքին արժանանալէ ետք, Երեւանի օփերայի պալէի իտմբը այս տարի հրապարտած է Փարիզ, որպէսզի իր մասնակցութիւնը քեր Վ. Ռոսսիի կողմէ քննադատող Միլզէփիէ Վերտիի Աշաւար «Ալթա» օփերայի միջազգային ներկայացումներուն:

Երեւանի օփերայի պալէի իտմբին փաթեղանց եղյոթը նախապարտաստելու նպատակով, Փիթըր Վան Տէր Սիոթ երկու անգամ կ'այցելէ Երեւան եւ կ'աշխատի Երեւանի պալէտից հետ: Յետ քննադիչի գտնումներու՝ օտար պարուսուցիչ ու հայրենի պատասխանատու մասնագետները՝ օփերայի տնօրէն Տիգրան Լեւոնեան եւ պարուսուցիչ Վիլլէմ Գալտեան, կը կազմեն 33 արձեւատախարժ պարողներէ բաղկացած քարձորակ իտմբ մը: Եր 4-10 Մայիս 1993 ժամանակաշրջանին, Փարիզի Աշաւարի Պերսի (Bercy) ժառգախարժի Ռիկալ դաժիճի (18 հազար աթո) քննադատական վրաս, իր մասնակցութիւնը կը քեր «Ալթա» օփերայի միջազգային ելոյթներու փակման ներկայացումներուն, աշխարհի չորս

ծագործն եկած անի քան 1000 ար-
ւեստազէտներու կողքին:

Փարիզի քաղաքապետութեան հովա-
նաորութիւնը վաղեղ միջազգային պա-
ձեռնարկին, պախիտով, Վերոն քաղաքի
սենֆոնիք նուազախումբին, երգչախում-
բին, ֆրանսական բանակի երգչախում-
բին, Պարի միջազգային ակադեմիայի
մանկական խումբին և հոշակաւոր բազ-
մաթիւ «աստղերու» կողքին՝ Երեսնի օ-
փերայի պալէի խումբը կը նուաճէ ար-
ւեստի եւրոպական շրջանակներու, մաս-
նազէտներու, արուեստասէրներու, բնա-
դասուներու բարձր գնահատանքը: Եւրո-
պական ու ֆրանսական պատկերասփի-
ռի և ձայնասփիռի բազմաթիւ կայան-
ներ, թերթեր ու երաժշտական հրատա-
րակութիւններ հիացական տողերով կը
գնահատեն Հայաստանի պալէալ ու ղեմքը
ներկայացնող պալէի խումբին անթերի
ելոյթները:

*յաջնող յօդուածը կ'աւելցնէ, որ
ազգային-ազատագրական պայքարի
բոցորէն ծնած այս մանուկը, որ
ղարմանալիօրէն կազուած է իր
հողին, շնորհակալ արեան ձայնին ուն-
կրելի՛ր՝ անկական պայքարի երգեր է
երգում: Հուսաբական պայքարի ար-
տաստօրը միջնորդը հաւանաբար
այնքան հասունցուցած է գիտակե-
ցուցիչներ մանուկ ֆեդմին, որ
նայնիսկ զժողովին հրթրակոծու-
թեան միջնորդին մէջ աւ պարզը-
րոշ կը տեսնէ անխուսափելի յաղ-
թանակի լրջը և բարձրածան
կ'երգէ:*

«Արցախ կ'երգնի իմ ամբողջ կեանքում,
Արեւ Արցախիս մարի չի ուզում:
Ամբողջ աշխարհին յարունգ եմ ուզում՝
Մաճուկը ծնուած իմ Մայր Արցախում
Անկախութիւն է միայն երազում»:

*Մենդավազը Արցախը անպանոյժ,
ազնիւ և հերոսական ապրումներով
երգող մաղաղիցի մամուլ բանաս-
տեղծին շափածոները հաւատքի և
ուխտի երգեր են, ինչպէս կ'երգա-
փակէ «Երկիր» յօդուածը*

**ՊԱՅՔԱՐԻ ԲՈՅՈՒՆ
ԾԱԼՑ ԲԱՆԱՍԵՂՈՇ**

*Երեւանի «Այրբէ» հրատարակչա-
տունէն վերջերս յոյս տեսած է
գեղեցիկ գրքոյ մը մամուլ ար-
ցախի Գեղամ Քաչեկի «Եւանջ»
խորագիրը կրող բանաստեղծութիւն-
ներու հաւաքածոն, զոր խմբագրած
է արցախահայ հանրածանօթ արձա-
կագիր, լրագրող և հասարակական
գործիչ Զօրի Բալայեան:*

«Երկիր» ընթացիկ տարուան 1
Յուլիսի թիւին մէջ յոյս տեսած
սեղմ յօդուածէ մը կ'իմանանք, որ
առաջին բանաստեղծութիւնները
կարգաւէ՛ հաք, «Զօր» ևս, որ գործ
ունես աշխարհին ի՛ր ասելիքն ունեցող
բնատուր մի տաղանդի հետ, որը գրոյ-
կի ստաշարանի հեղինակ Զօրի Բա-
լայեանի խօսքերով որպէս ծիլ ասֆալտ
է ծակում»:

*Այս մանուկ բանաստեղծին երա-
խալիքը սեղմ գիծերու մէջ ներկա-*

ՍԱՆԻՏՅԻ
«ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍ 93»
ՅՈՒՅԱՀԱՆԴԻՄԻՆ
ԲԱՇՈՒՄԸ

Ճ Յուլիս 1993ին, Սոփիայի «Մոստից» պատկերասրահին մէջ բացումը կատարւած է «Հայկական արուեստ 93» ցուցահանդէսին: Ծուցահանդէսը կազմակերպուած է Պուլկարիոյ մշակոյթի նախարարութեան «13 դար Պուլկարիա» ինքնադրամի, Հայաստանի Տնտեսական Զարգացման Ընդհանուր ինֆրաստրուկտուրայի եւ տիկ. Սեդա Սեւակի կողմէ: Հանդիսութեան ներկայ եղած են հոն թիւով ներկաներ, որոնց

կարգին՝ պուլկար մտաորակներ, գերողներ, արուեստագետներ, լրագրողներ:

Ծուցահանդէսին բացումը կատարած է տիկ. Սեդա Սեւակ: Ելոյթ ունեցած են «13 դար Պուլկարիա» ինքնադրամի վարչութեան նախագահ Կիմ Ստոյանով եւ Հայաստանի Տնտեսական Զարգացման Ընդհանուր ինֆրաստրուկտուրայի ներկայացուցիչ Երուանդ Մեքոնեան: «Օրթոտոքս» երգչախումբը մեկնարանած է հայկական եւ պուլկարական հոգեւոր երգեր:

Ծուցահանդէսին ներկայացուած են հայկական մանրանկարչութեան գեղարուեստական պատմէներ, արդի նկարիչներու կտուներ, խաչքարեր եւ փայտ փորագրութիւններ:

ՀԱՂՈՐԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

«ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ»Ը ԿԸ ՀԱՍՏԱՏԷ
«ՀԱՅՐԵՆԻ ՄՏԱՒՈՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՖՈՆԸ»

Համազգային Հայ Կրթական եւ Մշակութային Միութեան կեդրոնական վարչութիւնը հայ մտաորակներու ստեղծագործած աշատանքը գնահատելու եւ քաջաներկու առաջադրանքով, կը հաստատէ յատուկ ֆոնտ մը, «Հայրենի մտաորակներու ֆոնտ» անունով:

Հայրենի մտաորակներու կեանքի ներկայ դժուարին պայմաններուն մէջ, «Համազգային»ը կը գիտակցի, որ իր առաքելութիւնն է գորավիզ կանգնել հայրենի մտաորակներու, լոյս աշխարհ բերելով հայ ստեղծագործ մտքի արգասիքը եւ անոր զարգացման պայմաններ ստեղծելով:

Այս ֆոնտէն մրցանակներ պիտի յատկացուին՝ գնահատելու համար հայ մտքի որակաւոր ստեղծագործութիւնները ազգային գրականութեան, քանասիրութեան, պատմագրութեան, իմաստասիրութեան եւ համայնական այլ բնագաւառներու մէջ:

Մեր առաջնահերթ մտահոգութիւններէն մէկն է նաեւ կեանքի ներկայ պայմաններուն մէջ օժանդակել հայրենի մտաորակներու ընտրանիին, ապահովելով անոնց նշանակալից գործերու հրատարակութիւնը, եկամտաւոր յատկացնելով հեղինակներուն:

Ղիայոյս ենք, որ այս նախաձեռնութիւնը պիտի վայելէ ի սփիւռս աշխարհի մեր հայրենակիցներու անվերապահ աջակցութիւնը: Այդ յոյսով եւ վստահութեամբ, հայ մշակոյթի զարգացման նպատակով վճարակամութեամբ կը դիմենք թուրքի անխտիր՝ արծազանգ ըլլալու մեր կողին:

ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՅ ԿՐԹԱԿԱՆ ԵՒ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՄՐՈՒԹԻՒՆ
ԿԵՂՈՐՈՒՄԿԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ

«ՍԱՅԱԹ»-ՆՈՎԱՆ
ԵՐԳՕՒՄԻՄԵՐԻՆ ՀԱՄԵՐԳԸ

18 Յուլիսին, Քուրթիոյ Գայամըշ Մարինա զաչտին վրայ, «Սայթ-Նովան» երգչախումբը զուտ հայկական երգացանկով ներկայացան է ժողովուրդին 60 հոգիէ բաղկացած է Կոմիտասի, Սայթ-Նովայի, Բարսեղ Կանաչեանի, Արա Պարթեւեանի, Գրիգոր Սիւնիի եւ այլոց ստեղծագործութիւններէն կտորներ, որոնք քննադատուած են ներկաներուն կողմէ:

«Սայթ-Նովան» Երգչախումբին դեկավարն է Գէորգ Գալթեան, իսկ դաշնակահարը՝ Լևոն Կրոյեան:

ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԳՈՅԵԱՆԻ
ՄԱՀԸ

4 Մարտ 1883ին, Սանթա Պարպարայի (Մ. Նահանգներ) մէջ մահացած է միջազգային համբաւի

արժանացած իտալական եւ իմբրավար վարուժան Գոնեսան, քաղցկեղի հետեւանքով շուրջ վեց ամիս տառապելէ ետք:

8 Մարտին, Սանթա Պարպարայի յոյն ուղղափառներու եկեղեցիին մէջ տեղի ունեցած է տաղանդաւոր արուեստագէտին յուղարկաւորութեան արարողութիւնը, որուն աւարտին դամբանականներ խոսած են Վաչէ արք. Յովսէփեան եւ Սանթա Պարպարայի Սենթոնիք նշաւագախումբի վարչութեան նախագահը, ի ներկայութեան հոծ թիւով համբաւաւոր երաժիշտներու, որոնց կարգին՝ նշանաւոր իմբրավար Զիւպին Մեհեան:

Յուղարկաւորութեան արարողութեան իր մասնակցութիւնը բերած է Սանթա Պարպարայի սենթոնիք նշաւագախումբը, որ եկեղեցւոյ վերնատունէն նուազած է յաւուր պատշաճի դասական կտորներ:

ՔԻԵՏԻՍ ՉԱԳԸՆԵԱՆԻ
ՄԱՀԸ

30 Ապրիլեմբեր 1992ին, Եգիպտոսի մէջ մահացած է Տալ մշակոյթի եւ գրականութեան մեծ բարեկամներէն մէկը՝ ազգային բարերար Աւետիս Չագըճեան, որուն անուցը տակի քան կէս դար կապուած մնաց եգիպտոսացի գաղութի մշակութային կեանքին:

Աւետիս Չագըճեան եղած էր «Յուսարեր» Մշակութային Ընկերակցութեան Ռիմնադիրներէն մէկը եւ երկար տարիներ ձեռնհասօրէն վարած անոր վարչութեան նախագահութիւնը: Առեւտրական ասպարէզին մէջ նախանշելի յաջողութիւններ արձանագոսած Ա. Չագըճեան իր ցիրական ամենալայն օժանդակութիւնները ընծայած էր ո՛չ միայն «Յուսարեր» Մշակութային Ընկերակցութեան, «Համազգային»ին եւ կրթական ու մշակութային բազմաթիւ միութիւններու եւ մշակութային ու կրթական մշակներու, այլեւ՝ Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան, գործնապէս քաշա-

լերելով Դարեվյանքն ու Կաթողիկոսարանի հրատարակչական-մշակութային գործունեությունը:

1993ի Մայիսին, Գարեգին Բ. Կաթողիկոս հայրապետական յատուկ կոնգրակով մը Ա. Չագրճեանի շնորհած էր Կիլիկեան Իշխանի շքանշան: Վեհափառ Ռայրապետը, բարձր գնահատել էտք մեծ բարերարին ահմճ ու գործը, իր կոնգրակը օրին կ'եզրափակէր Ռուտենայ տունըով: «Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Հրատարակչական գործին ան բերաւ իր յայտարար օժանդակութիւնը ոչ միայն Յակոբ Օշականի կոթողական գործերու հրատարակութեան մեկնատութեամբ, այլև հաստատումովը ԱՒԵՏԻՍ ԶԱԳՐՃԵԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՖՈՆԴՏԻՆ:

որուն տարեկան եկամուտով շարունակարար գիրքեր պիտի հրատարակուին եւ մշակութային ծառայութիւններ ձառուցուին մեր ազգին:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԷՈՐԳ ՄԵԼԻՏԻՆԵՏԻ ԳՐԱԿԱՆ ՄՐՃԱՆԱԿԻ ԴԱՏԱԿԱԶՄԻ

Գ. Մ. Գ. Մրցանակի դատակազմը կը լայնցէ, թէ թագուած է 1993 տարեշրջանին համար «Գրական Մրցանակ»ի եւ «Վերահրատարակութեան» ֆոնդերուն գրական եւ ուսումնասիրական նոր գործեր ներկայացնելու շրջանը:

«Գրական մրցանակ»ը կ'ընդունի գրական թէ ուսումնասիրական որիւէ նոր, անտիպ կամ գէր գիրքի ձեւին տակ ցարդ լոյս չընծայուած գործեր՝ առ ի գնահատում եւ հրատարակութիւն:

Իսկ «Վերահրատարակութեան» ֆոնդին նկատակն է՝ արդէն իսկ հրատարակուած եւ սպառած, հայ մշակութին համար արժէք ներկայացնող գործերու վերահրատարակումը:

Բոլոր հայ մտաւորականներն ու գրագէտները կը հրաւիրուին Գ.Մ.Գ.Մ.ի դատակազմին առաքելու իրենց հայտերն կամ օտար լեզուներով հեղինակութիւնները, գրական, իմաստասիրական, պատմական, եկեղեցագիտական, բանասիրական եւ հայ մշակութի այլ կայուններուն վերաբերող Գատակազմին կողմէ գնահատուած գործերը կ'արժանանան մրցանակի եւ կամ հրատարակութեան:

Առաջուած գործերը պէտք է դատակազմին հասած ըլլան մինչեւ 1 Դեկտեմբեր 1993: Ետխնդրելի է, որ գործերը ըլլան մեքենագրուած եւ երեք օրինակներով:

Գատակազմին հասցէն.—
**KEYORK MELIDINETZI LITERARY AWARD
ARMENIAN CATHOLICOSATE OF CILICIA
ANTELIAS, LEBANON.**

6 Մայիս 1993 ԴԻԻԱՆ Գ.Մ.Գ.Մ.Ի ԴԱՏԱԿԱԶՄԻ

Ղարաբաղեան Ծարժան Ծրդ տարեդարձին ու արձանագրուած յաղթանակներուն առիթով, «Բազին»ի խմբագրութիւնը Մայիս ամսուն որոշեց ընթացիկ տարուան իր վերջին ու միացեալ թիւը ամբողջութեամբ նուիրել հայրենի այդ պատմական եզերքին ազատագրման համար ինկած մեր Ռերոս-Ճատակներուն:

Ան այդ, հոս, Լիբանանի մէջ մէկտեղուած հիւթերէն ետք, ուղղակի Ղարաբաղեան մարմիններուն մօտ թէ Հայաստանի մէջ Յունիս ամսոյն տարուեցաւ Ռետնողական աշխատանք եւ մամուլ, պատկերասփիւռի ու ծայնասփիւռի օրգաններուն միջոցաւ եղած ծանուցումները զգալի արդիւնք տուին:

Խմբագրութիւնս պիտի շարունակէ մէկտեղումի աշխատանքը մինչեւ Սեպտեմբեր ամսուան վախճանը եւ անշուշտ երախտապարտ կը մնայ բոլոր անոնց, որոնք Ռերոսներուն անտիպ լուսանկարներով, կենսագրական տուեալներով, անոնց նուիրուած բանաստեղծութիւններով, տպատրապաշտ էջերով կամ յուշերու պատուիկներով կրնան նպաստել մեր այս ձեռնարկին:

* * *

Իր գոյութեան երեսուն ու անելի տարիներուն ընթացքին՝ ուղղակի հայրենիքէն ստացուած հազիւ 4-5 գրութիւններ կը հաշուէր «Բազին», իսկ 1991 Հոկտեմբերէն առ այսօր, երկու տարին դեռ չբոլորած՝ այդ թիւը բառին իսկական առումով բազմապատկուեցաւ, ոգեկան վերափոխումին հետ, բնական է, բազմապատկելով նաեւ մեր բերկրանքը:

Եւ որովհետեւ տրամադրուած գրութիւնները հերթով ներկայացնելու ձեւը երկար ժամանակի պիտի կարօտէր, մենք նըպատակայարմար նկատեցինք երկու հանգրուանով պարզել անոնց հնարատր ամբողջութիւնը եւ մեր անցեալ տարուան առաջին եւ վերջին համարները ծայրէ ծայր յատկացուցինք նոյն երեւոյթին՝ յորատութիւն մեր բոլոր ընթերցողներուն:

«Բազին»ի խնդրոյ առարկայ այդ թիւերը լեցնող քառասունը անելի ստորագրութիւններէն ետք, ստեղծագործական ուշագրաւ էջերու շարքին, Նիկոլ Աղբալեանի, Վահրամ Փափագեանի, Պարոյր Սեակի, Ծարլ Պօտլէրի եւ նշանաւոր այլ դէմքերու ու նաեւ գրական առանձին հարցերու մասին վաստակաւոր ու տաղանդաւոր մտաւորականներու ստորագրութեամբ ստացանք բաւական թիւով նոր գրութիւններ, որոնց ամբողջութիւնը մէկ կամ երկու թիւով ներկայացնելու փոխարէն, յետ այսու իւրացանչիւր համարի մէջ անոնցմէ պիտի տանք բացառաբար երեք նմոյշ միայն, բանաստեղծական շարք մը, արձակ ստեղծագործութիւն մը եւ տեսական ուրիշ գրութիւն մը:

ԼԻՐԱՆԱՆ

Հատավաճառ (զոյգ թիւ) 5-000 Լ.Ո
Տարեկան բաժնեգին 30-000 Լ.Ո

ՍՈՒՐԻԱ

Հատավաճառ (զոյգ թիւ) 100 Ս.Ո

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ

Տարեկան բաժնեգին 40 Ամերիկեան տոլար

باکین
مجلة شهرية ، ادبية فنية وعلمية
المدير المسؤول
السيد اوتين كارنيك قزانيان

•

PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE

Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN

•

Բ Ա Գ Ի Ն
ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵՍԻ

Խմբագիր
ԳՕՂՈՍ ՄՆԱԳԵԱՆ

Խմբագրութեան անդամ
ՍԱՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

Հասցէ՝
Centre Culturel SHAGHZOYAN
Bourdj Hammoud — Liban

Բարձր

Գ. ԷՄԻՆ
Պ. ՍԵԱՊԵԱՆ
Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ
Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ
ՎԱՐԱՆԴ
Ս. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ
Խ. ԱՍՈՅԵԱՆ
Գ. ԱՆԱՆԵԱՆ
Յ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ
ԳՐ. ԶՕՀՐԱՊ

ԼՐ. ՏԱՐԻ, 1993, ԹԻԻ 7-8

digitised by A.R.A.R.@

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

- 1.-ԳԵՈՐԳ ԷՄԻՆ Բանաստեղծութիւններ
9.-Պ. ՄՆԱՊԵԱՆ Դղումէ ապուր
31.-Ս. ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ Ծրեմ եղանակ աստղերու
դեպագնիկ
41.-Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆ Տեղեր
63.-ՎԱՐԱՆԻ Արքիվեղերչի
66.-Ս. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ Տափաստան
86.-Խ. ԱՍՈՅԵԱՆ Այստեղ
87.-★ ★ ★ Գ. Անանեան
88.-Գ. ԱՆԱՆԵԱՆ Նիկոլ Աղբալեան
99.-Յ. ՊԷՐՊԷՐԵԱՆ «Վերջը յաջորդով»
106.-★ ★ ★ Նոյնաման, բայց ոչ
նոյնը
107.-ԳԲ. ԶՕՀՐԱՊ Փօստալ
114.-★ ★ ★ Լոյս տեսան
124.-★ ★ ★ Մշակութային լուրեր

278-3001